

DANSKE STUDIER

UDGIVNE AF

GUNNAR KNUDSEN og MARIUS KRISTENSEN

1936

FOR UNIVERSITETSJUBILÆETS DANSKE SAMFUND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

INDHOLD

PAUL V. RUBOW, Holger Drachmann i den første Edith-Tid. Bidrag til en Biographia litteraria	1
F. OHRT, „Englevist“ (til DgF 89)	27
K. F. PLESNER, Fra Baggesens Ungdomskreds, Cramer-Moltke-Spazier	35
ALF HENRIQUES, Drama og Nationalopdragelse	49
AUG. F. SCHMIDT, Henrich Ovesen Pfluge og hans „Danske Pillegrim“	71
SIGURD NYGÅRD, Naturbetegnelser i danske Stednavne	79
ALF BO, Ordlyd og Ordbetydning	97
GUDMUND SCHÜTTE og GUNNAR KNUDSEN, Kortetypens Plads i vor Stednavnegivning	113
MARIUS KRISTENSEN, Til Peder Låles Ordsprogssamling	129
HARRY ANDERSEN, Allitterationen i Ludvig Holsteins Lyrik	138
BALTHASAR CHRISTENSEN, Nægtelsen i Lollandsk	155

FRA SPROG OG LITTERATUR

Aladdin og Faust endnu engang (<i>Paul V. Rubow</i>)	169
Filologisk Litteraturforskning [Harry Andersen] (<i>Paul Diderichsen</i>)	173
Bondepigen, som blev Dronning (<i>Marc Kalckar</i>)	178
Vindue og Vindve (<i>Peter Jørgensen</i>)	181

KULTUR OG FOLKEMINDER

Brud-namnen i Finland (<i>T. E. Karsten</i>)	183
Olger Danskes Krønike [Otto Fingerhut] (<i>Sigfús Blöndal</i>)	185
Sagnhistorie [Gudmund Schütte] (<i>Marius Kristensen</i>)	187
Religionshistorie [Jan de Vries] (<i>Gunnar Knudsen</i>)	188

HOLGER DRACHMANN I DEN FØRSTE EDITH-TID

BIDRAG TIL EN BIOGRAPHIA LITTERARIA

AF

PAUL V. RUBOW

I

For til Gavns at forstaa den Digtning, som satte sine højeste Skud i *Sangenes Bog* og *Forskrevet*, er det rigtigst at gaa noget længere tilbage i Tiden end Drachmanns første Bekendtskab med den unge Pige han gav Navnet Edith. Omtrent ved Nytaar 1884 stod Digteren ganske ene i Litteraturen. Han havde, nøjagtig samme Dag i samme Maaned som Georg Brandes udsendte *Det moderne Gennembruds Mænd* (7. December 83), hvori de berømteste samtidige Forfattere stod opstillede som i en Falanx, sendt den selvraadige Kritiker og hele hans Skole sit Fejdebrev i Samlingen *Skyggebilleder*. Og i en Artikel i *Dagbladet* den 11. December 1883 opsigde han Kliken al Huldskab og Troskab. Der var bleven forhandlet mellem Parterne forinden, men hvad personlige Motiver der end kunde spille med ind i Retning af at forhale eller fremskynde Bruddet, saa var det uundgaeligt, da Drachmanns hele Produktion siden *Derovre fra Grænsen* og *Paa Sømands Tro og Love* havde gaaet i Retning af at besyngte Fædrelandet, det menige Folk, Arnen. Naar man troede ham forankret i den rettroende Radikalisme, skyldtes det navnlig den farende Svends Viser i *Ranker og Roser*, de polemiske Digte i *Ungdom i Digt og Sang* og andensteds. De Færreste havde gennemskuet, at *Gamle Guder og nye* eller *Strandby Folk* indeholdt „en Livsanskuelse bygget paa Elskov“ af en Karakter beslægtet med den som Drachmanns Ven Viggo Drewsen netop da fremstillede i en af 1880'ernes mest drøftede Bøger. Fra 17. Juni 83 er et Digt, skrevet i Rungsted mod Sarah Bernhards Besøg i Køben-

havn: „ej skal en krampespændt Dukke os fange — Muldjord vi vil, ikke Patchouli-Slam“. Det blev dog ikke trykt. Men *Ostende-Brügge* (altsaa udk. 7. Dec. 83) var ikke til at tage fejl af; den undsagde den naturalistiske Bevægelse og den franskorienterede Gruppe i dansk Litteratur.¹ Fra nu af blev der da heller ikke hverken givet eller taget Pardon fra nogen af Siderne. 29. Dec. brød Drachmann ogsaa med sin Fætter Viggo Hørup.

Først i Februar 1884 rejste Drachmann sydpaa, til Milano og Nizza. Under hans Fraværelse udkom *Dybe Streng*, det mest markante Udtryk for hans religiøst-nationale Opfattelse; og Forlæggeren, den kloge Justitsraad Hegel, lod hans *Smaa Fortællinger* afskrive, altsaa hans mest folkeligt-danske Prosasamling. Men næsten Alt i disse Bøger er blevet til før det definitive Brud med Hørup og Brødrene Brandes. Vil man lære hans sande Sindsstemning ved denne Tid at kende, maa man først og fremmest gaa til hans Breve. De viser, at han efter den store Demonstration og den egentlig ret snildt udførte Overrumpling af den radikale Lejr var falden hen i en Tilstand af Forknythed og Mistillid til sig selv. I et Brev til Otto Borchsenius dateret Villa Métropole, Nizza, den 2. Marts 84, grubler Digteren over sin Stemning:

„Du vil gennem Justitsraad Hegel have erfaret, at jeg kom syg hertil og at jeg de første 14 Dage omtrent laa i Sengen, Grunden var selvfølgelig en af mine haardnakkede Brystforkølelser, der altid gør mig meget hypokonder. Men Grunden ligger tillige dybere. Det er Overanstrengelse fra det sidste Aar: det er det stærke Kildespring i det Indre, som arbejder og arbejder gennem sine skjulte Lejer for at skaffe sig Luft. Det er Bruddet med mange tidligere Venner — thi sligt gør ondt — og det er Kræfternes indre Kamp paa at udforme og fastholde et nyt og stort Syn paa Tingene baade hjemme og ude. — Jeg føler nu, hvor nødvendigt det var, at jeg kom afsted. Og jeg føler desværre tillige, at jeg paa denne min Udenlandsfart ikke længer er ung. Jeg har tabt mange Illusioner siden jeg sidste Gang var iblandt Olivenskove og Orankehaver. Italien og Sydfrankrig har ikke længer noget gyldent Æventyr at byde mig. Jeg rejser som en Statsborger, som en Familiefader,

¹ Dr. havde oplæst den 3. Nov. 83 paa Regensen. Han havde rejst i Belgien i Aug. 83; var d. 30.—31. i Ostende, begyndte Udarbejdelsen i de første Dage af Sept. — Den neutralé Novelle *Maaneskin* var iflg. Dr.'s Dagbog allerede paa-begyndt i 1881, renskrevet Okt. 83.

som en alvorlig Mand, paa hvis Skuldre der hviler mangan Byrde. Nuvel; jeg skal ikke beklage mig — tværtimod de bedste Ansigter, jeg ser omkring mig, er alligevel Emmys og Børnenes — men jeg noterer blot dette: at det ikke er den unge Poet, den sprudlende Fantasi, den lidt melankolsk-forrykte Sanger fra Halvfjerdserne, der denne Gang er ude paa Rejse. I maa derfor heller ikke vente lige straks at faa Lyrens Streng at høre . . . jeg er bleven en gammel Mand snart — jeg maa se at tænke paa lidt aandelig Økonomi med mine Værker, Og jeg har fremfor Alt i det mindste foreløbigt tabt den glade og frejdige Produktionslyst og Evne“. Dette var uden Tvivl Hemmeligheden, Digteren, som nu gik i sit 38 Aar, havde en Følelse af at hans Ungdom var svunden, og de i mange Henseender lykkelige Omstændigheder hvorunder han levede som Ægtemand og Fader, kunde ikke give ham noget andet Syn paa sin Skæbne. Den lille Komædie han omkring den 1. April skrev i Arenzano, er et første Forsøg paa at gribe Ungdommen og Lykken i Fantasiën, nu da Virkeligheden svigtede ham. *Lykken i Arenzano* handler om en Mand omkring de fyrré, der et Øjeblik stilles overfor Valget mellem sin Ungdomselskede og hendes Datter — og som løber af med den unge Pige. Saaledes haabede Digteren i sin Sjæls Løndom paa at en Fe vilde bringe ham hvad han havde mistet. Det lille Stykke var kun en Penne-Øvelse, som han dog satte paa Højde med Bjørnsons *De Nygifte* „og snarest lidt højere“. Men disse Udbrud af tilbageholdt Længsel blev i de følgende to Aar mere og mere heftige. *Strengé Herrér* (begyndt allerede 83, første Red. endt 11. Nov.) indeholdt Enormiteter, saa den efter at være trykt ikke turde sendes i Boghandelen. I *Alkibiades*, hvor Helten rømmer af Land med Hetæren Timandra, var egentlig hele Digterens Fortvivlelse røbet, men det historiske Kostume skjulte for ham selv og Andre at Saaret ikke kunde læges; vi skal nærmere betragte det nedenfor.

Ved Siden af disse halvvalte Klageskrig har hans Værker fra Aarene 84—86 andre Toner. Han kæmpede haardt for at forsone sig med Tilværelsen, og spandt sig ind i et System der kunde være saa godt som ethvert andet: i det mindste havde det den Dyd at stamme fra Oplevelse og Instinkt, ikke fra Læsning. Det gaar egentlig helt tilbage til 1877, da han skrev *Derovre fra Grænsen* med dets klart udtalte fædrelandske Program, og *Sange ved Havet* med deres mere forborgne Løfter om evig Troskab i Kærlighed.

Men det er atter først ved Nytaar 1884 at han naar til fuldstændig Klarhed over de Tendenser, som havde fundet skønne, men gaade-fulde Udtryk i *Gamle Guder og nye*. Drachmanns Kærlighed til Fædreland og Folk stak meget dybt. Samtiden havde ondt ved at indse det, navnlig i Tiden efter 1890, da han stadig overvældede sit Land og sine Landsmænd med Bebrejdelser, hvori man kun vilde læse hans Bitterhed og Skuffelse over at de ikke tog hans utilladelige Elskovsforhold for Fulde. Men for Digteren selv dannede Kvinde-Elskov og Fædrelandskærlighed en uopløselig Knude. I Dyrkelsen af Elskerinde-Moderen havde hans religiøse System sit mystiske Midtpunkt: den var ogsaa Grundvold for hans Stammefølelse. Han troede for ramme Alvor, at det vilde gaa Danmark godt, naar blot Mænd og Kvinder elskede hinanden med den højeste Hengivelse og Ærefrygt. Med største Angst og en Forargelse, hvis Oprigtighed det faldt ham tungt at gøre sine Læsere troværdig, mærkede han at den franske Naturalisme trængte frem og angreb det han ansaa for den autochtone Kunst og Moral. „Er det ikke som et mærkeligt Symbol, at Emmy, den mest rationelle af os to, den, som længst, holdt igen paa min Haand, at hun i Slutningen af Anno 83 bliver forgiven af franske Svampe?“ skriver han uden Spor af Ironi. I det romerske Syn paa Kvinden, som han fandt frivolt, og i den „Internationalisme“, som den franskskoledede Kritik bar til Skue, saa han to Uhyrer som truede med at opsluge alle menneskelige Værdier i hans Fædreland. Men hverken *Danmark leve* (1885) eller *Der var en Gang* (s. A.) bragte den fulde Forkyndelse som Digteren gerne havde villet give.

Digterens utilfredsstillede Længsel træder frem i Eftersommeren 1884, da han opholdt sig i Wien, hvor hans Datter Lisbeth kom til Verden. Han skrev her den første Redaktion af *Tyrkisk Rococo*, med Undertitelen *En Mode-Legende fra 1748*. Digtet opfyldte ham stærkt. „Aldeles overvældende af Skønhed og Styrke, og saa er der tillige noget af et Program deri“, skriver han til Borchsenius. Og nogle Dage senere, da han fremsender Manuskriptet til Optagelse i det nye, kortvarige Tidsskrift *Hjemme og Ude*, d. 11. Sept.: „Du vil se, at jeg denne Gang er gaaet ud paa at overgaa mig selv — i Farvernes Glød, i Billedernes Styrke, i Ideens Dristighed og „Tendensens“ Almengyldighed ogsaa — eller netop — for vore Dage“. Han stillede Krav om at Digtet ikke maatte deles. *Tyrkisk Rococo* hører til de Digtninge, som vel af de Fleste antages at være beaandede

af „Edith“, da den omarbejdedes og udkom som Skuespil den 10. Maj 1888, Aaret efter hans første Møde med sin Digtnings nye Muse. Men fra først af havde den letsindige Scheitan i „Modelegenden“ intet at gøre med hende. Saaledes som den staar trykt i *Hjemme og Ude* for 12. Okt. 1884¹ er den ikke blot formelt forskellig fra den endelige Version. I den ældre Version hedder Hovedpersonen Scheitan Emisresi, i Stedet for Ali finder man Janitschar-Høvdingen Petevan Aga, som har været hendes Elsker. Det er ham, som skal gennemtvinge Kalifens Bud om Kvindernes dydsirede Klædedragt, og ham som til sidst kaster Scheitan i Bosporus uden selv at følge med. „Modelegenden“ begynder med Tiraden „Profeten paabød tarvelige Sæder“, der genfindes i sin Helhed i det endelige Digt (Originaludg.) S. 57 f. Der er kun faa Ændringer. Indføjjet er i Strofe 1 Vers 5: „hvis ikke helt de kaster Sløret bort“, og Strofe 2 har i Stedet for Vers 7 „sin Aftenbøn fra Minaretens Tinde“: *sin Aften-Sura højt fra Taarnets Tinde*. Pigernes Indsigelser mod det grusomme Paabud findes ogsaa i den ældre Text, men ikke fordelt paa forskellige Roller. Digtet Scheitan synger „Allah! din Magt Profetens Stemme priser“ lige før Muezzinens Sang, staar ogsaa i Legenden, men i denne er hendes endelige Udfordring „Glødende Sol! Gælder din Rødmen vor Jordklodes syndige Slægter?“ der i den definitive Udgave har faaet Plads ved Scheitans Fremtræden i 2. Akt (S. 55), inden Foredraget af Forbudet mod Kvindekønnets Luxus, og Brudstykker synger hun allerede i første Akt uden for Alis Bolig (S. 6). Muezzinens Sang har en Strofe mere i første Version end i den endelige, nemlig den tredje:

Af Mørket sprang vi frem — i Mørket træder
tilbage vi som Gnisten i sit Tønder.
Men i vor Funkes Nu vi ler og græder,
og paa at flytte Bjerge vi begynder:
de staae endda, naar længst vi selv er Støv;
saa brydes ogsaa Fjeldets Mur isønder,
thi Verdner er i Allahs Haand som Løv.

Med den oprindelige episke Digtning er assimileret en Del af Digtkredsen *Suleima*, som stod i *Fremtidens* 'Nytaarsgave' for 1888;

¹ Hele Ugeskriftet havde kun en kort Levetid: det gik ind d. 29. Marts 1885. Dr. havde endnu to Bidrag i det: Digtet *Folkevandring* (S. 121) og det autobiografiske Fragment *Den første Feighed* (S. 261), hvori hans Fader spiller en Rolle.

en Del er overført til *Sangenens Bog*. Til *Tyrkisk Rococo* overførtes *Stille gløder Minareten* med ganske faa Ændringer; Strofe III har i Nytaarsgaven „Cither, Harpe, Luth og Fløjte“, i det dramatiske Digt er der vendt om paa Harpe og Cither; Str. IV har opr. „O, Suleima, Du min Huri“, men *T. R.* har „O, min Huri, min Sheitan“. Og saa blegner *Minareten* synges i *T. R.* af Sheitan. Første Strofe er ens i de to Digtninger; Str. II har een Afvigelse: opr. Vers 3 „til med Et den standser gylden“ ændres til „til den standser, bleg og gylden“. Digtets to sidste Strofer afviger noget mere; de lyder i Nytaarsgaven

Men naar Minaretens Skygge
falder paa Tavernens Tag,
da gi'r Pokker jeg i Fløjtens
bløde Nattergaleslag.

Da, min Huri, min Suleima,
iler jeg til Stævnet hen.
Maanen lyser mig forsigtig
og helt liden hjem igen.

I den definitive Udgave er det friskfyrsagtige i den første Strofe ændret („da forstummer Luth og Fløjtes...“), og i anden Strofe er Suleima bleven til „min Softa, min Tilbedte“ og det er Softa'en (den tyrkiske Student) som lyses hjem af Maanen.

Digtet *Softa, din blækkede Kofte* har i det oprindelige Udkast to Strofer mere end i *T. R.*, som ikke behøver citeres. Andre Rettelser er, i første Strofe: „O, hvor ofte, hvor ofte faldt Du med Ansigtet fladt imod Jord“, ændret til „slog Du dit Ansigt tilblods mod Jord“, i Str. II „Softa, Softa, bedaaret Du glemte din Bod i det samme Nu!“ og ændret til „Ali, Ali bedaaret glemte Du Alt i samme Nu“. Str. III

Hvad kæder os Stakler sammen
som denne Nødvendigheds Jern-Lov paa Jord!
hvorfor tale om Skaden og Skammen
naar i samme Fængsel vi bor?

rettes til:

Hvad kæder os Skabninger sammen
som denne Lidenskabs Jærnlov paa Jord!
hvorfor tale om Smerten og Skammen osv.

Tavernevisen er paa det nærmeste ens i begge Digtninge.

En vigtig Afvigelse mellem *T. R.* i den ældre og yngre Skikkelse er Ændringen af Sheitans oprindelig ikke nærmere karakteriserede Skikkelse til den trodsige og udfordrende Skabning vi møder i det dramatiske Digt. Et og andet kan gaa tilbage til Hetæren Timandra i *Alkibiades*, de to Kvinder ligner hinanden meget; ganske utænkeligt er det ikke at den senere Sheitan bærer Træk af Edith, som vistnok ikke genfindes i *Forskrevet*, men dog kan have været indeholdt i Drachmanns tidligste Opfattelse af den Elskede.

Omarbejdelsen af Digtet er, som det allerede giver sig af Variationerne fra Nytaarsgaven, sket i de første Maaneder af 1888.

Alkibiades er skrevet 1884—85, der findes Kladde og Renskrift i den collinske Samling paa det kgl. Bibliothek Nr. 38, 2°. Vi kan følge Arbejdet i Drachmanns Dagbog fra Wien 1884:

30. Aug.: Bøger anskaffes til „*Alkibiades*“.

Sept.: Første Scener af „*Alkibiades*“.

Okt.: Studierne til „*Alkibiades*“,

Nov.: begynder at gaa rask frem.

Dec.: „*Alkibiades*“ —.

Ogsaa Drachmanns Breve bærer Vidne om hvor varm han var paa Arbejdet. Efter Nederlaget med *Lykken i Arenzano* skrev han d. 20. Okt. til Otto Borchsenius: „Men nu har jeg ikke Rast eller Ro, Dag og Nat, førend jeg har bragt mine Soldater i Orden, fyldt Hullet ud i den brudte Karré og rejst Fanen til et nyt, stort, afgørende Stormløb paa den skæbnsvangre dramatiske Skanse. Du kender mig, Borch; naar min Hjerne er bleven varm, saa er jeg „capable à tout“; og fra nu af indtil min „*Alkibiades*“ er færdig, skal min Hjerne være et rødglødende Jærn. Jeg vil vinde Sejren herpaa. Den tabte Træfning har hidset alt det Stærkeste, Voldsomste, Lidenskabelige op i min Natur. Men jeg er tillige en moden Mand. Jeg begynder denne Gang grundig. Jeg har ikke færre end 37 Værker af forskelligt Stof fra Bibliotheket og Antikvarboghandelen til Forstudier for mit Drama. Jeg har skaffet mig Penge derhjemmefra. Hegel staar fast som en Mand. Jeg vil arbejde, jeg vil grave mig ned, og jeg vil gaa i Burgtheatret! Jeg vil, vil, vil op paa Skansen en Gang“.

I Breve til Forlæggeren udtrykker han sig med endnu større Fortrøstning: „*Alkibiades* maa blive min *Hakon Jarl* —. Kød af

mit Kød, Blod af mit Blod; Oehlenschläger blev mandvoksen med Slaget paa Rheden; jeg blev mandvoksen med Kanontordenen fra Dybbøl. Der har De Forskellen; og derfor maa jeg kunne mestre den splittede, den gærende, den pinlige Tid i Danmark, udtrykke dens Skyggesider i Alkibiades' glimrende men sønderrevne „moderne“ Skikkelse og udtale *Haabet* for Fremtiden gennem Sokrates' storlaaede Aand, den Aand, der var i saa absolut Harmoni, der husede en saa vidunderlig Forsynstro, og som døde „lydig under Loven“¹. I Brev til Faderen fra November Maaned fremhæver han Ligheden mellem sin Samtids Danmark og Grækenland paa den peloponnesiske Krigs Tid, „hvor baade det enkelte glimrende Individ og det hele pompøse Statsliv er overmodent — og maa, følgende Tyngdens Lov, falde til Jorden“². Man ser af samme Brev, at Dr. allerede er træt af Læsningen: „hvis jeg kun læste, saa vilde jeg endda ikke stole paa at naa noget Resultat. Jeg har derimod et Galleri af vore egne Minimumsfolk derhjemme fra Tiden efter 48, efter vort Marathon, og saa har jeg mine egne personlige Livsskæbner at øse af“. Han haabede at faa Bogen ud til Foraaret eller Sommeren, men det trak ud; der skulde læses Korrektur paa *Der var engang*, og Kunstnerromanen interesserede fra Tid til anden Drachmann nok saa meget. Desuden maatte nyere Behandlinger af antikke Emner studeres som Forbilleder eller til Advarsel, og miserable Ting som R. Hamerlings *Aspasia*, P. Mariagers *Fra Hellas* og *Den sidste Lamia* blev rekvirerede. Efter et Ophold i Tarvis og Baden vendte han hjem om Foraaret 1885, hvor han blev indtil sidst i Juli. En Oplæsning i Studenterforeningen skal have „vakt Interesse“. I Sommermaanederne var Dr. endnu lidt optaget af et Smertensbarn han havde, det store mislykkede fortællende Digt *Nybyggere*, hvoraf et Par Sange foreligger i Manuskript. Ved Vinterens Komme tog han fat igen; han var da klar over at det ikke vilde blive hans store sceniske Succes, kun et Læsedrama. Det udkom omsider i Midten af Febr. 1886. — Hele Stykket eller maaske kun Mysterie-Akten skulde oprindeligt have heddet *Anadyomene*. Til denne Akt er der i Haandskriftet (som saa ofte hos Drachmann) en Tegning af Scenen. Ogsaa til 3. Akt er der et Havnebillede. Til Scenen i Timaias Kammer i 3. Akt 2. Scene er der en tredje Tegning („Du Troldmand, Du“). Damens Sang („Nu nærmer sig

¹ L. C. Nielsen: *Fr. V. Hegel*, 1919, II S. 263.

² H. Drachmann i *Breve* etc. S. 247.

Natten ved Fløjternes Klang“) er skreven paa et Program til Burg-theatrets Opførelse af *Romeo und Julia* den 15. Oktober 1884. Fortalen, som ikke blev trykt med, er fra „Wien. I Foraaret 1885“; heraf fortjener at citeres: „Undertiden naar jeg fordybet i Skrifterne over denne Periode, har set op og omkring mig paa de Nationer, hvis Stamme jeg tilhører eller hvis Lande jeg er draget igennem — saa er en pludselig Angst kommet over mig, og jeg har opdaget en Kvindeskikkelse for mig, med et blegt, sørgmodigt Ansigt, store, mørke, spørgende Øjne, en fast tillukket Mund . . .“ Det er Digterens første Hustru Vilhelmine, travesteret som Clio. — Fortalen fremlægger Skuespillet som det første i en paatænkt Række historiske Dramaer, skrevne til Advarsel for Nationen; den henviser til Shakespeare („Atleten“ kalder Dr. ham).

Det ses let at Kilden til *Alkibiades* er Henry Houssayes *Histoire d'Alcibiade*, hvorfra den trykte Udgave har sit Motto. Han har ikke lavet synderlig om paa det opgivne, men rigtig nok tildigtet det Meste af hvad han bringer. I Skildringen af Athen paa Alkibiades' Tid har han lagt Vægt paa at komme bort fra den kunst-historiske Opfattelse af Antiken, endog ladet sig inspirere af Georg Brandes' berygtede Skildring af Natten i *Emigrantlitteraturen*, „den Nat, hvori der elskes og myrdes“. Ideen om at lade Sokrates optræde, har han med lykkelig Selverkendelse ladet falde. Men trods de mange Fagord foregaar Skuespillet dog mere i København end i Athen. Stykket minder med sin Naivitet og billige Lærdom en Smule om et Drama fra Dronning Elizabeths Dage, hvor Samtidskuløren slaar grelt igennem. Man skulde knapt nok tro at Dramaet var digtet fjernt fra Danmark. Fra Begyndelsen af har Drachmann vistnok villet lægge sin egen Natur i Hovedpersonen — hans Alkibiades er først den vældige Soldebroder i Athen, siden Afholdsmand i Sparta, som Drachmann i 1877 havde forkyndt Nydelsernes Evangelium og i 1880 talt om en kølig Drik ved Kilden af et Krus. Men efterhaanden forvandles hans Helt til en mankeret Cæsar, Herre over Vin og Kvinder, men selv uden Lyst til Rus og Elskov. Interessantest er hans Forhold til Hetæren Timandra, som alene bliver ham tro til det sidste — det er haabløst at gætte paa noget personal-historisk Grundlag, vi befinder os endnu kun i Ønskets og Fantasiens Verden. Med sine velformede Vers og sin bløde oehlenschläger-ske Diktion virkede Dramaet helt epigonagtigt („Athen — mit Fædreland — jeg var din Elsker, og den som elsker, bliver aldrig

glemt“). Den Uro i Hjertet hvorom det vidnede, og Digterens udtalte Uvilje mod Partipolitiken, vakte hverken Anstød eller Sympathi. Stykket blev ikke anmeldt i *Politiken*, hvor Drachmanns Navn var Tabu; *Morgenbladet*, hvor hans Ven Borchsenius var Redaktør, gav (25. Febr.) en nedsablende Kritik; *Dagbladet* (11. Marts) var overordentlig anerkendende, men dets Anmeldelse (som strax blev brugt til Forlagsreklame) havde intet rammende Ord. Mest Fornøjelse havde Drachmann af et Brev fra Bjørnson som han modtog den 7. Marts 86, og hvori det hedder:¹

„Med *Alkibiades* har Du nærmet Dig og måske inledet et afsnit af din digtning, jeg tror dig kallet til: det historisk-dramatiske billed, givet nøjagtig i form (ogsaa sprog-farve) og stil fra sin tid. Men istedetfor at begynde med et stort værk og lyrisk ødselhed, så skal Du vælge en ganske liten ramme (i alle fald til at begynde med) og la lyriken varme stæmningens undergrun. På denne måde må det, som er maler i Dig, og som nu lever exotisk, bli en historisk rekonstruktør for dit poetisk-psykologiske ingenium, og samarbejdet aldeles uforligneligt . . . Naturligvis vét Du, at jeg ikke finner Dig „tvedelt“, at jeg vét, Du er den samme, idag som igår, om og din udvikling driver dig, og omgivelserne gjør dig andre kulisser at agere imellem, og om Du ogsaa selv ofte klæder dig om. Du trænger, mere æn nogen jeg kænner, til kærlik skønsomhed, stille råd, og god sandru tolkning; og da er Du, når Du i slik omgang overlates til dig selv, det snilleste, mest frisinnde menneske i Danmark. Jeg vilde innerlig ønske, at Du ikke levede hjemme . . . Du er ganske vist en stridsmand, men af dem, der hugger til og sejrer eller faller; til de lange belejringer og lejr-livet passer Du på ingen måde — som antagelig ikke det danske folk i det store og hele. Skal det opdrages til det, så hold dig undaf. Du vil aldrig komme til at inaugureres i den nye flok; af lutter utålmod kommer Du til at springe en streg over på hver side! Enhver må utvikle sin ævne til det, den har muligheter for . . .“

Bjørnson var aabenbart forblevet ved sin første Opfattelse af Drachmann som „langt sukkertøi“; han havde aldrig troet paa hans Kampnatur. Drachmann led meget under den Blokade man gennemførte mod ham fra radikal Side. Al hans Trøst var *Der var engang's* store Scenelykke.

¹ Afskriften er Drachmanns.

II

Det første Glimt til en ny Poesi hos Drachmann, kan vi nu i Kraft af vor Bedreviden finde i et lille Digt med Titelen *Til Emmy*, som blev skrevet i Juli Maaned 1887 kort efter Sønnen Povls Fødsel, men først trykt som et Kuriosum paa Digterens Fødselsdag d. 9. Okt. 1908, altsaa i Aaret efter hans Død, i Bladet *Dannebrog*. Det hedder heri:

Min Sjæl er hed, mit Hjærte vildt
 slaar imod Livets Lyst —
 men inde smiler Emmy mildt
 med Drengen ved sit Bryst.

Fra disse ubetydelig Linier tør man datere en ny Periode i hans Produktion.

Holger Drachmanns første Bekendtskab med den unge Pige som er Midtpunkt i hans Digtning fra han var over de fyrrer, stammer fra Slutningen af Maj Maaned 1887. Man vil uden Tvivl have lagt Mærke til at *Forskrevet* ingenting indeholder om Ulf Brynjulfssens og Ediths første Møde. Det kom af, at Drachmann allerede paa sin Vis havde skriftet i *Med den brede Pensel*, saaledes som den udkom i Bogform sidst i Nov. 87 (den var planlagt for længe siden, genoptaget i Januar 88 under Titelen *Livets Ret* og delvis trykt som Feuilleton i *Morgenbladet* fra April 1885, men afbrudt i August).

Edith — hendes virkelige Navn var Amanda Jensine Nilsson — var et sildefødt Barn af en indvandret svensk Arbejdsmand og en jysk Pige. Hun havde to ældre Søstre og maatte som de tidlig lære at klare for sig selv. Kun 18 Aar gammel begyndte hun at optræde paa Varieteer, hun havde før hun fyldte 20 været i Finland paa Turné, og var ganske rigtig, som i Romanen, vendt for tidlig hjem af Længsel. Det forholdt sig ogsaa rigtigt som det fortælles i *Digte fra Levanten* og *Forskrevet*, at hun var blevet Veninde med en ung Mand af Borgerskabet, der imidlertid ikke kunde ægte hende, navnlig for sin Moders Skyld. Hun boede da paa Grænsen af Vesterbro og Frederiksberg og sang hos Kehlet i Allégade, det nuværende „Lorry“. Drachmann havde opdaget Stedet og en Aften inviteret to af Pigebørnene til at spise med sig efter Forestillingen, men da var hun ikke til Stede. Et Par Dage efter kom han igen, og inviterede hende og en anden ung Pige, som

imidlertid ikke vilde med, da det kom til Stykket, ganske som i Romanen. Edith var altsaa alene med ham, hendes Kæreste var ogsaa den Aften optaget hos sin Moder. Deres Samtale har dog ikke været ganske som i Romanen — Dr.'s Konversation i Selskab med unge Piger lignede ikke den selvoptagne Tegnelærers. Men det forløb ellers som i Bogen: hun var i sin Ungdom og Uerfarenhed ikke i Stand til at taale den Champagne og Bourgogne han i den bedste Mening gav hende at drikke, hun blev lidt utilpas, og han maatte bære hende op og lægge hende paa Sengen. I Romanen gaar det lidt videre, men det er Fantasi. Derimod fortæller den intet om at han kom igen den næste Dag Kl. 11 og beroligede hende, der følte sig meget skamfuld over den uskyldige Tildragelse, heller ikke at de fra den Tid jævnlig mødtes, men altid uden at aftale nye Sammenkomster.

Romanen indeholder iøvrigt Elementer mængstedes fra. Tegnelærer Christensen, Drachmanns dæmpede Alter Ego, stammer vel ned fra den gamle Herre i Novellen *Maaneskin*. Han er en ejendommelig Analytiker, repræsenterer den Drachmann der er slaaet ud som Maler. Der findes en smuk Analyse af hans egen Skønhedsopfattelse S. 118: „Han vænnede sig til denne personlige Skønhedsdyrkelse af den levende Form, for derigennem at søge et Paaskud for sin Ulyst til at arbejde, en Retfærdiggørelse for sin nye Maxime: der er intet Kunstværk uden Vorherres Kunstværk, den levende, aandende, spisende, dansende, talende Skønhed!“ Denne „Ulyst“ røber Digterens Fattigdom paa Motiver og Inspiration. Hans neddæmpede Følelsesliv er et Udtryk for Drachmanns ægteskabelige Disciplin. Den franske Almuemaler der optræder i Bogen, har beslægtede Ideer. Han er en Præ-Halvfemser, dyrker Personligheden og det Ubevidste, bøjer sig i Andagt for Tilværelsens store Mystorium. Et Modstykke til ham er den sydtyske Maler, ironisk-begejstret, oprevet, selvoptagen, visse Træk minder om den senere Ulf Brynjulfsen. — Bogen er skreven færdig paa et Tidspunkt, da Digteren endnu ikke havde Rede paa sine Følelser for Edith. Saaledes er den unge Pige i Bogen lige ved at ægge Kunstneren op i Christensen, men han viger tilbage, han har resigneret paa Kransen.

En oprindeligere, opgivet Slutning findes i Coll. Saml. 149. 4°. Efter de to første Linier i 16. Kapitel kom et lille Digt:

Saadan er Livet — en forpisket Strand,
 hvor Marehalmen sitrer, Sandet flyger,
 hvor Brændingsbruset dunderer hult mod Land,
 og Vraget, halvt opædt af Tidens Tand
 vædes af Himlens Graad: de tunge Byger —
 Hvordan er det vort Liv? Ja, kære Frue!
 uden for dem, som i en hygget Stue
 blandt Gæsters store Navne sidder bænket,
 endog for dem er Livet slig en Strand:
 Vi blev af Lidenskabens Kæde lænket,
 smeddet af Sorg til vor Forvisnings Ø —
 men se, højt over Vildheds mørke Sø
 flyver en Fugl paa brede, sikre Vinger;
 dens Øjne lysner, og dens Sange klinger,
 styrkende Modet hos de Smaa og Svage:
 det er Musikens Fugl ...

Gud være lovet,
 den har vi til vor Trøst endnu tilbage.

I Virkeligheden søgte Digteren en Tid lang Trøst i sit Piano — Beethoven og den gamle Kirkemusik optog hans bedste Tid, og bandt ham paa en Maade til Hjemmet.

Da *Tyrkisk Rokoko* udsendtes i Bogform, medgav Drachmann det som Appendix det dramatiske Digt *Esther*. Det har vistnok sin Rod i hans Stabilitets-Periode. Motivet er en Genklang fra hans gamle Fortællinger *Vandenæs Datter* og *Syndflodssagn*, og det er troligt at han allerede under sit Ophold i Tarvis har syslet med Ideen til Stykket, thi han havde ifølge Optegnelse af den 23. Juni 1884 Plan om et Drama *Den farende Svend*. Paa Bagsiden af et Telegram af 7/8 87 har Drachmann skrevet Gotfreds Replik: Jeg bringer min Tak i et særligt Digt, i 2. Akts 1. Afdeling. Men Værket er først blevet gjort færdigt i den tidligste Edith-Periode. Gotfreds Vise om Humlebieen er dateret Marts 88. Manuskriptet er hyppigt gennemarbejdet og helt omskrevet; der er tre forskellige Mapper med Kladder paa det kgl. Bibliotek.¹ Handlingen er iøvrigt paa-virket af Rudolf Baumbachs Fortælling *Sommermärchen*. De to Helte i Stykket, Kurt og Gotfred viser den sædvanlige Drachmann'ske Spaltning af Mandsskikkelsen, men den sidste er kun en Genganger.

¹ Begge de to dramatiske Digte naaede frem til Opførelse, *Tyrkisk Rokoko* under Titelen *Ved Bosporus* d. 4. Dec. 1891 paa det kgl. Theater, *Esther* med Side-Titelen *Vandenæs Datter* paa Dagmartheatret allerede 31. Aug. 89, med Mantzius som Gotfred Springforbi.

Kurt har bygget Domkirke i Bedsteborgernes By, men dér truffet en Pige fra den sunkne Stad, som lover ham den uendelige Kærlighed. I hans Kærlighed til hende finder vi et første Tilløb til den rige Lyrik, som snart skulde vælde frem i *Sangen*es Bog og *Forskrevet*. Man mærker sig at Pigens Øjne, der endnu i den brede *Pensel* var trodsige, her kaldes „kloge, milde, ømme“, Ord som Digteren senere bestandig bruger om Ediths Blik. — Ragnarok-motivet, som vi allerede kender fra *Syndflodssagn*, er her mere udført; det skulde snart blive den staaende Slutning paa ethvert Drachmann'sk Værk; naar Stykket har faaet en lys Udgang, er det kun efter lang Vaklen fra Digterens Side.

Paa et af Ændringsforslagene til *Esther* har Drachmann skrevet dette lille Vers, som røber en fandenivoldsk Beslutning:

Vi elsker forskelligt hvergang,
men synger den selvsamme Sang:
Aha, Hurra — Avav, o ve!
Det er Kærligheds Abc.

(Coll. Saml. 38. 2°, sml. *Dybe Streng* S. 57).

Drachmann havde imidlertid en Discipel, som læste hans Værker med Opmærksomhed: Karl Gjellerup, Emmy Drachmanns Ridder. I sin Artikel om Digteren i *Biografisk Leksikon* (affattet imellem *Sangen*es Bog og *Forskrevet*) hævdede han at Dr.'s „Fremtidsmuligheder ligge i Kurt, ikke længer i Godfred Springforbi“, men han vidste ikke hvad han talte om.¹ Han troede at „Digteren som Arkitekt“ vilde vedblive at være den opbyggelige Familieforfatter — det var andre Toner man nu fik at høre.

Det første større Værk, der maa kaldes ren Edith-Digtning, er Skuespillet *Tusind og en Nat*, som er skrevet i Hellebæk 1888 og udkom 15. Maj 1889.² Det blev indleveret til det kgl. Theater, og trukket tilbage i 1889, da Drachmann i *Morgenbladet* (9.—12. Febr.) havde angrebet Theatrets Direktør, Kammerherre Fallesen; senere opført paa Dagmartheatret (10. Jan. 1892). Flere Kladder er be-

¹ Artiklen gav Anledning til forskellig Avispolemik. I *Morgenbladet* for 11. Sept. 1890 blev den skarpt kritiseret, og Dr. tog selv til Orde mod Gjellerups Vurdering i et Indlæg sammesteds d. 14. Sept., hvori han erklærede sig „nærmest skuffet“. Gjellerup svarede igen paa *Morgenbladets* Artikel med et fornærmet Indlæg i *Berlingske Tidende* et Par Dage efter.

² Det blev allerede bebudet ved en Notits i *Morgenbladet* Lørdag d. 4. Maj.

varerede, den ældste i Coll. Saml. 38. 2°. En meget smuk Tegning til Scenen der indleder første Akt, er dateret 88. Digtet er ligesom al Dr.'s Digtning fra *Dybe Strenge* til *Unge Viser* stærkt præget i Sproget af Aarestrup, som er den „Hafiz“, med hvem der afregnes baade i *Sangenens Bog* og i *Forskrevet*. Indledningsdigtet der tve-tydigt kaldes „en Ungdomsfantasi“ er fortroligt henvendt til Edith, skønt hun endnu kaldes Suleïma: „Den rige Kræmmer, Suleïma . . . Vi døber ham om til Kalifen“. Værket er en direkte Fortsættelse af den *tyrkisk-persiske Bazar* i Nytaarsgaven for 1888 og af den reviderede *Tyrkisk Rokoko*. I Skuespillet *Esther* havde Digteren grublet over hvad der var bedst for de to Elskende, at leve eller dø, naar de havde Magterne imod sig? I dette dramatiske Eventyr, hvor han fortæller sin og Ediths Lidelseshistorie under orientalske Masker, lader han dem begge leve. Det er en „Ungdomsfantasi“, en Allegori paa den nye Ungdom Digteren endelig havde vundet ved sin hemmelige Kærlighed til den tyve Aar yngre Pige. Forklædningen er mangedobbelt. Kalifen er ikke blot „Kræmmeren“, Digterens Medbejler, men ogsaa i sin Skinsyge Talsmand for Digterens egne Følelser. Og naar den unge Østerlænding omskabes til en hæslig pukkelrykket Nar, er han ikke blot et Billed paa Digteren i Fornedrelsen, men ogsaa paa Alderdommens Hærgen, som den 42-aarige Mand allerede ængstes for. Stykket er uden Tvivl en Bagatel, men det rummer meget af sin Digters Lidenskab. Meget interessant er den Forvandling, som den Drachmann'ske Mandstype er undergaaet i de tre smaa dramatiske Digte. Hans farende Svend fra Slutningen af Halvfjerdserne, hans Erik i *Vandenæs Datter*, hans *Alkibiades* var alle karakteriserede ved deres Egoisme; de var Midtpunkter i Tilværelsen, de kunde fremkalde Elskov hos Kvinder, men elskede selv ikke. Nu, efter næsten en halv Snes Aars Forløb, er det lykkedes Digteren (med et Udtryk fra et Digt i en Cyklus af 1878) at „tage sig helt i en Anden“. Den store Kærlighed der skulde bøje hans Nakke og bringe ham „Selvforglemmelsen“ er for første Gang tydeligt tegnet i Osmans Tilfælde i *Tusind og en Nat*.

Troldtøj, med Undertitlen *Folkesagn i Nutidsliv*, udkom i November 1889. Det var halvt et Bestillingsarbejde, halvt fremkommet paa Drachmanns egen Foranledning. Digteren blev stundom træt at at skrive Digte til Bladene mod en ringe Betaling som Texter til tilfældigt opgivne Reproduktioner af Billedværker; nu vilde han

selv have Haand i Hanke. Det blev en Begivenhed i Tiden som Bogkunst især paa Grund af de prægtige Billeder af danske Kunstnere (Dr. havde ikke faaet Lov at medvirke). Men Texten er ogsaa inspireret, alle Motiverne er øst dybt af Digterens Hjerter. De folkløstiske Udgangspunkter laante Drachmann fra Evald Tang Kristensen, hvis ældste Publikationer han granskede med stor Begejstring. Dr. har skrevet en Artikel om ham i *Berlingske Tidende* for 8. Juni 1887, der indeholder en ivrig Opfordring til alle Samfundsklasser om at støtte den store Skattegraver i hans Bestræbelser for at finde de gamle Eventyr og Viser frem i Tide. Folkemindet er ogsaa i Dr.'s Behandling noget mere end blot et Thema der anslaaes, han alluderer Fortællingen igennem til det Sagn der har givet den sin Titel, med alle Omstændigheder og Tolkninger.

Til *Nissen* findes i Drachmanns Manuskript et lille Indledningsvers, som inden Trykningen er bleven erstattet med et andet:

Den Nissebuk, den Nissebuk,
han faar sin gode Julegrød,
han svinger med sin Hue rød,
han ler ad Jul, han ler ad Grød,
han puster Gnisten op i Glød
og snart staar Loen i Flamme.

Aa, Smørtiv, Ildtív, Hjærtetiv!
vi troed Dig en ménløs Fyr
fra godtkøbs Sagn og Æventyr —
og nu staar Huset i Jammer!

De enkelte Afsnit er af forskellig Værdi og Interesse; de sammenholdes kun ved den eventyrlige Halvmørkestemning og ved Fortællemaadens flyvende Tempo og visionære Styrke (den har unægtelig ingen Lighed med den folkelige Fortællerstil). Nær Tilknytning til Perioden 1880—85 har *Havfruen* (der først udkom som en Prøve paa det hele Værk i *Juleroser* med en Illustration af Jerndorff).¹ Man genfinder heri Stormflodsmotivet, der kan forfølges saa langt tilbage som til Drachmanns Besøg paa Falster i November 1872, da han var udsendt som Korrespondent af *Morgenbladet*. Dette Motiv var voxet og inderliggjort i ham i hans Ægteskabs Periode, laa i hans Sjæl som et uforsonligt Element, brød frem i *Syndflods-*

¹ En anden Prøve, *Alfen*, blev trykt i *Af Dagens Krønike*, 1889, S. 369 ff., men ikke optaget i Samlingen.

sagn, Vådenes Datter og Esther. Den vanvittige Kærlighed til den troløse Kvinde, som skildres i dette Eventyr og i *Ellefolket*, betegner et Opbrud af det „andet Trauma“ i Digterens erotiske Biografi, hans tragiske Kærlighed til sin Hustrus ældre Søster. Saa længe han levede i et lykkeligt Ægteskab med Emmy Drachmann, var nemlig dette Saar stadig levende, det helede først da Edith kom til — det var nu engang Digterens Hemmelighed. Erindringer om hans Forhold til Polly og Charles Thalbitzer, hans store Kærlighed og hans Forsmædelse, varieredes ogsaa i Eventyrene om *Helhesten*, *Maren* og muligvis *Natravnen*. Men der er ogsaa en Gruppe, som røber hans nye Lidenskab. *Aamanden* rummer hans Selvmordstanker fra Vinteren 1888—89, da Edith for en Tid havde forladt ham; her spilles ogsaa som i *1001 Nat* paa det Thema, at hans Elskede tilhører en Anden („Tys, jeg er vor Paschas Brud“). I *Den vilde Jæger* har han givet en ligefrem Bekendelse: den Tilbedte foretrækker i den Historie en skikkelig Proprietær for den hvileløse Helt („nach Freiheit strebt der Mann, das Weib nach Sitte“). Her findes ogsaa Motivet „Je suis pris par une femme“, som optages i *Forskreuet*. Helt frem mod Edith-Periodens senere Fase peger *Lygte-mænd*, der indeholder samme Motiv som senere gennemarbejdes i Skuespillet *Gøglere*.

III

Den tidligste Edith-Tids Lyrik foreligger samlet i *Sangenens Bog*, som udkom den 1. December 1889.

De Digte Drachmann skrev umiddelbart forud for hans nye Indvielse, er nok værd at agte paa. Der er et utrykt, *Majnat* (Collinske Saml. 31. 2°) i store dityrambiske Vers, forfattet Natten mellem 3. og 4. Maj 1887, Svanen nærmer sig Digteren,

Tabt, tabt er min Ungdoms Lyst
til at oprejse Leda
Billedstøtter
som Livets Gudinde!
Med mandig Haand
nedstyrter jeg i det blanke Vand
det kødelige Billed:
og Vandet syder,
som brændte det sig
paa Marmorets Nøgenhed!

Det viser sig ogsaa, at Svanen kommer „fra Reden“ og opfordrer ham til at synge „om Kærlighed til dem, der mest er

Kærlighed værd“. I dette Digt afsværger han endnu en Gang sin uovervindelige Længsel efter den bedaarende Kvinde der kun havde været hans Hustru to Maaneder, og forsikrer om sin Lykke ved at være Ægtemand og Fader. Fra Aaret før Bekendtskabet stammer ogsaa to meget smukke Digte som blev optaget i Samlingen: *Jule-Sne* skrevet i Maj 86 (sic!), trykt i *Illustreret Tidende* 19. Dec. s. A., og *Foraarsregn*, skrevet 26. April 1887, trykt i *Illustreret Familie-Journal* 1887, S. 175. De giver os Billedet af en Digter som helt har forsat at være med i det Liv hvor der handles og nydes, og som vil leve i og for sine Erindringer. Fra en meget tidligere Tid er endvidere Digtet *Jeg takker Dig, min Fader, at Du ikke var rig*, som vist er skrevet i Paris sidst paa Aaret 1877 og blev trykt i *En uromantisk Novelle i Ude og Hjemme* 1878, samt *En Sang fra Rom* (1884).

Men Oprindelsen til den nye Digtsamling udgjordes af to, opløste Digtcykler. Den ene var den førnævnte „persisk-tyrkisk Bazar“, som ogsaa havde dannet Udgangspunkt for de to orientalske Dramer. Herfra stammer *De klammres indenfor Islam*, optaget i Samlingen under Titelen *Tro*; dernæst *Lad Hafiz i sine Gazeller*, som fik Titelen *Hjertensgod*; endelig *Var jeg en Skattegraver*. Men til Erstatning for de Stykker som var overførte til *Tyrkisk Rokoko*, er kommet en Rigdom af nye „Digte fra Levanten“, nogle med et fortællende Element, andre blot bekendende Digterens Stemning af Lykke og Frelse fra en Existens hvor det var blevet ham umuligt at elske. I Trykmanuskriptet til denne Gruppe fandtes endnu fire Digte som Drachmann med sin sikre Smag udskød som mindre-værdige.

Den anden Gruppe af Kimdigte til Samlingen knytter sig til *Forskrevet* paa samme Maade som den første til de levantinske Skuespil. Den hed oprindelig *Ulf Brynjulfsens Viser*¹ og omfattede bl. A.: *Der strømmer atter Vaarløft gennem Skoven*, der var Samlingens Indledningsdigt; *Treuga Dei*, opr. kaldet *Ulf Brynjulfsens Digt fra Kafeen* og skrevet April 88, det kom ikke med i Samlingen, men blev sat i 1. Kapitel af *Forskrevet*; endvidere *Hejsa, ta' nu din pillede Hat* („Valborgs-Sangen), *Jeg havde mig en Hjertenskær*, *Hvorfra tror Du Kilden kommer*, *Hej Krofa'r, Krofa'r, Vinen*

¹ De vigtigste udkom som en Prøve paa hele Digtsamlingen i det Udvalg, der blev trykt i *Af Dagens Krønike* Sept. 89 under Titelen „En Haandfuld Sange“.

frem („Hvor stedes nu min Gertrud?“) og vistnok *Folkevisen* (der er dateret Foraar 89).

Men flere andre Digte lader sig datere. *Foran Vandfaldet* er fra Sommeren 87. *Derude spilles der paa et Klaver* — bærer Datoen Aug. 87 (det blev ændret lidt i Renskriften), *Vor Mo'r* har Paaskriften Hellebæk 10.—13. Maj 89. *Den Dag jeg første Gang Dig saa* („I Ørkenen“) er skrevet bag paa et Brev af 5. Dec. 87. Endelig er de tre Digte der fik Titelen *Sommerdrømme ved Havet* skrevet først i Juli 1888, da Digteren fulgte med Edith paa Skibet fra Aarhus til København. Det tidligste Edith-Digt i Samlingen er *Naar Linden blomstrer*, der blev renskrevet den 16. Juli 1887 (Collinske Saml. 31. 2° II 52) og trykt allerede d. 18. Juli i *Berlingske Tidende*. Til Vinteren 1888—89 kan man efter Fru Gerlachs Vidnesbyrd henføre det mægtige musikalske Kvad *Der vælder Lyd af Ensomheden ud*, hvorom jeg tør henvise til mine *Smaa kritiske Studier* S. 77 ff. og Indledningen til mine *Danske Digtere ved Arbejdet*, anden Del.

De eneste nogenlunde vigtige Digte som ikke kan dateres er *Den røde vilde* (opr. *vilde, røde*) *Vin* og *Lad mig dø — naar jeg dog ej kan leve*, hvis Adresse til Edith og fine Allusion til de Elskendes Aldersforskel dog er utvivlsomme.

Hvor tidligt Digteren er begyndt at hylde hende i Sang lader sig ikke sige med absolut Bestemthed, men *Naar Linden blomstrer* tilhører hende jo dog, skønt hun ikke nævnes. Begyndelsen til dette Digt staar paa et Folioblad, der ogsaa indeholder det ovenfor citerede Digt *Til Emmy* og et Digt *Musiken*, dateret den 20. Juli 87. Det handler om Delaroches bekendte Statue, Dr. har aftegnet den paa Manuskriptet. Og dette Digt maa være direkte henvendt til Edith og hendes Veninder. Det har en lille Dedikation: „Venligste Hilsen til Damerne — og Tak for sidst“ og Allusioner til den Udvalgte, som det synes:

Hvor Du færdes, hvor Du bor,
derom vil jeg ikke lede;
hvad Du giver, vil jeg tage,
aldrig attraa, hvad Du nægter.

En anden Række musikalske Stemninger, som ogsaa har haft med Edith at gøre, blev ikke optagne i Samlingen; de ligger under Titelen *Alene* i Coll. Saml. 31. 2° og er daterede 6. Maj 88; det er

mest Bodstanker, maaske ved Erindringen om hans lille Søn Svend, der var død i Dec. 87; han maa et Øjeblik tro at have mistet Edith:

hvad jeg har fejlet, skål mit Blod afskylle;

jeg favne vil og trykke til mit Hjærte

de skarpe Landsespidsen . . .

ah! den Smærte

den gjorde godt! den soner, tør jeg mene . . .

nu er jeg atter stærk! Jeg staar alene!

Digtsamlingen gjorde fortjent Lykke, men fik ingen interessante Anmeldelser. Karl Gjellerup brød fuldstændig Staven over den i sin Artikel i *Biografisk Leksikon*, særligt var han forarget over at Drachmann, som han troede, havde laant Titelen fra Heines *Buch der Lieder* „med ubegribelig Kritikløshed“. Drachmann svarede blot: „Det er en Sangenes Bog og det er god Musik, den“. Han kunde have svaret, at Titelen var meget almindelig paa Samlinger af orientalske Digte. Dr. var til Tider stærkt paavirket af Heine; han læste ham atter i Hamburg 1892 og Resultaterne er synlige i *Unge Viser*. Men netop i den første Edith-Tid synes han ikke at have haft Heine mellem Hænderne. Heine havde vistnok med sin Titel særlig tænkt paa Afsnittet af samme Navn i *West-östlicher Diwan*, og det er denne Bog som er den nærmeste litterære Inspiration ogsaa til Drachmanns Digtsamling. Naar Edith ved denne Tid kaldes Suleima, er det muligt ogsaa i Erindring om Goethes Suleika.

Drachmann arbejdede i disse Aar under Højtryk. Den stærke Spænding mellem hans Følelser for Hjemmet og hans nye Lidenskab, synes, mens den oprev hans Nerver at have fremmet hans Produktivitet. Omtrent hver Ugedag indeholdt Aviser eller Tidsskrifter lyriske Digte (oftest forbavsende gode af Bestillingsarbejde at være) eller Korrespondancer (om Kunststudstillinger, russisk Litteratur, det kgl. Theater osv.). Saa fik det næsten hendøede Arbejde med Byrons *Don Juan* atter Fart, Sang efter Sang kom fra Haanden: fra 1880—82 forelaa tre Sange, i Febr. 1890 havde han ikke blot gjort første Bind færdig, men kunde udsende 1. Hefte af andet Halvbind.

Men frem for Alt digtede han efter sit Hjertes Tilskyndelse; Side om Side med de lyriske Cyklus'er til og om Edith skrev han Romanen om hende.

Det lader sig nogenlunde fastsætte, hvornaar Dr. er begyndt paa Værket. Paa Bagsiden af et Brev til Ludvig Brämsen af 23. April

1888 har Digteren nedkradset et Dialog-Brudstykke, hvori Gerhard optræder, samt Digtet *Anna* (senere: *Agnes*) *vom Graben*, nu trykt i 1. Bog 11. Kap. Ogsaa et Indledningsdigt (ubenyttet) og nogle Kladderbrudstykker, bl. A. til Gerhards store taktløse Tale til Borger-skabet, findes i samme Pakke Drachmann-Papirer paa det kgl. Bibliotek (Coll. Saml. 45. 2°). Bogen skulde oprindelig have heddet som Ulf Brynjulfsens førnævnte Digt *Treuga Dei* og have haft en Prolog i Venedig. Kladden til denne, tillige med en (omtrent aldeles fulgt) Plan til hele Bogen, ligger i samme Pakke Papirer: „en Bog som Goethes *Wilhelm Meister*, hvori der er fuldt op af Episoder, af tekniske Undersøgelser og Ræsonnementer, er dog ganske anderledes skrevet for alle Tiders almen-menneskelige Behov, end en Bog som *Nôtre-Dame de Paris* — begge Værkers øvrige Værdier og begge Digteres Storhed ufortalt“, hedder det heri. Den oprindelige Titel¹ ændredes i Trykmanuskriptet til *Forskrevet til Fanden*, som der staar med store røde Bogstaver paa Titelbladet. De sidste to Ord er udkradsede med sort Blæk, vel i sidste Øjeblik, og Læseren maa for at begribe Titelen vente til Side 442 i første Bind: „Forskrevet har vi os allesammen til de slemme Magter . . . Du til Natten og Melankolien — jeg til Samfundet og Vedtægten — hun til . . . naa ligemeget til hvem!“

Den uheldige Udgivelse i et meget tykt første og et lille tyndt andet Bind skyldtes Forlæggeren, der imidlertid ogsaa havde en større Synd paa sin Samvittighed. Han overtalte den godmodige Digter til at foretage en Forkortelse i første Bind — efter at Værket var kommet paa Trykkeriet. Den ufrivillige Beskæring bestemtes af et dobbelt Hensyn. For det Første til Publikum: man maatte foretage den paa et Sted hvor der ikke gik Noget af Bogens formentlige „Handling“ til Spilde. For det Andet til Digteren, som ikke maatte sættes i Ulejlighed med at hitte paa noget Nyt til at udfylde Lakunen. Der var fra disse mere praktiske end æsthetiske Synspunkter ikke Andet at tage ud end Ulf Brynjulfsens Ungdomshistorie. De udtagne Stykker fyldte i Manuskriptet (nu paa det kgl. Bibliothek) S. 177—218. De blev trykte i *Tilskueren* 1891 under Titelen „Den første Kærlighed“ (Manuskriptets S. 177—94 og 208—18) og i *Af Dagens Krønike* 1890 under Titelen *Ulf Brynjulfsens Papirer* (Manuskriptets S. 195—207). De hørte til første Bogs

¹ Endnu den 28. Dec. 1889 hed Bogen endnu kun „Romanen“ (paa Kladden til Gerhards Digt *Vi vil lufte ud*), saaledes kaldes den ogsaa i Dr.'s Breve.

16. Kapitel (nu det 14.) og svarede til de Tankestreger, der gaar forud for: „Jeg har været gift!“ sagde Brynjulfsen“. Men de betegnede slet og ret en Lemlæstelse af Bogen, der jo hverken har eller skal have sit Tyngdepunkt i det Handlingsmæssige. De berøvede første Del af Bogen et højligt tiltrængt Element af „weite Welt und freies Leben“, mange Læseres hyppige Klage over dens indestængte københavnske Atmosfære bliver paa en Maade herved berettiget.¹ Ikke mindre betænkeligt var det, at Ulf Brynjulfsen kommer til at staa ret forudsætningsløs i Værket; ja hans Skikkelse blev paa det Nærmeste en Torso. Men den forsigtige Forlægger sparede over to Ark, og Drachmann havde for Skik aldrig at ændre i sine trykte Bøger! — I Modsætning til Drachmanns versificerede Arbejder har hans Prosabøger som oftest ikke foreligget i Renskrift, men kun som overrettede Kladder. Digteren kendte ikke til Magerlighedshensyn, saa han maa vel have frygtet at berøve Diktionen dens impressionistiske Karakter ved en Gennemarbejdelse. Ogsaa *Forskrevet* er vistnok, trods Haandskriftens Skønhed, eneste Manuskrift. Forud for Nedskrivningen er gaaet Optegnelse af enkelte Momenter, Skitser til forskellige Scener, Kladder til alle Digtene osv. Særlig mærkeligt er et Blad med Fingerøvelser til Bogens Samtaler.

„Aforismer til Romanen.

A: Goddag, hvordan gaar det?

B: Tak! Jeg *lever* — og altsaa er jeg ulykkelig; og jeg tør ikke dræbe mig — altsaa er jeg *feig*!

A: Tal ikke om, at „vi forstaar hinanden!“ „at vi egenlig er Venner“ osv. Forstod vi hinanden, saa havde vi længst opgivet vore Stillinger, Familie, Kone og Børn etc. — og laa nu paa vore Gerninger — efter at have betalt vor Værtshusregning — i en Rejsestald — hvor Hestene staldede paa os!

A: Hvad kan man sige om en af vore Dages gifte Kvinder?

B: At hun er et — med Kirkens Sanktion — lovformeligt holdt Fruentimmer!

A: Og hvad kan man sige om hendes Mand?

¹ Jeg erindrer om, at Drachmann skønt født i København altid befandt sig ilde i Byen og siden 1872 oftest havde opholdt sig i Udlandet eller Provinsen (Frankrig, Østrig — Esröm, Vedbæk, Hellebæk). Kun lige efter Hjemkomsten fra Tarvis havde han 1½ Aar boet paa Dronningens Vej paa det da ret landlige Frederiksberg.

B: At han i ni Fald af ti fortjente at være det, som Største-parten af os er — Hanrej!

A: (i Porten) Gaar De ud?

B: Ja — og jeg havde Lyst til at gøre det paa samme Maade som et Lys. Saa var der Ingen, der kunde møde mig undervejs og spørge: Gaar De hjem?¹

— Andre Stykker fra den tidligste Periode af *Forskrevet* er Digtet *Juninat*, det store Digt *I den lyse Nat*, som nu ligger utrykt foran i Manuskriptet, og et Digt *Edith*, som vist har hørt til Ulf Brynjulfsens Viser, i Anledning af at hun ikke har svaret paa et Brev fra ham. Motivet er: „mit Sind har Du gjort rent og godt, fordi Du selv er god“. Der forudsættes et stormfrit Forhold mellem Parterne. Tonen er lidt Aarestrup'sk:

Der er en Arm, som beder om
en Plads bag Nakkens Haar —
der er et Kys til den, som kom,
et Suk til den, som gaar;
der er i disse Øjne Ord,
som samler Verdens Kløgt —
der er en Magt hos Dig . . . jeg tror
den har gjort mig forrykt.

Der findes ogsaa Epigrammer som:

Vil evig du dit Liv begribe
men aldrig give Dig i Livet hen:
ja, saa hæld Saucen af din Pibe —
men tænd den aldrig mer igen!

Og flere Erindringer om frisk Læsning af Goethe.

Romanen havde oprindelig Overskrifter til hvert Kapitel, men Digteren opgav det med 2. Bogs 1. Kapitel, som egl. hed *Skyggen*. Den blev færdig i Sommeren 1890 og udkom 1. Oktober. Bogen blev rent politisk modtaget — Drachmann behandledes som Højre-mand og ikke videre. *Dagbladet* hævede den til Skyerne („en

¹ Vistnok Allusion til en kendt Vittighed af den københavnske Original Gedalja, Men hos Drachmann et gammelt Motiv — allerede over for Vilhelmine havde han undertiden udtrykt Ønsket om at turde forsvinde som Hakon Jarl ved Gaulaa. Litterært træffes Motivet først i *I Storm og Stille*.

betydelig Digters betydelige Værk“); *Politiken* anmeldte den ikke. Det halvliberale *Morgenbladet* nedsablede i en Kritik d. 11. Okt. „denne ligesaa omfangsrige som mislykkede Roman, der forhaabentlig vil betegne hans sidste Nedgangsperiode“; det skriver ogsaa, at den største Tjeneste vilde man jo gøre Digteren ved ikke at omtale Bogen. Den slog alligevel an iblandt Læserne, og fra nu af begyndte man at søge efter „den til Edith svarende Virkelighed“. Dog var det først efter Opførelsen af *Ved Bosporus* paa det kgl. Theater, at det store Publikum begyndte at faa Øjnene op og Forargelsen at blive levende.

Den Plads Edith indtager i Romanen, er unægtelig ganske ejendommelig. Amanda Nilsson (hvem Drachmann allerede var begyndt at kalde med dette Navn) er jo ikke blot Model til Hovedpersonen, hele Bogen er ligesom digtet til hendes Forherligelse. Hun er forvandlet til en Mythus paa alt hvad Digteren elsker — den lyse Sommernat, det menige Folk, Danmark, Kærligheden og Forsoningen. Ganske uden litterær Tradition er dog heller ikke denne Skikkelse. Vald. Vedel mener at Konditorpigen i *Foraarsbølger* af Turgenjev kunde have haft Betydning for Skildringen af Edith, eller vel snarere givet Drachmann Mod til at sætte sin Veninde ind med netop disse Træk i sin Roman. Nærliggende er ogsaa Tanken at Sonja i *Forbrydelse og Straf* („Raskolnikov“) af Dostojevsky har betydet noget for Romanens Idé — det er dog ikke Edith, men Kusinen, i hvem hans Helt paa sin Russisk kysser „en lidende Kvindelighed“ (II S. 64, Dostojevsky har „Menneskehed“). Men ser man bort fra Edith, kommer man ikke langt med at læse Bogen som Nøgleroman, saaledes som de lidt yngre Samtidige forsøgte. I Redaktør Bentzen fandt man med nogen Ret Træk af Viggo Hørup, Digterens Fætter, med hvem han 6 Aar forinden havde brudt, men det har ikke været Digteren om at gøre at fremhæve Portrætligheden, og han havde da ringe Omgang med Journalister. I det Hele taget er Billedet af de litterært-kunstneriske Milieuer alt andet end fotografisk. Om „Skyggen“ kan læses i Emmy Drachmanns Memoirer. I den Kvinde som kaldes „Jaguaren“ er Træk af Drachmanns og Hørups Kusine Henriette Sten, men ogsaa kun Træk. Til Etatsraad Brynjulfsen og hans Hus har Dr. taget Omrids af det kgl. Theaters Chef, fordum Kommandant paa Bornholm, Kammerherre Fallesen og hans Kreds. Noget Memoirestof fandtes i de udskudte, henrivende Fragmenter om Ulfs Ungdomskærlighed

— her var atter Noget der stod som helligt for Digteren. Men i Hovedpersonerne er med Forsæt Sporene af deres Oprindelse i Digterens Personlighed udslettet, kun en Stump Selvironi er der bleven til overs i den mere lange end store Ulf.

Den ejendommelige Dybdepsykologi, som især Vald. Vedel har fremhævet, i Skildringen af de to Helte, var Drachmanns særlige Hemmelighed. Han havde allerede i Fortællingen *Fra Sandets Regioner* i Palnatoke Olsen givet en første Skizze til en Ulf Brynjulfsen, og man havde været ivrig for at finde et Selvportræt i ham. Digteren protesterede herimod i et Brev til sin Ven, Skibsmægler Harald Christensen, af 11. Juni 75: „Du tager imidlertid feil naar Du slaar den store D. og den store Olsen sammen i een Person. Vi ere i Virkeligheden ikke identiske, om vi end have flere Berøringspunkter sammen. De stakkels Forfattere! Jeg beklager dem virkelig, hvis de altid skulde lægge Ryg til, hvor Talen er om deres aandelige Afføddninger“. Samme Aar som dette Brev blev skrevet, tog Dr. Figuren op i sin liflige Ungdomsfortælling *En Overkomplet*, og denne Gang udstyrer han ham med et Modstykke, som han havde savnet i den første Fortælling (medmindre man da vil regne Snedkersvenden for et saadant); overfor Adolf, der ligesom den lange Olsen maatte sendes ud af Landet, havde han stillet den besindige, reflekterende Fortæller. Atter den Gang havde Kritiken travlt med at forsikre om at Bogen kun var første Del af Holger Drachmanns Memoirer (Georg Brandes' Anmeldelse i *Det nittende Aarhundrede*). Denne Adolfs Modpart bliver atter Helten i *Tannhäuser*, Anton som slipper ud af Venusbjerget. Han er Fader til Gerhard. Men ogsaa her maa man regne med Romantradition; Baggers *Min Broders Levned* var en af Dr.'s Yndlingsbøger, og han vedkendte sig Paavirkningen fra den Kant. Senere kom hertil den russiske Indflydelse. I Halvfjerdserne havde Turgenev med hans Erotik og Natursans og Jegdyrkelse været Drachmanns Yndlingslæsning, men ved den Tid han vilde gifte sig med Polly Thalbitzer, lod han ham falde. „Det er ikke Noget man kan leve paa“, erklærede han til Maleren Viggo Johansen (mundtlig Meddelelse). En Overgang svor han til G. Keller, hvis *Grønne Henrik* han lod sin Hustru oversætte — ogsaa *Forskrevet* bærer Spor af at skulle have været en Dannelsesroman. Men Forløsningen kom ved Dostojevsky, som hans Søster Erna Juel-Hansen oversatte, og hos hvem han fandt de profetiske og konfessionelle Elementer udviklede

til en forbavsende Magt. Saa kunde han frit give sig hen i denne moderne Menneskeskildring, for hvilken Karakteren aldrig er noget ganske Afsluttet. Helt Dostojevsky'sk er saadan en Ting som Gerhards Jernbanetur med Halvvig (i hvem der ikke er ret mange Træk af Ediths Kæreste); kun halvt derimod Gerhards uforsigtige Tale til Börgerskabet, som allerede er udkastet i *Tannhäuser*. Men selve Figuren Ulf er ikke af russisk Oprindelse; Drachmann har dannet ham af sit eget Ribben og af dansk Tradition (ogsaa paa Digteren Boldt, tegnet over Fr. Sneedorff-Birch, i *Ivar Lykkes Historie* kan man tænke).

„ENGLEVIST“

(til DgF 89)

AF

F. OHRT

Maria, vor Dronning og Moder, Du Hvis Throne staar i Englevist“. Saaledes skrev Johs. Jørgensen i „Ave Maria“ (Digte 1898 S. 65) og lancerede dermed et i Nydansk ellers ukendt Ord, der dog vistnok ikke efter ham er blevet brugt af nogen. Digteren har her sikkert ment at genoptage et godt gammelt Navn for Himmerig (Engle-Bolig) fra een af vore kendteste Folkeviser „Moderen under Mulde“: den afdøde Moder gaar til „Englevist“ og beder sig Lov hos Krist til at gæste sine forsømte Børn. Og at Englevist virkelig var et nordisk Ord, der hørte hjemme i en gammel Opskrift af den nævnte Vise, mener aabenbart ogsaa den store „Ordbog over det danske Sprog“ (Bd. IV Aar 1922), som siger følgende derom (vi udfylder flere af Forkortelserne):

Englevist en [d. e. af Fælleskøn] (jfr. gldansk *withervist*, nærværelse, (norsk og) oldnordisk *vist*, opholdssted, svensk *vistas*, opholde sig; forældet, sjældent; jf. (Engle-)borg, -hjem, -sal o. fl.) engles hjem, himmerige. [Citat:] Hun gaar sig til Englevist, / hun bad sig Lov af Jesu Krist, Danske Folkeviser i Udvalg ved Axel Olrik og Ida Falbe-Hansen II nr. 8 vers 14 (jf. Danmarks gamle Folkeviser Bd. II S. 478 og 490). [Endelig citeres Stedet fra Johs. Jørgensen.]

Ligesom altsaa Olrik og Falbe-Hansen godkendte Ordet, saaledes endnu v. d. Recke i Danmarks Fornviser saavel i Teksten som i Efterskriften (Bd. IV (1929) S. 414), her dog med Formodning om, at Visen oprindeligt er vestnordisk, hvorom nedenfor.

Skønt Artiklen i Dansk Ordbog ikke udtrykkeligt siger det, fremgaar det for Brugeren med al Tydelighed, at dette „forældede“ og „sjældne“ Ord intetsteds findes overleveret i ældre nordisk Litteratur, men ene og alene hviler paa en Tekstændring af Sv. Grundtvig,

vore gamle Folkevisers Udgiver. Af DgF. II S. 474 „Moderen under Mulde“ A Hskr. a (Karen Brahes Folio, skrevet o. 1580) meddeler vi alle de Vers der har Betydning for Forstaaelsen af Situationen. Den døde Moder, Sølvrelad, hører om Stedmoderens Haardhed mod Børnene —

- 15 Tthett wor om en løffuerdag att quelle:
alle seelle dy skulde daa huille.
- 16 Hun gaar seg till enngeliest,
hun bad seg loff aff lesu Chrest.
- 17 Dette hun maatte till mieelhiem gaa
och taalle med synn bönn saa smaa.
- 18 „laa saa mend daa maatt du saa:
wer her icke lennge fraa!“

mieelhiem d. e. Middelhjem, Jorderig (Hskr. Ag har i Vers 16 *engelen best*, men er Afskrift af Aa¹. Sv. Grundtvig (DgF II S. 490) mener at kunne tyde det mærkelige Ord: „Vi have vistnok her et gammelt Ord: Engle-Vist“. Hvorvidt andre Overleveringer af Visen kan støtte hans Gisning; opsætter vi at omtale.

Faktisk forekommer Ordet *vist* i ældre Vestnordisk² i religiøs Sprogbrug. Efter Fritzners Ordbog over det gamle norske Sprog hidsættes: „Margar eru vistir i hūsi födur míns“ (Joh. Ev. 14,2) og „himinrikis vist“. — Derimod gælder vistnok om de Udtryk Dansk Ordbog (se ovf.) fremdrager, at de tilhører en nyere Tids Smag; ældst af dem er Engleborg, som Brorson bruger. Og her turde Konstruktionen Englevist have en Svaghed. Ældre nordisk Sprog kender næppe nogen „Kenning“ eller noget sammensat Ord for Himmerig som Sted med Engle- til Forled³ (-flok, -skare, -kor, -orden ligger jo anderledes). For middelalderligt Tysk har jeg kun fundet ett Eksempel; Lexers *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch* har *engel-lant*, med et Par Citater (saaledes kaldes Maria „die magt von engellant“)⁴.

¹ (ligesaa Abcdef, hvor Vers 15—18 fattes). Velvillig Meddelelse af Arkivar Grüner-Nielsen; Sv. Grundtvig var ikke klar over dette Afhængighedsforhold. Jfr. ogsaa Grüner-Nielsen, *Danske Studier* 1923, S. 161—163. ² I Dansk er *vist* udenfor Sammensætninger ikke bevidnet. v. d. Reckes Konjunktur *vist* for *list* i Sveidalsvisen (Danm. Fornviser I, S. 338) er næppe helt overbevisende (i de to Varianter med *list* røber Hyrden netop ikke Jomfruens Bolig, kun hendes Sikkerhedsforanstaltninger). ³ For den ældste Tids Vedkommende jfr. Snorres Skáldskaparmál Kap. 21. ⁴ Oldengelsk har (bl. a.?) *engla eard*, Englebolig, B. Thorpe, *Codex Exoniensis* (1842) s. 317, l. 31.

Den væsentlige Indvending vil imidlertid være den, at man ikke bør konstruere et nyt Ord eller Udtryk, dersom et virkelig bevidnet er forhaanden og giver Mening. Bag *enngeliest* ligger vistnok, saa underligt det ved første Øjekast kan tage sig ud i Sammenhængen, simpelthen Ordet Evangelist. Vi undersøger denne Løsning med Henblik paa Lyd og paa Indhold.

Lydligt ligger Forvanskningen særdeles nær; og man kunde mulig ogsaa tale om en Slags „folkeetymologisk“ Tilrettelægning (naturligvis er i vort Tilfælde endelig en Afskriverfejl, *enn* for *euan*, tænkelig). I en nyere fynsk(?) Opskrift af en gængs rimet Aftenbøn træffer vi „Dær goer ed Boen åm dette Hues / mæ fihre *Englelister*“¹; Meningen er vistnok, at disse fire holder det skærmende Baand hver ud for ett af Husets Hjørner². I en nyere svensk Opskrift af en gammel Værnesignelse ser vi dennes gamle Indgang (om hvilken mere nedenfor), nemlig „S. Joha(n)s Evangelist / han byggede bro för Jesum Krist“ gjort til „Santa Hans och *ängelen* byggede en bo i sitt hjärta till Jesus Kristus“³.

Men giver Ordet Evangelist nogen rimelig Mening paa dette Sted i vor Vise? Evangelisten Johannes og Jesus Krist forekommer i nordisk folkelig-religiøs Digtning flere Gange sammen. Fra Palladius' Visitatsbog vil mange Læsere kende Hekseramsen „Mari gich adt veje, / der kom di 3 meje / oc vor herre Iesus Christ och S. Hans evangelist“ osv.⁴; men vi kan nu ikke afgøre i hvilken Sammenhæng de her oprindeligt stod. Over hele Norden har et Liniepar, hvor de to ligeledes optræder sammen og rimer sammen, været kendt. Dansk Blodsignelse o. Aar 1550: „Sancht Hans euan-gelist / hand byggede en bro for Jesum Christ, / hand bygde den bro, han stillitt den flod, / saa gør ieg nu ved dette blod“⁵. Norsk „Morgenvers“, optegnet 1810 fra Søndmøre: „Ut Daur aa in Daje! Vararre Freid herinne! Signe me Johans (mæ si) Vængjelist, so bygte Braut [d. e. Vej] fyr Jesum Krist“ osv.⁶ („Vængjelist“ minder om „enngeliest“). Svensk „Søndagsvers“, trykt 1773, Värmland:

¹ Danmarks Trylleformler I Nr. 1080 f og II Nr. 1262 c. ² Jfr. Forf., Gamle danske Folkebønner S. 39. ³ Linderholm, (Svenska) Signelser och besvärjelser (Svenska landsmål 1929) Nr. 136, S. 97, Skaane. Udgiveren retter oppe i Teksten til „ett bo“, men oplyser i en Note, at Hskr. har „en bo“. ⁴ Lis Jacobsens Udgave S. 110. ⁵ Danm. Tryllefml. II Nr. 1114. ⁶ Bang, Norske Hexeformler Nr. 1330. *mæ si* synes efter Bangs Udtryk at dømme at staa i Originaloptegnelsen. Begyndelsen betyder vel: Ud Forgørelse (Tauver), og ind Dagen, Vorherres Fred herinde.

„S. Johas Evangelist han bygde bro för Jesum Christ. Wår herre är min brynja“ osv.¹

Det hellige rimende Par er ikke begrænset til Norden; vi finder det efter al Sandsynlighed i en tysk Signelse (mod Smærter ved Vandladning) i Hskr. fra 16de Hdr.: „Sant List und unser lieber herr Jhesus Crist, die sossen zusammen über ein disch“ (hvorpaa Krist bortmaner Lists Pine)². Første Gang Rimet, mig bekendt, forekommer, er i en tysk „Johannesminne“ (nærmest vel som Rejse-signelse) i Hskr. fra 14de Hdr.: „O süsßer vater Jesu Crist und sant Johans ewangelist (müssen uns stet wonen by)“ osv.³

Som det ses, kan Tilnavnet nu og da løse sig fra Personnavnet: tysk Sant List; norsk Johans mæ si Vængjelist. „Hun gik sig til Evangelist“ i vor Vise bliver da ikke noget enestaaende. Man kan i nogen Grad jævnføre Senmiddelalderens „Sankt Hjælper“, eller „Sankt Hjælp“ (S. Salvator), Kristus som korsfæstet (og kronet)⁴.

Videre ser vi, at folkelig Bibelkundskab ikke altid evner at holde Døberen og Evangelisten ude fra hinanden. Den Johannes der byggede Bro for Krist, burde naturligvis være Døberen, han der beredte Herrens Vej (Matt. Ev. 3,1). Forvekslingen findes endnu af og til i nytyske Blodsignelser⁵; just i Blodsignelser hører Døberen folkeligt set hjemme som medvirkende dengang Jordan stod stille (i Medfør af hvilket nu Blodet skal stilles).

De fleste af Citaterne har vist os de to Hellige (med og uden denne Forveksling) paakaldte, eller fremførte, som skærmende Magter, ligefra den ældste tyske Bøn til de højnordiske Morgen- eller Søndagsvers. — At Gud eller Kristus sættes paa Linie med en lavere Hellig, var kendt i Norden allerede dengang de første kristne Runeristere bad „Gud hjælpe Sjælen og Sankt Mikael“.

Spørger vi nu hvilken Rolle Evangelisten vel kan spille i vor

¹ Linderholm, Signelser Nr. 137. Jfr. til disse Citater Forf., Vrid og Blod S. 114 f og 120. ² Schönbach, Analecta Græciensia Nr. 25; Udgiveren opfatter List som „et opdigtet Navn“.

³ Forf., Da. signed Krist S. 180 fra utrykt Kilde.

⁴ Ellen Jørgensen, Helgendyrkelse i Danmark S. 38 ff. ⁵ Strackerjan, Aberglaube aus dem Hzt. Oldenburg (1ste Udg.) I S. 68: „Johannes der Evangelist taufte unsern Herrn Jesum Christ“ osv. Ganske lignende i en utrykt Optegnelse i Medicinsk-historisk Museum i København. — Til den anden Side gaar Forvekslingen i en svensk Signelse (Aar 1635), Linderholm, Signelser Nr. 186: (til Jesus paa Korset) „kom S. Johannes och sleechte hans såår, wårs Herres dö-pelses fader“.

gamle Viseopskrift, frembyder to Muligheder sig. Den første turde være den svageste, men skal dog nævnes.

Hvor opholder den Døde sig ifølge vor Opskrift? Det nærmestliggende Svar er: i Graven. Vers 19 lader hende „rejse sig af sin Grav“, og i Vers 41 siger hun selv „Nu galer Hanen den Røde, til Graven stunder alle de Døde“. Den der stunder til Graven, bor virkelig dær. Men ifølge Vers 15 maa Moderen tænkes at dvæle i Skærsilden med det store Flertal af nylig afdøde kristne Sjæle. Til Hverdags har hun ikke „Hvile“; men Lørdag har efter katolsk Folketro Sjælene i Skærsilden Lov at gæste deres jordiske Hjem¹; ja fra Lørdag Aften til Mandag Morgen forundes der endog Sjælene i Helvede Lise. Da denne Naadestund indtræder, beder altsaa Moderen de høje Magter om en lille Orlov. — Med Tanken paa, at Døberen Skt. Hans var den Ypperste af den gamle Pagts Fromme, hvilke Kristus Paaskemorgen forløste fra Usaligheden i Dødsriget, kunde man opfatte vort Sted saaledes, at just han (Evangelist lig Døber) fremfor nogen ynker de uforløste Sjæle eller endog har et vist Tilsyn med dem, saa at Moderen af den Grund just søger ham. Men om noget saadant kender jeg ingen Overlevering.

Den rimeligste Forklaring vil være den, at Evangelisten — den Discipel Jesus elskede fremfor nogen, og som blev Marias „Søn“ og Forsørger efter Jesus (Joh. Ev. 19, 26 f.) — her ligesom i hine gamle Rim er set som en magtfuld Forbarmer ved Krists Side og en Vejbaner til Krist. Maaske skal Udsagnsordenes („gik“ og „bad“) Fordeling paa de to kun forklares som digtersk Parallelisme, saa Meningen er, at hun gik til begge og bad begge. Værd at agte paa er dog mulig et Sted i en færøsk Signelse mod mægtige Mænds Vrede: „Sankti Jóhannis skrivar henni bønir firi Jesu Krist“², d. e. S. Joh. skriver for hende (nemlig for selve Jomfru Maria) Bønner til Jesus Krist; Meningen synes at være: den store Skriver (Evangelist) giver sin ny Moder og Myndling en skreven Bøn til Krist om Værn. Ogsaa i vor Vise turde Tanken snarest være den, at Kristi Hjælp (her Samtykke) opnaas gennem Evangelisten. —

¹ Wuttke, *Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart* (3. Udg.) S. 472 § 752. Øvre Pfalz og Rhinland. (Ifølge *Revue des traditions populaires* XXII S. 410 er Lørdag derimod „jour de l'entrée [définitive?] au ciel“). Mht. Strafpause i Helvede i de middelalderlige Visioner: H. F. Feilberg, *Dansk Tidsskrift* ved L. Moltesen 1901 S. 129 ff. ² *Annaler f. nord. Oldkyndighed* 1846 S. 356, Suderø.

Det kunde jo imidlertid være, at Grundtvigs Konstruktion fandt Støtte i nogle af Visens talrige nynordiske Opskrifter (de eneste ældre er DgF 89 A og B (Peder Syv), hvilken sidste har „Den Kvinde gaar frem for vor Herre at staa“). Grundtvig selv henviste (DgF II S. 490, III S. 860¹) til dansk L Vers 5 og T Vers 12 samt til svensk „A“ Vers 9. Vor L 5 siger „Den døde bad Lov hos Jesum Christ, / saa gik hun hjem, og det er vist“; det svarer med omvendt Linieorden til A 15. Den Mulighed ligger dog nær, at *vist* her ikke skyldes Tradition, men har meldt sig som et billigt Rimord paa Krist. T 12 har „og saa gik hun for Engelen at staa“. Hvis Engelen her ikke blot er et Forsigtighedsord for det almindelige „Vorherre“, kan det imidlertid ligesaa godt forudsætte „Evangelist“ som „Englevist“, jfr. det svenske „ängelen“ ovf. S. 29. „Svensk A“, d. e. Geijer och Afzelius, Svenska folkvisor från forntiden III (1816) S. 34, Nr. 72, siger: „Fru Sölfverlind talte till Englaskara: „Är det lofgifvet till jorderik fara?“ Her saa lidt som i dansk T indgaar Englene (Engelen) i et Udtryk for Himlen; det er Personer (en Person) som Moderen taler til².

Blandt de mig tilgængelige Opskrifter uden for DgF³ nævnes Engle kun i fire, og altid i en anden Forbindelse, nemlig hvor Børnenes Graad vækker Moderen i (resp. op af) Graven⁴. Een dansk: den Døde spørger hvem der sukker saa dybt; „der kom en Engel af Himmelen ned: Og det er dine kære smaa Børn“ (hvor-efter „hun gik sig for Gud Fader at staa“). Een norsk: hun grædes op af Graven og siger til Børnene: „Jeg kom af den store Himmels Port, de skønne Gudsengle de lukkede opp“. To svenske: hun spørger hvem der sukker paa Graven; „då svarte guds ängel (resp. Guds ängel svara): Det är dina (små) barn“. I ingen af de tre sidstnævnte gaar hun derpaa til Herren. Nogen stærk Støtte giver vel intet af alt dette til Hypotesen om „Englevist“. Det skulde

¹ Hvor S. 12 er Fejl for T 12. ² Rimet i Svensk genfindes i Opskriftens Slutvers „Men aldrig man sett en härligare skara / än Sölfverlind med barnen till himmelen fara“. Dette Vers er sikkert uægte, idet Visen forud lader Børnene trives vel; Forbilledet har vistnok været Visen om Jesu Liv (DgF Nr. 534, jfr. D. St. 1928 S. 16) Vers 12 „Jesus han op til Himmelen for /, saa deilig en Skare han med sig tog“. ³ Til de danske har jeg haft Adgang i Dansk Folke-minde-samling; Afskrifter af samtlige norske har „Norsk folkeminnesamling“ (Dr. R. Th. Christiansen) velvilligt lånt mig. ⁴ Dansk: Skattegraven I, Stk. 435. Norsk NF 25, 252. Svenske: Sv. landsmål VII 6 S. 7, Nr. 4, Bleking; Nyland häft III Nyländska folkvisor v. Ernst Lagus S. 79 ff., Nr. 22, Sydfinland.

da være den norske Opskrift med Himmerig og Engle; Udtrykkene kan dog helt skyldes sentimental Udmaling, i Strid med Tanken om Graven; Opskriften er i det hele temmelig udartet.

Ernst v. d. Recke spurgte i Danmarks Fornviser IV (1929) S. 414, vistnok med Føje, om ikke vor Vise er sildigt indvandret fra Norsk. Han henviser — ikke just til *vist* men — til det i Dansk ellers ukendte Ord *mieelhiem*, til Navnene Bjørn og Sølvlerad, og til at Visen som ældre kun er kendt i Karen Brahes Folio og hos Syv. — Et Spørgsmaal for sig vilde være, om Vers 15—17 i vor A, de Vers der paa ejendommelig Maade udvider og uddyber Stykket om Moderens Gang til Herren, skyldes en enkelt, forholdsvis lærd Bearbejder og ikke har efterladt Spor i andre Opskrifter. En Løsning skal her ikke forsøges, tværtimod skal det søges paapeget hvor vanskelig en Afgørelse er. V. 15 indfører Lørdag Aften og Sjælenes Hvile (i Norsk vilde vel iøvrigt *kvælde* : *hvila* næppe danne Rim, hvad dog ikke udelukker at Visen (og Verset) oprindelig kan være norsk). Det kan se ud som Versets første Linie har været udbredt i dansk Form; Opskrifterne N R S samt talrige udenfor DgF begynder væsentlig saaledes: „Det var en Torsdag (N: Løvr-dag) Aften, da Klokken den slog ni, / da gik der smaa Børn paa Kirkegaarden og græd“. Dette kan dog vel være indkommet fra Visen DgF 416, hvor flere Varianter begynder: „Det var en Søndag (Lørdag) Morgen, før Klokken slog to“, eller fra Visen „Det var en Lørdag Aften, jeg skulde ud at fri“. Torsdag er i hvert Fald mærkeligt. — Dersom V. 15 er uoprindeligt, tænkes gennem hele den oprindelige Opskrift Graven som Moderens Bolig; fra den gaar hun ud, til den vender hun tilbage. — *mieelhiem* er enestaaende i Visen; skyldes det mulig Halvlærdom? *medalheimr* er ifølge Snorres Edda cap. 56 ingeniunde Jorden (*midgardr*), men Luften. Paa den anden Side kunde Ordet just i vor Vise nok betegne Jorden, nemlig fra den Dødes underjordiske Standpunkt. Indenfor Visen er Vendingen „til Jorderig gaa“, hvortil *mieelhiem* svarer, forholdsvis almindelig i Norsk; men i Dansk har næsten¹ alle Opskrifter (fra Syv af) „til mine Smaabørn gaa“ e. l. (Den samme Nordmand (?) der eventuelt indsatte Middel hjem for Jorderig, kunde naturligvis tænkes at indføre et „Englevist“ til at betegne Himlen; det maa dog bemærkes, at der til Middel hjem faktisk svarer en i Visen gængs Stedbeteg-

¹ Jorderig findes i tre danske Varianter, Jyske Folkeminder I 76 B, X 17 A og Skattegraveren III 553; hertil dog vel M med „Urtegaard“.

nelse (Jorderig), medens Himlen i dette Vers (naar ene undtages den norske Himmelportvariant, se S. 32) ellers ingensinde betegnes, hvorimod der næsten altid nævnes en hellig Person). — Er Vers 17 en Forening af to overleverede Former, een med Jorderig, een med Smaabørn som Maalet, eller har alle senere Sangere husket enten den ene eller den anden af de to Linier?

Hvilken disse Vers' Oprindelse nu end er, maa det i hvert Fald gælde som sikkert, at den danske Skriver eller Bearbejder i Karen Brahes Folio, en Protestant fra o. 1580, umuligt kan have forfattet dem; de er født ud af katolsk Folketro og maa stamme fra Midaldderen.

FRA BAGGESENS UNGDOMSKREDS

CRAMER — MOLTKE — SPAZIER

AF

K. F. PLESNER

Da Baggesen i 1789 begav sig ud på sin berømmelige labyrintiske eller vimmelskafte rejse, lod han ikke som så mangan anden udfarer alle sine venner bag sig. På postsmakken til Kiel fulgtes han, foruden med Frederikke Brun, tillige med sine to venner C. F. Cramer og Karl Spazier. Efter at han var skiltet fra disse to, løb han i badestedet Pyrmont på en tredie ungdomsven, grev Adam Moltke, med hvem han fulgtes ikke blot til Schweitz, men videre til Paris — som det kan læses i *Labyrinten* og den af hans sønner og C. J. Boye udgivne fortsættelse.

Alt dette er enhver kender af dansk digtning vel kendt, og gennem Bobés fortrinlige noter til *Labyrinten* tør man også forudsætte Baggesens rejsefællers ydre livsforhold tilstrækkelig kendt. Derimod er det ikke uden interesse at se, hvad man kan læse om rejsevenskabet og dets betydning for tidens dansk-tyske kulturkreds i ungdomsfællernes egne, lidet kendte værker. Giver det end ikke meget nyt, belyser det dog velkendte forhold fra en ny side og fører lige ind i Baggesens ungdomskreds.

Carl Friedrich Cramer var søn af den pæne gamle hofpræst, der var blevet indkaldt til Danmark på Klopstocks anbefaling i 1754 og her udgav *Der nordische Aufseher*. Han var let omgængelig og et kvikt hoved, der blot fuldstændig fattedes koncentrationsevne. Som student i Göttingen var han blevet medlem af det berømte Hainbund og stod navnlig Bürger nær, ja det påstås endog, at han har bidraget et par strofer til den endelige redaktion af *Lenore*. I denne taarepersende og platoniske venneskare adskilte den unge Cramer sig ved et mere jordisk og sanseligt forhold til kvinden, hvilket sikkert har været en af forudsætningerne

for hans nøje tilknytning til Bürger. At han dog også havde mulighed for alvorligere erotiske følelser, beviste han et år efter i Leipzig ved en „werthersk“ kærlighed til en ung frue, som ulykkeligtvis døde, inden hun opnåede skilsmisse.

Så blev han, kun 23 år gammel, 1775 professor i Kiel i græsk, morgenlandske sprog og homiletik — hvilket ikke hindrede ham i også at læse over alt muligt andet, deriblandt moderne litteratur. Hans bedst kendte værk fra denne tid er den uendelige *Klopstock Er und über Ihn*, (5 bd, 1780—93), der som alt hvad han skrev er ulidelig bred og snakkesalig. Det er ikke rigtigt, når man siger, at Cramer ikke var flittig; men han spredte sig over så mange gøremål, at han dårligt fik tid til at passe sit professorat.

I vinteren 1788/89 var han i København, hvor han traf Baggesen, der var ham meget ilde sindet på grund af hans forudgående angreb på hans ven A. C. Hviid; men allerede under det første besøg, hvor Baggesen lå i sengen med feber, sluttede de „eine collegialische Freundschaft“, der førte til næsten uafbrudt samvær vinteren ud, i en kreds af skuespillere, musikere, sangere og dansere af begge køn. En mærkelig opstemt og forceret tone, har der hersket i denne kreds af genial og genigal ungdom, der endnu havde den ældre slægts galant-kyniske tone tilsat med moderne øm og overstrømmende følsomhed. Cramers hele bekendelse ligger i en udtalelse som denne: „Individuell, oft höchst individuell seyn zu können, rechne ich mich zur Ehre an“¹; også Baggesens breve til Pram fra denne periode viser den tøjlesløseste individualisme i fuld blomst.

Ud fra dette forstår man Cramers vilje til at gavne vennen og medgeniet ved at oversætte hans opera *Holger Danske* og ledsage den med en fortale, der skulde få hans berømmelses måne til ret at skinne hos det store nabofolk mod syd — men hvorved han netop vakte den nationale ømtålelighed og stejlhed. Dermed begyndte den berygtede Holger-fejde, hvis historie ikke her skal fortælles. Et udtryk for uviljen mod Cramers ukaldede bedømmelse af dansk litteratur finder man i *Rigsdalersedlens Hændelser*, hvor Heiberg, der i og for sig ikke var Baggesen fjendtlig sindet, flere gange kommer til at slå ham og hans lobhudler i hartkorn sammen.

Nok er det, at Baggesen vaandede sig under Cramers bjørnetjeneste og forgæves søgte at værgе sig mod hans forfattertaktløs-

¹ L. Krähe, C. F. Cramer bis zu seiner Amtsenthebung. Berlin, 1907, 112 n.

hed uden at ville ofre det venskab, han nærrede mod personen. Og værre blev det, da Cramer, som ikke forstod at blive klog af skade, rykkede ud med et helt forsvarsskrift, Baggesen, som i virkeligheden intet oplyste, men kun tirrede modviljen. I *Labyrinten* bekender Baggesen, at „Intet af alt hvad der er hændet mig i min lille Kreds af Verden har været mig saa modbydeligt, intet har græmmet mig saa inderligt, intet saa ubehageligen forstyrret den Smule Roe, jeg af og til nød“ — som Cramers venligt mente taktløshed.

På sidste side af piecen fra 1789 meddeltes det, at den blot var en prøve på et periodisk skrift; stor var derfor Baggesens rædsel, da Cramer efter hans hjemkomst udgav denne fortsættelse under den anagramatiske titel *Nessegab*, ovenikøbet indledet med et optryk af den to år gamle piece.

Baggesens følelser fremgaar med ønskelig tydelighed af et brev fra Trolleborg ^{20/10} 90, som Cramer uforsagt indrykkede i sit monstrum af et tidsskrift, der i øvrigt var skrevet på, hvad Baggesen kaldte europæisk, en blanding af alle hovedsprogene plus dansk. Brevstedet lyder:

Aber nicht bloss meinethwillen, sondern Deines eigenen Ruhe wegen, bitte ich dich, spreche *nichts*, oder *so wenig als möglich* von mir in Copenhagen. Wenn Du Dich überwinden könntest, mich zu verläumdern, würdest Du am sichersten uns beyde dadurch angenehm machen. Sprichst Du jemals von meiner Frau, so sage, dass sie nach Deinem Bedünken eine so äusserst unbedeutende Person ist, dass est nicht zu wundern, wie selbst Baggesen sie aus den Alpen, und ihrer aller Wahrscheinlichkeit nach sehr dummen Familie hat wegzaubern können. Fragt man nach unserer Liebe, oder wie wir mit einander leben, so sage, dass der einzige „Charme de nouveauté“ für mich schon verflogen ist: dass ein junges Mädchen nichts dümmers begehen kann, als mit einem jungen Poeten aus ihrem väterlichen Hause zu ziehen. Gottlob! wird man denn sagen, so ist doch noch einige Hoffnung übrig!¹

Cramer kommenterer og svarer ganske naivt; og Baggesen så sig nødsaget til at tage meget bestemt afstand fra ham og hans skrivelser i et *Tillæg til Forerindringen*, som han i en fart måtte indføje i *Labyrinten*. Men selvom de personlige steder ærgrede ham usigeligt, kunde han dog ikke se bort fra sine personlige følelser og finder, at bogen som helhed „ist ein formloses aber inhaltreiches Chaos: un livre extremement choquant mais aussi extreme-

¹ Nessegab I, 1791, 100.

ment intéressant!“¹ Til Reinhold, som er meget ilde berørt over bogen, skriver han samtidig, at Cramer „ist mit und trotz alle dem der edelste, beste liebenswürdigste Mann, der auf Gottes Erdboden gehen kann; und selbst sein excentrisches, regelloses, anarchisches Buch enthält viel Vortreffliches“². Derfor førte heller ikke denne bjørnetjeneste til noget virkeligt brud, og på sin næste udenlandsrejse i maj 1793 besøgte Baggesen ham i Kiel og noterer i sin dagbog: „... blutige Scene zwischen mir und Cramer über seine Antikantique und Antischillerique“. På det tidspunkt havde Cramer ikke langt igen i Kiel: i november samme år faldt hans udtalelse om girondisten Pétion som en martyr, der i maj det følgende år førte til at han afskediges fra sit embede og måtte drage til Paris — hvor den letrørte Baggesen besøgte ham i 1802, da han var ulykkelig over tabet af en femtenårig søn³.

Der er noget tilfældigt og urimeligt ved Cramers fald, som ved hele hans tilværelse. Egentlig velmenende og velbegavet, er han blandt de ikke få, som af misforstået genialskhed aldrig når at blive et rigtig menneske. Hans lyst til at skrive på fransk eller latin ligeså godt som på tysk og dansk i en forvirret blanding er tegn på gymnasiastagtig umodenhed, ligesom hans sorgløse ubekymrighed gør ham uansvarlig for historiens domstol.

Immanuels hjærteven var dog ikke den uberegnelige Ismael, men den også fra *Labyrinten* velkendte Adams, grev Adam Gottlob Ditlev Moltke, en sønnesøn af Frederik V's yndling og far til Frederik VII's ven og minister, Carl Moltke.

I sine selvbiografiske optegnelser⁴ fortæller Moltke selv, hvordan han allerede som dreng sværmede for alt engelsk og for friheden. Da han var fjorten år, blev derfor Washington hans helt og ideal — når han havde læst om en amerikansk sejr, måtte han, endnu med avisen i hånden, styrte ned til strandbredden for i det frie at juble sin henrykkelse ud.

Opdragelsen i hjemmet bibragte ham intet ud over de almindelige selskabelige færdigheder; så da han nitten år gammel kom til hovedstaden, følte han sig ganske forvirret og uduelig. Ved et gunstigt tilfælde boede netop i samme hus som huslærer den se-

¹ Hans Schulz, *Timoleon und Immanuel*, 1910, 82.
² Baggesens Briefwechsel, I, 1831, 238. ³ Baggesens Biographie, III, 145. ⁴ Radirte Blätter Hamb. 1838, 71 ff.

² Baggesens Briefwechsel, I, 1831, 238. ³ Baggesens Biographie, III, 145. ⁴ Radirte Blätter Hamb. 1838, 71 ff.

nere af Grundtvig så højt værdsatte Jens Hornsyld; denne fattige væversøn, der meget mod sine forældres vilje var blevet sat til bogen, vandt ganske den unge greve ved sin begavelse og skønhed, sin veltalenhed og smukke sangstemme. Disse to sluttede derfor, i den rette oldtidsånd, et sandt fostbroderskab; og under Hornsylds indflydelse trak Moltke sig fra den forgyldte tomhed tilbage til studiet af forfattere som Klopstock, Shakespeare og Ossian, Spinoza, Diderot og Malebranche; særlig afgørende for hans personlige og religiøse forhold blev læsningen af Lessings *Erziehung des Menschengeschlechts* og F. H. Jacobis *Kunstgarten* og *Allwill*.

Det var også hos Hornsyld, han blandt andre unge studenter traf Jens Baggesen,

„einer der genialsten und lange beliebtesten, so wie auch durch seine viele Reisen im Auslande bekanntesten Dichter seines Volks, der die ausserordentlichsten und einander entgegengesetztesten Gaben auf das glücklichste vereinigte, nur ermangelte er leider! der gehörigen Stätigkeit.

Man har ikke indtrykket af, at der på den tid udviklede sig noget særlig nært forhold mellem de to; men i Baggesens følsomt opstemte kreds har „geniet“ eller „den gale Moltke“, som han almindeligvis kaldtes¹, ikke været tilbageholdende, og hans højfor nemme familie så med megen misbilligelse på hans jakobinske leben og anskuelser og betragtede ham som noget af en forloren søn; udtrykket skyldes Louise Stolberg, hvem han var blevet anbefalet af hendes afdød, den schweiziske naturfilosof Charles Bonnet, og hun søger årsagen i, at han hade rost hendes svogers satiriske *Jamben* og gjort sig til talsmand for bondefriheden. „Aber dependiv ist er wohl, tilføjer hun, und sehr exaltiert.“²

Det er derfor begribeligt, at de to ungdomsvenner med henrykkelse faldt i hinandens arme, da de nogle år senere mødtes i Pyrmont, hvor Moltke var havnet efter nogle temmelig livlige studieår i Kiel og Göttingen. Et enkelt citat fra *Labyrinten* må tjene til at antyde den tone, der herskede mellem vennerne:

„Misforstaaelser, ulykkelig Kierlighed, overnaturlig Anstrængelse og Brystsye har sadt mig i den Tilstand, hvori du seer mig,“ udbrød han, i det Blodet styrtede ham af Munden — Misforstaaelser, ulykkelig Kierlighed, utidig Anstrængelse og Nervekrampe har bragt mig i denne Forfatning gientog jeg; og heftige Krampetrækninger ledsagede min Fortælling.³

¹ Cramers forord i Moltkes *Reise nach Maynz*. 1794, I, 7. ² Bobé, *Reventlowske Papirer*, III, 106. ³ I, 334 (Bobés udg. 125).

Enhver Læser af *Labyrinten* husker, hvordan de to stældbrødre nu fulgtes, over Strassburg, hvor Adam nær spirets top „saa at sige blev hængende i Sten, Jern og Beundring“; over Thunersøen, hvor de traf Sophie Haller, som også gjorde indtryk på hans hjærte, til de lykkelige dage i Bern; og videre, mens Baggesen ventede på svar fra hjemmet, til Paris, hvor digteren nok så ugenert pantsatte sin vens guldur, for at de kunde komme ind og se Marie-Joseph Chéniers revolutionsdrama *Charles IX*, indtil den martsdag i 1790, da han som forlover fulgte Baggesen op til alteret i den lille kirke i landsbyen Köniz ved Bern, hvor han blev viet til Sophie v. Haller.

For Moltke blev dette halvår en tid rig på udvikling og håb. Selv udtaler han sig mange år senere med glæde om sine minder:

Mit einem so lebendigen Geiste täglich Stube an Stube in einem Lande wie die Schweiz zu leben, Gedanken, Empfindungen, Laune mit ihm über das Gesehene und Nichtgesehene, über das, was an Naturgestalten in so unnennbarer Grösse vor die Augen trat, und was wie das dumpfe Brausen der Fluthen einer ganz neuen Geschichte, deren Ruhe und Besänftigung bis auf den heutigen Tag immer nur noch eine gewünschte bleibt, in solcher Nähe gehört und vernommen, in sich aufzufassen und auszutauschen, konnte für (mich) nicht anders als von dem grössten Einflusse seyn.¹

I Schweiz, hvor han blev fulde fire år, fandt han „in der That seine hohe Schule.“

Også Baggesen har, i sin dagbog, udtalt sig om deres forhold:

Moltke er sikkerlig det ædelmodigste af alle Mennesker paa Jorden . . . han er Græve, der ikke laaner sin Glands af Titelen; men helliger Titelen med sin Siæls Adel, sine Kundskaber, Talenter, og ubeskrivelige Uskylighed . . .²

Moltke kunde selv have søgt at vinde Sophie, men fra det øjeblik, han mærkede sympatien mellem hende og Baggesen, trak han sig tilbage og „lød sin hele Vellyst bestaae i, at være Vidne til vore Siæles evige Møder“. Øjensynlig har dog Moltke ret snart trøstet sig med hendes et år ældre søster Emilie — og de har i fællesskab bygget skønne luftkasteller. Efter ved Frankrigsrejsens begyndelse at have lagt vejen om ad landstedet Sandrin for at „sige Farvel til de 2 elskelige Søstre, der engang skulde blive vore Børns Mødre“, noterer Baggesen den følgende dag i sin dagbog:

„Jeg fortalte Moltke Anekdoter om Sophie — han mig om Emilia. Det nye Baand binder os endnu fastere, endnu uopløseligere til hinanden.

¹ Radirte Blätter 81. ² Gemt og Glemmt II, 88.

Vi ligge ikke ved Siden af hinanden; men i hinandens Arme — Vi have besluttet, om mueligt, aldrig at skilles ad. Hvad der især beskæftiger vor Phantasie og giver os Materie til den meeste og kiereste Underholdning er vor Reise sammen med vore to Elskede tilbage til Danmark. Intet kan lignedes ved Bygningen af den huuslige Lyksalighed, vor rolige Fornuft, meer end vor sværmende Phantasie, opfører i Forestillingen om denne firedobbelte Forening. Om Vinteren boe vi sammen i eet Huus i K(øben)-havn — om Sommeren flytte vi sammen til Ordrup eller et andet Sted paa Breddene af det elskede Sund. Vor venskabelige Kreds skal være lille; men yderst valgt. Susmama, Grevinde Schimmelmänn ere fornemmelig fæstede der. Ugentlig skulle Sophie og Emilie skiftes til, at have Huusholdningen. Vi morer os usigelig i Tanken om denne Kappen imellem dem, der ved denne Leilighed vil opstaae. Hvilken fuldkommen medstemmende fortrolig Veninde vil Seline finde i Palmine! Sophie i Marie! Deres Sieles Sympathie skal foreene sig i mig, deres fælles Brændpunkt! „O!“ raaber Adam i det vore Tanker paa Haabets Alpeskoe bestige disse for os liggende Tryllebierge — „O dette Ideal er for skønt, for ikke at realiseres!“ „Skulde den skønneste blandt alle Drømme kunne være blot Drøm?“ raaber jeg. Det Virkeliges og Mueliges evige Styrer allene veed det. Vi ville imidlertid lade os lede af vore uskyldige Hierter — og overgive os i vor Skiebne.“¹

Men skæbnen vilde øjensynlig ikke, at „det nye bånd“ skulde knyttes. Moltke måtte først blive sin læretid ud i Schweiz, hvor han personlig lærte Gibbon, Lavater, Bonnet og Johs. Müller at kende og i flere måneder opholdt sig på Rousseaus ø og læste hans værker. Arsdagen for Bastillens fald tilbragte han på Ferney, hvorfra han til Baggesen sendte et højstemt brev, der er trykt i hans *Reise nach Maynz (zur Zeit des Bombardements)* som med undertitlen *Buitenspoorigheeden* (hollandsk for svinkeærinder) udkom i to bind i 1794. Han hade fulgt sin bror, der var officer, derned, men var blevet frastødt af lejrlevets usædelighed, brutalitet og bæstialitet. Rejsens største udbytte var, at han på hjemturen traf sammen med „den Plato deutscher Tiefdenker, den verehrungswürdigen F. H. Jacobi.“

Hans rejsebeskrivelse er endnu mere Sterne-sk vidtløftig end selveste *Labyrinten*, med sine over 600 sider i virkeligheden ganske ulæselig, en evig snakken, uden hæmnings af nogen art, bredt udtværet, individuelle ræsonnementer og slet ikke nogen beskrivelse af rejsen. Af andet bind drejer de første 112 sider sig udelukkende om, hvorvidt han i det hele taget skal rejse; snart slår han om fra patetisk opstemthed til den jævreste dagligtone, stiller spørgs-

¹ Gemt og Glemmt II, 121 f.

mål og forklarer først langt senere, hvem det er rettet til, udscriver lange stykker af franske afhandlinger, benytter typografiske anomalier, som flere linjer tankestreger eller udraabstegn, ordrig, opstyltet, overfølsom for både fryd og smærte — kort sagt oversterner både Baggesen og Sterne. Den mere besindige Reinhold mener, det er sådan kometbeboerne må udtrykke sig, når de vil skrive for os jordiske, og sammenfatter sin dom over ham således: „er fühlte, wenn er denken, und denkt, wenn er fühlen sollte.“¹

Og dog kan Moltke godt fortælle ganske jævnt og underholdende, når han en sjælden gang vil, som fx. historien om den kønne gartnerpige, han gør en smule kur til, men tilsidst blot gir en dukat: „O Unschuld haben, Unschuld bewahren!“² — For dem, der husker Baggesens skildring af, hvordan for Klopstock nogle år tidligere den franske revolution var „hans Siels anden Messiade“, vil det dog have større interesse at læse dette stykke om den aldrende digters ændrede syn på udviklingen, der forøvrigt har sin parallel i et brev fra Baggesen til Reinhold med beretning om besøget i 1793:

Ich redete (ich glaub' es war mit Hennings) über die Franken, und die jetzigen Krämpfe ihrer Freiheit: da kommt der Vater des Hermanns leise, horcht — klopfte mir sanft auf die Schulter, und frägt, jede Muskel im Gesichte bedeutend und mit sanfter Schonung im Auge: „Nennen Sie die Franzosen und die Freyheit noch zusammen?“ Es war diese Frage ein ganzes Buch!³

Selv tror han, tiltrods for de blodige farver, urokket på revolutionens rige frugter og lovpriser den i høje toner. Friheden er ham alt, menneskerettighederne hellige og ukrænkelige; men „det menneske der bestræber sig for at udvikle, adle og højne sin menneskefølelse, glemmer så let, at han her på jorden ikke har med mennesker, men med stænder at gøre“. Forfatteren er ukunstnerisk og uklar, men optaget af sine ideer, ikke selvoptaget; trods alt vidner bogen om en fin og følsom personlighed, hvis humanistiske bekendelse lyder:

Der Mensch ist das Wesen, das in alle Verhältnisse der Welt greift, weil er in alle passt, weil er zu allen Coexistirenden jeder Art und jedes Geschlechts ruft: du bist Fleisch von meinem Fleische, und Blut von meinem Blute; an jedes Freude und Leid Theil hat, und Theil nimmt!⁴

¹ Baggesens Briefwechsel I, 370, 363. ² Reise II, 223. ³ ibid. I, 153; slg. Baggesens Briefwechsel I, 270. ⁴ Reise II, 63.

Om større formbeherskelse, men samme mangel på kunstnerisk originalitet vidner de to digtsamlinger, han 1806 udgav hos H. Gessner i Zürich. *Oden* er ren Klopstock-eftertiligning, i antike versemål og med mindelser af latinske digtere, fx. en skummel morder, som flygter ved synet af en horazisk sorgløs poet (*Der sorgenfreie Dichter*). Som prøve kan man anføre et par strofer, der giver Adams' indtryk af Strassburg domén:

Wo die Höhe ein Abgrund wird, der Luftdom
Unabsehbar sich hebt, ganz Tief' und Höh' auch
Gleich sich sind, da hinan baust
Kühn du, Erwin, dir dein Mal!

Unverrückbar dem Erdbeben auch selbst, steh't's;
Steht Jahrhunderte schon, wird stehen! Einsam
Wandeln Stern' um den Thurmfels,
Zittern Bewunderung dem Bau!

.....

Staunt ergriffen, und schwieg; doch als die Zinn' ich
Stuff' auf Stufe erklomm', unter dem Sternechor,
Weil die letzte erreicht war,
Hoch in dem Himmel nun stand;

Stand, umwogt von der Nacht; unter mir laut auf
Donner scholl aus dem Erz, welsches zu Gott fleht,
Dass die Felsen des Mals dumpf
Wiederertönten rings —

O! da schwoll mir mein Herz dankfroh! Erwin, so
Zu den Sternen empor rollte mein Loblied;
Syrius und Orion
Hörten's: und hallten, Erwin!

Man må have lov at foretrække Baggesens prosadigt! Om ham er der ellers ikke meget som minder i denne samling; det skulde da være, om man i digtet *Dem levendigen Gott* kunde høre genklang af *Das Halleluja der Schöpfung*:

Töne festlichen Hall! tön' in den Allgesang
Laute Jubel, mein Lied, ihm, dem Erhabenen; ihm
Dem lebendigen Gott! Er, der da ist und war
Unser Gott, Hallelujah, Gott!

Er sey. Sprech' ich des Worts dunkelen Frevel aus?
Welcher Schleier umhüllt mir mein gesenktes Haupt?
Denn die nächtlichste Nacht selber vernimmt des Worts
Frevel ohne Entsetzen nicht!

.....

Ein Glanzmeer! Myriad', hebe den Lobgesang!
 Ein lebendiger Gott wahrlich ist unser Gott,
 Der geschaffen uns hat, herrlich zu seiner Ehr',
 Und mit Händen gemacht uns hatt.

I den anden samling *Gedichte* hersker en helt anden tone; her er det moderne versemål, og læremestrene er overalt Goethe og Schiller. Han synger om *Dorias Garten*: Hier, wo die Pomeranze golden blüht; eller om Sparta og Rom, hvor das

Gesetz beseelt', ein Götterhauch,
 Heroen weckt' und Thaten reitzte
 Erhabner Gröss' und edel mild.

(*Das Vergangene und Gegenwärtige*).

I dette digt ser han i det hele kun fortiden tegnet lyst i lyst og nutiden som lutter formørkelse: der dannedes helten ved stor og dydig kærlighed, „wie Götter frei, wie Götter mild“, men her

O Tück, o Finsterniss, o Schmack!
 Der Held, zum Höfling umgekleidet,
 Umbuhlt der Buhlerin Gemach.

Tørre abstraktioner og traditionel mytologi, undertiden en ganske køn, men meget bleg melodi (*Mein Flug, Dem Kirchdorf*), sådan er denne digtsamling. Oftest er han melankolsk, verden ligger som en knugende klump på hans bryst (*Meine Klagen*); men undertiden kan han hæve sig til en kort og brusende salighedsfølelse, som han dog snart igen anser for næsten formåstelig (*Der vermessne Dichter*). I det hele ingen fremragende musikanter, men en brav og fint dannet mand, der dyrkede Kant som andre Bibelen, på rejser gjorde sig vel lidt af mænd som Niebuhr, Zoëga, Thorvaldsen og Wilh. v. Humboldt, og senere, under indflydelse af Dahlmann, går ind for den slesvig-holstenske patriotisme.

Med Baggesen bevarede venskabet gennem skiftende tider. Da Baggesen i 1797 begravde sin elskede Sophie, stod Moltke, foruden Reinhold, broderlig trøstende ved hans side. Og i et meget patetisk og hjærteligt brev fra 1798 beretter han om sin nysfødte søns død.¹

— Kendskabet til Moltkes *Reise nach Mainz* og Cramers *Menschliches Leben* er ikke nødvendig til vurdering af Baggesens *Labyrinth*. Men de viser med ønskelig tydelighed faren for „den følsomme rej-

¹ Baggesens Briefwechsel II, 433.

sende“, viser hvor ildeklingende Sterne's instrument må blive i en fuskers hånd, og derved dobbelt klart, hvor rigttonende og fuldt i klangen det lyder, når det spilles af Baggessens mesterhånd.

Af en delvis anden støbning var den tredie af Baggessens unge rejsefæller, Spazier, mindre en følsom end „an inquisitive traveller“, hvis *Wanderungen durch die Schweiz* (Gotha, 1790) særlig er lagt an på at være schweizerrejsende til nytte og oplysning.

Johan Gottlieb Karl Spaziers ungdomshistorie kan vi følge i hans næsten 1200 sider store selvbiografi *Carl Pilgers Roman seines Lebens, Von ihm selbst geschrieben. Ein Beitrag zur Erziehung und Kultur des Menschen* (I—III, Berlin, 1792—96). Han var født 1761 i Berlin af fattige forældre, havde gennemgået forskellige skoler, sunget i det hertugelige kapel i Reinsberg og været Lærer ved det Bessedowske filantropin i Dessau, inden han sidst på 1788 blev huslærer for Frederikke Bruns eneste søn Carl. Da han ikke rigtig kunde få hold i den forkælede dreng, frasagde han sig pladsen og var derfor med på postsmakken, som hin berømte 24. maj 1789 stod ud af Københavns havn.

Unsere Reise, die Freund Baggese, der treffliche dänische Dichter, bereits sehr anziehend beschrieben hat, war, wie man sie in seiner und in der Gesellschaft einer geistreichen Frau und Gramers denken kann... Mit Baggese, den ich damals nur wenig kannte, reiste ich zuerst nicht; ich war nur neben ihm und sah ihn den Mast hinanklettern und hörte seinem lauten Enthusiasmus in der geselligen Cajüte zu. Ein eigensinniger Zufall wollte, dass wir uns später erst fanden.

Es war in Poppenbüttel, bey Hamburg, im gastfreundlichen Landhause des ehrlichen Olde, wohlbetrauten Münzmeisters, welchen B. bereits ein gebührendes Denkmal gesetzt hat...¹

Det er dog først fra Pymont til Basel, rejselivet ret får rystet de tre venner sammen. Hin skønne morgen, da de efter en nats kørsel gennem det urolige Elsass, i det fjærne øjner „den ærværdige Juras blaalige Biergkiæde“, har Baggese ikke kunnet skildre bedre end ved at anføre stedet fra Spaziers *Wanderungen*; da han af klædelig beskedenhed har udeladt omtalen af sig selv, skal jeg anføre beskrivelsen af vennernes tavse sværmen:

Keiner von uns sprach ein Wort. B., der tieffühlende und scharfeindringende Dichter, der mit geübtem Auge alles schöne überschaut, und zu allem ein volles, überschwenglich gutes Herz mitbringt, aber gern still

¹ Carl Pilger III, 364.

in seiner eigenen Seele lebt; M., der hochherzige Freund und biedere, aber rasch aufbrausende Feuergeist, dem nichts Grosses zu gross, nichts Edles zu edel ist — beyde sassen in sich selbst geschmiegt und unmittheilsam da, und dachten und empfanden, bis unser aller Herzen vom Druck der Empfindungen entlastet, in lautem Jubel überwallten.¹

Deres forsæt om at dele rejselivets lyst og møje varede dog ikke længere end til Basel, hvor de måtte skilles; men under opholdet i Schweiz mødtes de flere gange — de hørte ubrydeligt sammen som ligestemte sjæle.

Heller ikke Spazier er nogen stor skribent, men virker som de to forannævnte ulidelig bred og snaksom, ofte bleg og abstrakt, skønt det skal indrømmes at *Carl Pilgers Roman* nok kan fængsle den moderne lser, som ikke nærer betænkelighed ved nu og da at gå med harefod henover en snes sider — den giver virkelig et indblik i et menneskes dannelse på de skønne følelsers tid.

Der var under enevælden ofte fri bane for et begavet barn, og redegørelsen for hans ungdommelige stræben og lsen spiller derfor naturligt en fremtrædende rolle. Han slugte i sin skoletid ikke blot klassikerne, men også tidens tyske lyrik, de store engelske romaner og Don Quixote, foruden æstetiske og teologiske værker. I gymnasietiden bliver Winkelmann hans oplevelse:

Ich wsste nicht, dass ich über ein Buch, ausser Rousseaus Schriften, so sehr Essen und Trinken und Schlaf vergessen, und bis am hellen Morgen im Lesen geschwelgt hätte, als bey Winkelmanns Geschichte der Kunst, und insonderheit bey den Briefen, die er voll hohen Begeisterung von Italien aus an seine Freunde, besonders an Füssli schrieb. Es war im Winter, und meine Lampe stand im Ofen, und ich sass mit meinem Buche dicht davor gedrängt. Ich hatte seeligen Genuss bey der grossen und schönen Darstellung seiner Empfindungen mitten unter den ehrwürdigen Ueberresten des Alterthums, und schwärmte mit ihm überall herum, wie man nur mit einem geliebten Mädchen schwärmt. — Als es Morgens zwey Uhr war und der Ofen eiskalt, wie ein kaltherziger Freund, mir zur Seite stand, da glühte ich vor Enthusiasmus und meine erhitzte Phantasie hatte all mein Blut so nach dem Kopfe getrieben, dass ich meiner erstarrten Füsse kaum im Bette zu erwärmen vermgte.²

Under studenterrene i Halle, dyrker han med særlig kærlighed Montaigne, „seiner kindlichen Naivitt und seiner Paradoxien wegen“, mens han forgæves kæmper med Kants *Kritik der reinen Vernunft*, som endnu ingen hade gjort noget for at opklare, og

¹ Wanderungen 13; slg. Labyrinth II, 382.

² Carl Pilger I, 308.

som derfor lå som en slumrende kæmpe, hvem der skulde mod til at vække.

Men hans dannelse skyldtes ingenlunde bøger alene. Fra hoffer og adelskredse var den „galante“ tone trængt ind i borgerskabet. Allerede som lille dreng var han stadig i pigehænder, og måtte meget mod sin vilje lade sig overkysse og overkramme, ja et par ældre jomfruer tillod sig „sündige spiele“ med ham. Da han voxer til, fylder drengeforelskelser og ynglingesværmerier svært i hans liv; og ved det luxuøse og raffinerede hofliv, han som sanger lærer at kende, hidses hans fantasi, samtidig med at hans sanser forfines, så han hele livet ynder at holde til i fornemmere kredse.¹

Når han alligevel en tid finder sig tilrette i det dessauske Philantropin, skyldes det, at han så noget stort i sit pædagogiske kald, sværmede og idealiserede.² I virkeligheden viser han fremragende pædagogisk talent. Teorien får han fra Rousseau, som han i sin ensomhed tar frem igen og lader sig gennemgløde af, skønt han senere indser, at Rousseaus sværmeri egentlig er usundt og fremmer sjælens sygelige anlæg.³

Derimod lærer han ikke meget af Basedow, som endnu levede i byen efter at have forladt Philantropinets styrelse, hvad man fatter, når man læser hans morsomme skildring⁴ af, hvordan Basedows svinglende natlige valfarter, der ofte ender med „et uskyldigt fejltrin i rendestenen“, fører til, at han dagen efter træder frem for eleverne og i en opbyggelig tale fremhæver sig selv som et advarende eksempel og viser, hvor glade de må være over at få en bedre opdragelse, end han har fået. — Det er værd at bemærke Spaziers tilføjelse, at „eleverne alligevel følte hans værd, og ikke af den grund agtede ham mindre“. Pædagogisk talent er nu engang ikke ene afhængig af begavelse og personlighed — pædagogikens historie viser eksempler nok derpå — og det kan ofte være svært nok at sige, hvad det egentlig er, som gør et menneske til en fremragende opdrager. Blandt det værdifuldeste, som er sagt derom, regner jeg Spaziers ytring, at man må kunne synes et barn uden at være det:

Aber sicherlich wird man Kinder nicht beobachten — das erste Erforderniss, wenn man auf sie wirken will — wenn man so von weitem dasitzt, wie der *Mann im Lehnstuhl*, und nicht mit ihnen *handelt*. Ueber-

¹ Spaziers Biographie (Zeitung für die elegante Welt, nr. 15—16, febr. 1805).

² Carl Pilger III, 38f. ³ *ibid.* 68ff. ⁴ *ibid.* 117ff.

haupt ist gar keine Art von Beobachtung, von Menschenkenntniss möglich, wofern man nicht mit Menschen im Verkehr ist oder wenigstens einmal war, oder aber, was man davon trägt, sind einseitige Schulmaximen. Allein das ist auch grade das grosse Kunststück des Pädagogen, dass er mit Kindern zu handeln und zu leben verstehe, ein Kind *scheine* ohne es zu *seyn*; dass er sein eigner Drama, als anonym Verlasser, mit auf-führen helfe und die Vorstellung beseele, sollte er auch nur die Souffleurs-rolle dabey spielen.¹

Han følte, at han selv voxede i den daglige omgang med børnene, men også — som Charles Lamb — at der deri lå en fare for at slappes, istedenfor at styrkes.² I musikalsk komposition fandt han et gavnligt supplement, og ikke mindst i escapader som labyrintrejsen med Baggesen og Moltke.

Han levede længere tid i Neuwied, vistnok som en slags pædagogisk rådgiver, senere blev han leder af den berlinske handelsskole og udgiver af *Zeitung für die elegante Welt*; han døde i Dessau i begyndelsen af 1805.

Sværmeriske, forcerede, exalterede var disse unge mennesker, som henimod århundredskiftet skulde likvidere oplysningstidens bo og i deres følsomhed bebuder den nye tids morgen. Ofte ser man dem for sig i erindringen under billedet af Rousseaus savoyard-præst på Moreau le jeunes kendte stik, der går frem mod det sollyse gry. Man kan også se dem som disse unge mennesker ved indsejlingen til Kiel eller hensunken i „Tränen der süssesten Wehmuth“ ved synet af de fjærntblånende jurabjerge. Følsomme, blødhjærtige, elskere af dyden og godheden — ja, brave mennesker, og der var ialfald én god musikanter imellem dem.

¹ Carl Pilger III, 38f. ² ibid. 45; slg. min Elia og hans venner, 75.

DRAMA OG NATIONALOPDRAGELSE

AF

ALF HENRIQUES

Med denne lille undersøgelse over det nationalpædagogiske drama, „nationaldramaet“, som tiden selv kaldte det, fra Napoleonskrigenes Danmark, skulde et hidtil upaaagtet kapitel af det danske dramas historie være skrevet. Nationaldramaet er en skuespiltype, født af tidens krav, et politisk foretagende, om man vil, en kunstigt fremtvunget digtning, men tillige et litterært fænomen, der indtager en central stilling i litteraturens og dramaets motiv- og idéhistorie ved sin forbindelse: bagud med det 18de aarhundredes idealer om en patriotisk, forædlende digtekunst, og fremefter med det 19de aarhundredes national-historiske, idealistiske poesi. En nærmere undersøgelse af dette drama vil klart bestyrke os i den nu almindelige anskuelse, at den danske romantiks forkærlighed for nationen og for historien paa ingen maade kan løsrives fra eller sættes i opposition til tendenser i oplysningstiden, men vil tillige stille os for øje, hvor forskellene laa, og hvorfor ogsaa paa dette punkt de to generationers veje maatte skilles.

Fem citater uden kommentarer vil klart angive dette nationaldramas program og aandshistoriske afgrænsning:

I. „Skue-pladsens hensigt er, at den skal være en skole for folket. ~ Skribenten ved sin klogskab kan saaleedes indrette sørge-spillet, at de taare, hvilke vi fælde, skulle blive opmuntringer til at træde i dens fodspoer, hvilken vi begræde.“

Af Tyge Rothe: *Tanker om Kiærlighed til Fædernelandet*. 1759 (s. 188 f.).

II. „Vi kunne ikke forlade det Spørgsmaal om *sandselige Hielpemidlers* Virksomhed til at befordre Borgersind hos Ungdommen, uden

endnu at gjøre opmærksom paa een vigtig Synspunkt. Jeg taler om *Nationalheistider* og *Nationalskuespil*. Ved hine forstaaer jeg aarlige Festdage til Erindring om Begivenheder, der have Nationalinteresse; ved disse[:] Skuespil, hvortil Æmnet er laant af saadanne Begivenheder, og som især paa saadanne Festdage skulde opføres.“

Af Laurids Engelstoft: *Om den Indflydelse, Opdragelsen, især den offentlige, kan have paa at indplante Kiærlighed til Fædrelandet*. 1802 (s. 55).

III. „og kan han [o: forfatteren] da ikke tilbageholde det Ønske, at vore bedre og heldigere Digtere, dem han ikke behøver at nævne, vilde hellige deres herlige Aand til at fremstille os de mange Dannertrøskabs, Dannermods, og al Dannesheds udødelige Mønstre, hvoraf vore Aarbøger ere saa fulde, der i gjældende Øieblikke villige og freidige have vovet og opoffret Velfærd og Liv til Fædrelandets Forsvar og Frelse, og der, i hvad Anstrængelser vor ædle Dannerkonges ømme landsfaderlige Kiærlighed, til Thronens og vor egen Sikkerheds Beskiærmelse, maatte fordre af os, vilde tiene os til Opmuntring og Exempel.“

Af Rahbeks fortale til *Samlede Skuespil* III 1813 (s. VI f.).

IV. „Den høieste Glenstand, en Digter kan bringe paa Theatret, er uidentvivel en historisk Bedrift. Da enhver Nation har sine egne Bedrifter, saa følger deraf, at enhver Nation ogsaa bør have sit eendommelige Nationalskuespil.“

Af Oehlenschlägers fortale til *Nordiske Digte* 1807 (s. XVIII f.)

V. „De [o: alle gode fuldendte digtere] søgte ikke det Skønne fordi det var Nationalt; men det Nationale fordi det var Skønt; thi deres Kald var ikke at smigre Egenkiærligheden, men at danne Smagen for det Fortræffelige i Almindelighed.“

Af Oehlenschlägers fortale til *Stærkodder* 1812; (fortalens tredje side).

Det tydeligste indtryk af den ideologiske basis for „nationaldramat“ faar vi ved læsningen af den altid aktuelt indstillede historiker Laurids Engelstofts „statspædagogiske“ afhandlinger: det ovenfor citerede programskrift fra 1802 og det mere omfattende værk *Tanker om Nationalopdragelsen betragtet som det virksomste Middel til at fremme Almeenaand og Fædrelandskiærlighed* (1808). Engelstoft gør sig her til talsmand for ideer, som — herom vidner litteraturhenvisningerne i hans store noteapparat — var kommet til udtryk overalt i Europa, tanker om at udvikle et nationalt orienteret borgersind, det, der

fandtes hos romere og grækere, og som nu skulde genoplives; for det første ved undervisning: om samfundet og om nationen, om dens religion, dens historie, dens litteratur, kunst og sprog, og for det andet ved opdragelse: ved legemsøvelser og vaabenbrug, ved stemningsvækkende fester for folket, arrangeret af staten (for eksempel i anledning af ungdommens optagelse i samfundet, en storstilet borgerlig konfirmation), eller ved mindefester for nationens store ideer og store navne.

Ogsaa paa dette omraade skulde romerne og grækerne være forbilleder; men tillige har Engelstoft faaet en aktuel bekræftelse paa værdien af et af disse opdragelsesmidler: de store folkefester. 1799 opholdt han sig i Paris, og borgerskabets emancipation tillige med den voksende nationalistiske begejstring maatte gøre et stærkt indtryk paa ham. Af breve til Danmark ser vi, at de grandiose nationalfester, som allerede republikkens grundlæggere havde indstiftet, vækker hans beundring. „Jeg forsømmer aldrig at komme til Nationalfesterne“, beretter han saaledes til geheimeraad Rosencrone 14. Sept. 1799, „Skønt den ene ligner saa temmelig den anden, saa bære de dog altid et Præg af Storhed og Patriotisme, som ikke kan ophøre at være interessant. Desuden den Mængde af Mennesker, som tage Deel i dem — jeg har seet indtil hundredetusende Mennesker forsamlede paa *champ de Mars* — det Liv og den Bevægelse er altid i sig selv et interessant Syn“¹.

Engelstoft havde bemærket den ejendommelige fællesaand, der kunde herske ved disse fester, og fandt her det ideelle publikum for et nationens skuespil, der ligesom i sin tid atheniensernes tragedier skulde have „en patriotiskpolitisk Hensigt“²: at begeistre ungdommen for offervillig kærlighed til fædrelandet. Hvad der foresvæver ham allerede i programskriftet af 1802 er en slags verdslige, patriotiske legendespil, svarende til dem, den middelalderlige kirke foranstaltede, og ligesom disse knyttet til faste kalenderdage. Samtidig, foreslaar han, kunde passende almanakkens helgennavne: Ursula, Polycarpus, og hvad de ellers hed, erstattes af „Christian 4, Niels Ebbesen, Hvitfeld og Niels Juul, Lars Gram, Anna Colbiørnsen og Philippa, Peder Oxe, Griffenfeld og Bernstorf, Holberg, Rothe, Suhm

¹ *Udvalg af Laurids Engelstof's Skrifter* III (1862) s. 249 f. ² *Om den Indfyldelse* s. 57.

og andre, der ere. Dans og Nors Prydelse"¹. *Tanker om Nationalopdragelsen*, der i det hele kun er en bredere udførelse af skriftet fra 1802, supplerer listen med andre navne: Valdemar, Absalon, Daniel Rantzau, Cort Adler, Peder Tordenskjold, Saxo, Hans Mikkelsen, Tyge Brahe, Ole Rømer, Hans Egede, Rostgaard, Sneedorf, Lüdorph, Gerner, Dronning Margrete, Birgitte Giöe². Til nogle af disse nye kalenderdage kunde knyttes fester og dertil hørende skuespil, eventuelt fremført paa selve stedet for disse mænds daad.

Desuden ønsker Engelstoft nogle „almindelige Anniversarier“ for Danmark og Norge: en unionsfest, en reformations- eller oplysningsfest og en konstitutionsfest, endvidere en højtideligholdelse af kongens fødselsdag og specielt for Danmark en frihedsfest til minde om bondefrigørelsen³. Ved disse fester skulde da nationalskuespil opføres, naturligvis med nationalt emne, der maatte bevæge borgerne stærkere end dramer om fremmede helte: „Alexander og Cato, Julius Cæsar og Vilhelm Tell, Henrich 4 og Pigen af Orleans ere Skandinaveren, som saadan, uvedkommende“⁴. Netop ved den sceniske levendegørelse vilde kendskabet til nationens store navne fæstnes i den offentlige bevidsthed. Teatrets program burde saaledes vælges med større sans for den aktuelle stemning; Engelstoft mindes i denne anledning det afskrækkende eksempel, da man engang i Frankrig ved et fyrsteligt bryllup vilde opføre „Skønheden og Bæstet“⁵. Vel havde man her hjemme i de foregaaende tiar ikke været blind for fordelene ved paa festdage — især kongens fødselsdag — at fremføre nationale skuespil, og dog finder Engelstoft, at man med rette kunde kræve en større indsats.

Engelstofts bog, eller rettere bøger — festspilplanerne er her refereret ud fra begge værker — vakte stor opsigt; ikke mindst kapitlerne om nationalskuespil. Det er ogsaa en anelig række forfattere, Engelstoft i en note er i stand til at henvise til, som har udtalt ønsker i samme retning: Rousseau, Sulzer, Filangieri, Voss, La Révelliére-Lépeaux, Rahbek og andre⁶, hvortil han senere føjer navnene Friedberg og Birekner⁷. Engelstoft har saaledes idealer fælles med en række socialpædagoger fra det 18de aarhundrede⁸. De danske anmeldelser af

¹ Ib. s. 58. ² a. skr. s. 251 f. ³ Ib. s. 249 f. ⁴ Ib. s. 256. ⁵ Ib. s. 257 f.

⁶ Om den Indflydelse s. 55. ⁷ *Tanker om Nationalopdragelsen* s. 233 f. ⁸ Man jævnføre de tilsvarende bestræbelser ogsaa paa dramaets omraade i Østrig,

disse hans to værker giver da ogsaa udtryk for den varmeste tilslutning. Den danske historiker havde grebet synspunkter og stemninger, som fandt resonnans i tiden.

Med størst glæde blev Engelstoft hilst af Rahbek, som, allerede et halvt aar før det engelstoftske programskrift af 1802 udkom, havde gjort sig til talsmand for lignende tanker i *Den danske Tilskuer*. Ogsaa han har faaet indtryk af den elektriserende stemning, der kan gribe en begejstret folkemasse; dog, hans erfaringer var ikke hentet fra Marsmarken, men — naturligvis — fra det kongelige teater i København. Det var ved opførelsen af Thaarups *Hiemkomsten*, mindeforestillingen for 2den April 1801, at Rahbek følte en anden og stærkere stemning end den, som „et Kunstværks frivillige Illusion“ kunde skabe: „det var den virkelige Sandhed, var en Fornyelse af hiin store Dags Følelser“¹. Den emotionelle reaktion, som for ham var kunstens endelige formaal, kunde slet ikke blive stærkere.

Det er paa dette tidspunkt (1802) Rahbeks anskuelse, at stoffet, der saaledes skal bevæge et publikum, bør have „den fulde National-interesse“, d. v. s. holde sig til den moderne historie, som et teaterpublikum har præsent: „Rolf Krage og Knud den store, og Waldemar den tredie ere ikke stort mindre Udlændinge for Skuespilhusets Forsamling, end Brutus, og Epaminondas“². Det var publikums manglende viden om fædrelandets historie, der fik ham til at forkaste det rent historiske skuespil som nationaldrama; det nyttede ikke, at almuen til eksempel ved 1ste April „istedet for en Hugo fandt en dem ligesaa ukiendt Niels Ebbesen“³. Et historisk oplysningsarbejde maatte være den nødvendige forudsætning, og før det var gjort, mener Rahbek endnu i 1802, vilde nationalskuespillene ikke være til nogen nytte; den plan, udtaler han resigneret, „ville vi, min Ven! udsætte til vi faae en Nationalskueplads, og et National-Publikum“ — og han føjer hertil i en note: „Altsaa for Alting ikke et Hof- og Residents-theater, med Abonnement, og Parket, og Pladsloger o. s. v.“⁴.

At man ingen illusioner bør gøre sig om publikums viden, mener saaledes som de skildres af Josef Wiha i *Euphorion*, 1901 *Ergänzungsheft* (*Matthäus von Collin und die patriotisch-nationalen Kunstbestrebungen in Österreich zu Beginn des 19. Jahrhunderts*), sammenlign ogsaa de tyske „Ritterdramen“ fra 1780-erne, der angives som „Nationalschauspiele“, „vaterländische Trauerspiele“ o. lg. (se Otto Brahm: *Das deutsche Ritterdrama*, Strassburg 1880). ¹ *Den danske Tilskuer* 1802 s. 36. ² ib. s. 37 (næsten ordret gentaget i *Ny danske Tilskuer* 1808 s. 389). ³ ib. s. 741. ⁴ ib. s. 744.

Rahbek at have erfaring for: Da Sanders *Niels Ebbesen* kom frem, fortæller han i en artikel „Om det historiske Skuespil“ i *Minerva*, var i visse kredse det historiske sujet „saa ubekjendt, at, efter Forlydende, man i vor fine Verden raadslog om, hvad man vel skulde kunne vente sig af et Stykke, der hedde Jeppe Nielsen?“¹.

Sandsynligvis er det Engelstofts skrift, der faar Rahbek til at se noget anderledes paa spørgsmaalet: det historiske sujet. Med begejstring griber han tanken om nationale kalendernavne i stedet for de kirkelige; fordi han heri ser et middel til at gøre almuen bekendt med de personligheder, som har gavnet fædrelandet, og som kan være mønster for dets borgere. Dog ikke blot vore landsmænd kan være forbilleder; med sin verdensomfattende tolerance udtaler Rahbek i 1808 modsat Engelstoft: „ingen stor Mand være os fremmed!“, ja han hævder tilmed, „at der gives Udlændinge, der, uagtet de aldrig have betraadt Danmarks Jordbund, ere os vigtigere og interessantere, end de 999999 Milliondele af dem, hvis Vugge Skiebnen har sat paa vor Grund“²; som eksempel herpaa nævnes Luther.

Om stofkilderne for den, der vilde begynde som national dramaforfatter, kunde Rabek dog ikke være i tvivl. Allerede i 1791 foreslaar han at hente emnerne fra Saxo, Snorre, saga og folkeviser³, og

¹ *Minerva* 1797, II s. 78. Denne udtalelse maa dog sidestilles med en anden i foregaaende hefte, hvor det kaldes usømmeligt, hvis nogen mand af kultur skulde være uvidende om „vor Sævola“, Niels Ebbesens historiske bedrift (ib. I s. 205 f.); men maaske indeholder disse sidste ord mere et ønske og et krav end en konstatering af de reelle forhold. Andre vidnesbyrd bestyrker, at publikums historiske viden har været minimal; til eksempel mener Høsts *Theaterblad* i 1808, at man ikke kan forudsætte Hans Rostgaards navn som bekendt (a. skr. s. 130). I samme retning peger nogle smaa historiske piecer, der udgives i tilknytning til opførelsen af nordiske dramer, saaledes om *Gyrithe* 1807 og om *Knud Lavard* (1809). Endnu saa sent som 1824 genfortæller *Conversationsbladet* ved førsteopførelsen af Boyes *Svend Grathe* den historiske begivenhed, der ligger til grund for dramaet, paa en maade, der kun vilde være rimelig, naar stoffet var læserne absolut fremmed (a. skr. I. s. 237 ff.). Trods disse dokumenter lader man sig dog kun med vanskelighed overbevise om, at de historiske begivenheder har været saa ukendte; det maa ikke glemmes, at man ogsaa i den saa meget læste *Mallings Store og gode Handlinger* (1777) kan finde skildringer af Niels Ebbesen ligesom af alle de andre historiske personligheder, som Engelstoft og Rahbek ønskede gjort levende for befolkningen. ² *Ny danske Tilskuer* 1808 s. 388 f. ³ *Dramaturgiske Samlinger* II s. 174.

1808 „tilraaber“ han den vordende digter sin vejledning med en formulering, kalkeret over den, Rousseau havde givet tonekunstneren; naar den unge digter læser *Balders Død* og *Fiskerne*, *Stærkodder* (Pram) og *Horneelen* (P. H. Frimann), *Dyveke*, *Niels Ebbesen*, *Hakon Jarl*, *Palnatoke* og andre af fædrelandets „herlige Digterværker“ (man bemærke den rent nationale linje), og han da føler begejstring og medfølelse: „da tag fat paa din Saxo, din Snorro, din Edda, din Malling, og digt! den Aand, der var over dem, vil opflamme dig!“¹. Som det er at vente, ønsker Rahbek, at patriotismen skal gøre sig gældende ogsaa ved litteraturens andre genrer: „det sande Middel til at danne, eie, og bevare en National-Litteratur, er at hellige den til sand ædel Nationalinteresse“²; blot mener han, at teatret har en ganske speciel mission fremfor de andre kunstarter.

Det har sikkert været Rahbek til stor beroligelse, at denne nye dramatype findes omtalt og dermed teoretisk godkendt i Sulzers *Allgemeine Theorie der schönen Künste*, hvor det blandt andet, hvad der kan give stof til eftertanke, behandles i artiklen „Politisches Trauerspiel“. Om dette „moderne“ drama, hvis form skulde være en fornyelse af den shakespearske history, hævdes det, at dets formaal skal være at give opdragelse i „Patriotisme, Naturrechte, Staatsbegriffe, populäre Empfindungen“³. Det var en hel ny dramatype, der saaledes skulde opstaa; allerede i 1797 forstod Rahbek, at med revolutionstidens aand vilde de tidligere adskilte grupper, heroisk og borgerlig tragedie, smelte sammen, samtidig med at ordet borgerlig havde skiftet betydning, fra „bourgeois“ til „civique“⁴. Et fingerpeg i retning af det „sande“ nationaldrama fik Rahbek ved læsningen af Schillers *Wilhelm Tell*; han fremhæver i en anmeldelse dets værdi som moderne drama, og saa vil han iøvrigt bryde sig fejl om teoretikernes klassiske definitioner, og om hvad der kræves af en tragedie; *Wilhelm Tell* er et sandt drama⁵. Paa mange maader virker da ogsaa Rahbeks første nationalskuespil *Hans Rostgaard* som en efterligning af Schillers schweizer-drama.

Engelstoft og Rahbek fik dog ikke udelukkende tilslutning⁶. Det er

¹ *Ny danske Tilskuere* 1808 s. 767 f. ² *ib.* s. 746. ³ a. skr. anden udgave III (1793) s. 713, jf. *ib.* IV (1794) s. 259 f. ⁴ *Minerva* 1797 I s. 207. ⁵ *Danske Tilskuere* 1805 s. 55 ff. ⁶ Det kan tilføjes, at Rahbek ogsaa andre steder end de her nævnte giver sin tilslutning til tanken om nationaldramerne; udtalelserne forbigaas, naar de blot bringer gentagelser.

besynderligt at se, hvorledes de mænd, hvis optimisme var uden grænser, naar det gjaldt troen paa at kunne opdrage en nation, ansaa det for en saa godt som haabløs opgave at faa det københavnske publikum til at blive begejstret for nogen slags idealer. I „kalenderdrøftelsen“ deltager W. H. F. Abrahamson under pseudonymet Hans Johansen med nogle neddæmpende ord mod den rahbekske begejstring. Han finder i tanken om nationalfester kun „skønne Ideal“ og spørger: „Er det maaskee ikke Europas Aand nu paa de sidste tre, fire Snese Aar, at det er en Skam, er gemeent, upoleert, at lægge sine sande Følelser for Dagen, hvorimod det fine Menneske bør indtil Overdrivelse yttre Følelser, han veed sig aldeles fri for? Have vi maaskee ikke seet og hørt Spot over vore Følelser for vor anden April? Har ikke De selv, kjere Tilskuere, følt Snerten for Deres ærlige, varme, fædrelandske Enthusiasm?“¹. Og heller ikke Rahbek gør sig paa dette punkt nogen illusioner: „Sandt, sørgelig sandt er vel, hvad den ædle Hans Johansen siger om vore Dages Letsind, om den fine Verdens Haan over al nok saa grundet Enthusiasm! men er det da den fine Verden, man vil virke paa? o nei!

Det er omsonst, en Moor at blege;

det er Mennesker og Borgere, det er de dannestænkende, dannes-talende, danneshandlende, de der finde Hæder og Held i Danneshed og Danskhed“².

Vi staar her overfor et faktum, som er af allerstørste betydning ved bedømmelsen af det højere drama — og specielt nationaldramaet, den kendsgerning, som ogsaa andre samtidige udtalelser vidner om, at det publikum, for hvem *Hakon Jarl* og *Axel og Valborg* blev fremført, ingenlunde tænkte og følte i overensstemmelse med disse værker. Der er mellem den saakaldte guldalders gennembrudsværker og det toneangivende publikum, det højere borgerskab i Frederik den Sjettes København, intet andet forhold end polaritetens. Disse idealistiske værker er ikke et umiddelbart udtryk for en herskende spiritualistisk livsanskuelse, men en bevidst opposition mod et milieu, hvor „idealistisk“ litteratur kun nød ringe popularitet. De er at betragte som reaktioner mod et sindelag, mod en „mode-mentalitet“, som var baseret paa ideer, hentet fra den store revolution, men forsumpet i den lille ufriske smaastad København. Først lidt efter lidt, ved sta-

¹ *Den danske Tilskuere* 1803 s. 12 f. ² *ib.* s. 40.

dig bevidst paaavirkning i litteratur og presse, blev der i løbet af det nye aarhundrede ad usum Hafniæ oparbejdet en idealistisk præget aandensform, som blev det litterære Danmarks officielle standpunkt¹.

Og saa kom Rahbek da selv til at realisere nogle af disse pædagogiske planer, hvorom han saa ofte havde talt. Der viste sig for ham en enestaaende lejlighed til at forsøge sig med det patriotisk-didaktiske drama: 1807 maatte med sine begivenheder ligefrem kræve en for nationalfølelsen styrkende digtning, og stemningen i hovedstaden kunde aldrig blive mere modtagelig for et fædrelandsk drama. Dertil kom saa, at Rahbek fik sig et forum; den elevskole, som han gennem mange aar havde ønsket, blev i 1804 oprettet og begyndte 1806 at give offentlige forestillinger paa hofteatret — og Rahbek blev udset til dens leder. Ganske naturligt følte han det nu som sin opgave at give denne skole et repertoire, som baade kunde danne de vordende skuespilleres og et nyt publikums smag.

I aarene 1808 til 1813, altsaa netop i de nationale kriseaar, udarbejdede han da til brug for dette sit smertensbarn, „den kongelige dramatiske skole“ en række nationaldramer eller fædrelandske skuespil, som han kaldte dem. Det er en gruppe paa 7 historiske dramer med blankversdialog og fast („tektonisk“, „lukket“) konstruktion, 7 værker, der paa en paafaldende maade er som kalkeret over en og samme model, ikke blot i motiv og ide — det for os i denne forbindelse primære — men tillige i teknik og grundtone. Allerede titlerne siger os en del. *Hans Rostgaard og hans Hustru eller Anslaget mod Cronborg* (1808), *Anna Colbiørnsen* (1808), *Trondhiems Befrielse* (1809), *Skottekrigen, eller Bondebrylluppet i Guldbrandsdalen* (1810), *Kong Frederik den Anden i Ditmarsken* (1811), *Peder Skram, Danmarks Vovehals, eller de danske Riddersmænd* (1812), *Tordenskjold i Marstrand* (1813)².

Dramerne virker læst i sammenhæng ganske monotone og er der-

¹ Den romantiske idealistiske litteratur begynder ud fra synspunkter, som er beslægtede med dem, man i nationalsocialismens Tyskland gør gældende: kravet om en ny kunst, der uden at tage hensyn til materialismen og pessimismen i tidligere litteratur og hos bourgeoisiet, opstiller nye idealer for hele folket. Det mangler heller ikke paa lighedspunkter mellem det 18de aarhundredes planer om folkefester med agitationsskuespil og visse af Sovjetruslands teaterformer: revolutionsfesternes masseteater og de ambulante teaterkorps' statspædagogiske dramatik. ² Udgivet samlet i K. L. Rahbek: *Samlede Skuespil I—III* (1809—1813).

ved en straalende illustration til deres autors manglende poetiske frodighed. Rahbek er dog ikke gaaet til arbejdet uden begejstring, — tværtimod dybt bevæget ved følelsen af at virkeliggøre et af nationalopdragelsens allervæsentligste programpunkter. Men han har ikke følt det som sin opgave blot at begejstre; belæringen var fuldt saa vigtig: den danske, specielt københavnske civilbefolkning skulde erfare, hvorledes deres landsmænd tidligere havde opført sig i tilfælde af en fjendtlig invasion. Disse dramers helt bliver da ikke blot, og ikke engang i første linje, den nationale forkæmper; hovedinteressen samles om hans civile landsmand og især landsmandinder. Det er om deres mod, der berettes; deres holdning er ikke kamptumlens bestialske desperation, men meget bedre: den rolige overvejelses trofasthed og offervilje. Det er i de færreste tilfælde typen Peder Skram og Tordenskjold, der forherliges; — af deres ophøjede præstationer har den lille borger intet direkte at lære; det er Hans og Christina Rostgaard, Henrik Gerner, Anna Colbjørnsen, eller de mange navnløse: Trondhjems borgere, Gudbrandsdalens bønder, som patrioten bør tage sig til mønster; som vi ser, just de samme navne, der atter og atter kom paa talé ved kalenderspørgsmaalet, de samme navne som Rahbek fandt i sit „sædvanlige“ uudtømmelige Forraadskammer, vor Mallings patriotiske Pantheon¹, navne, der vel tilhørte historien, men dog ikke laa længere borte i tiden, end at parallelsituationen var indlysende for den københavnske borger og sjællandske bonde af 1807.

Dog dette medførte for Rahbek en ny vanskelighed. De krigssituationer, som gav de mindst forhistoriske eksempler, maatte hentes fra krige med Sverige; men for Rahbek, som for mange af hans samtidige, var det indlysende, at arvefjenden for fremtiden maatte være England, ja at forholdet til nabolandet i mindst mulig grad burde præges af minderne om de gamle grænsekampe²; end ikke da Danmark og Sverige efter 1808 staar paa hver sit parti i det store europæiske opgør, anser Rahbek det for raadeligt at fremkomme med svensk-fjendtlige ytringer. Han præciserer dette yderst skarpt i *Ny danske Tilskuere*, hvor han gør rede for kilderne til sin *Anna Colbjørnsen*; „Fædrelandskierlighed“, erklærer han om den nationale dramatik, „skal føre hans Pen, men intet Nationalhad besmitte den“; dramer

¹ *Ny danske Tilskuere* 1808 s. 653. ² jævnfør Julius Clausen: *Skandinavismen* (1900) s. 9, 19, 26.

om krige mellem danskere og svenskere bør være skrevet i en saadan aand, at de ogsaa „kunde opføres midt i den dybeste Fred“¹.

Til disse øjeblikkets nationalpolitiske krav om et drama med patriotisk emne, der kunde opelske borgerheroismen i krigstid og dog tillige forberede fredens tolerance, til disse, ogsaa af Engelstoft opstillede opdragelsesmidler, knyttede Rahbek sine private dramaturgiske ønsker. Han vilde danne et teater, der i modsætning til den kongelige scene havde skuespillere, som ikke stod fremmede over for en rytmisk, patetisk, idealiserende diktion, og et publikum, mere lydhørt for de kunstneriske og patriotiske idealer end hofparkettets og logeabonnenternes. Engelstofts — og paa et tidspunkt ogsaa Rahbeks egne — planer om at knytte nationaldramaet til store folkefester med grandiose optog, lokale borgerfester til minde om Hans Rostgaard eller „de Bønder af Vaage, Lessøe og Lom“ blev i praksis til noget mindre straalende: prøvestykker for teatrets elever, prægede af bestræbelser for ikke at stille større fordringer ved udførelsen, end elevskolens øjeblikkelige forhold kunde honorere.

Det betød sikkert kun lidt for Rahbek, at de saa populære ydre teatraliske virkemidler: musik, udstyr, komparseri, maatte erstattes af en enkelt dekoration og et begrænset personantal; han betragtede ethvert forsøg paa at vække begejstring ved andre midler end dem, som fremgik af handlingens og ordenes kraft, med berettiget mistillid. Værre var det, at det mandlige elevmateriale kun rent undtagelsesvis var i stand til at bære en forestilling, og at de unge skuespillere — især i de første aar — hverken havde den personlighed eller den teknik, der kræves til de virkelige helteroller. Til gengæld fandt Rahbek en ung skuespillerinde, jomfru Elisabeth Olsen, som ret var efter hans sind. Hun hørte ikke til de skuespillerinder, som med overfladisk leflen skaffede sig yndest, hun hidsede ikke tilskuerne til en hurtig opbrusende entusiasme, men hun skaffede sig ved sin besindige, gennemtænkte replikbehandling og ved sin ædle, rolige holdning publikums agtelse og medfølelse, og dermed, mente Rahbek, vilde den pædagogiske hensigt være naaet.

Ud fra de her nævnte forudsætninger, som en i høj grad bunden opgave, maa det rahbekske nationaldrama forstaas. Første givne punkt bliver da tilstedeværelsen af en heltinde i jomfru Olsens lignelse: vi mangler hende heller ikke i et eneste af dramerne: Christina

¹ a. skr. 1808 s. 671.

i *Hans Rostgaard*, Anna i *Anna Colbiørnsen*, Helga i *Trondhiems Befrielse*, Alfild i *Skottekrigen*, Sophie i *Kong Frederik*, Elisabeth i *Peder Skram*, Signe i *Tordenskjold*. Denne kvindetypes heroisme viser sig først og fremmest som kølig ro over for den indtrængende fjende, dyden overfor brutaliteten; hun røber først sit sindelag og sin aktivitet, naar, efter hendes heroiske passive modstand, hendes husbond eller trolovede som den naturlige beskytter kan overtage den endelige uskadeliggørelse af fjenden. Hendes optræden karakteriseres med præcision af hende selv. Da den fjendtlige skurk Lindwurm i *Trondhjems Befrielse* forgæves truer Helga og udbryder: „Hvor stolt!“ korrigeres han øjeblikkeligt af damen: „Ikkun bestemt!“¹. Hermed er i grunden alt sagt: heroismen har intet brillerende ved sig, „Dydens stille Majestæt“² pointerer adstadigt sit standpunkt.

Mod denne kvindelige personifikation af folkeretten og den nationale selvhævdelse er da sat den dæmoniske fjende. Ogsaa den rolle havde paa elevskolen sin faste udøver: Aug. Haack; det er Odowalsky i *Hans Rostgaard*, Bengt i *Anna Colbiørnsen*, Lindwurm i *Trondhiems Befrielse*, Zinklar i *Skottekrigen*, Sybrand i *Kong Frederik*, Michel Skrep i *Peder Skram* og Stahl i *Tordenskjold*. Disse personer er ganske uden levemaade, brutale ogsaa over for kvinderne, rigtige tyrantyper, saa lidenskabelige som nu Rahbek var i stand til at fremstille dem³. De mangler ganske respekt for det dansk-norske folk og for dets menneskerettigheder — men flertallet af dem er da heller ikke skandinaver; baade Odowalsky, Lindwurm, Zinklar og Stahl er udgaaet fra Mellemeuropas nationalitetsløse lejetropper; det er folk, som kæmper for vindings skyld, uden idealer.

Ved dette kunstgreb lykkes det Rahbek at skildre krigsbegivenheder fra svenskekrigene og at fremhæve den dansk-norske befolkningens standhaftighed mod fjendens overgreb uden samtidig at beskyldte svenskerne, det tredie broderfolk, for disse infamiteter, ja tilmed faa det ordnet-saa snildt, at skandinaverne, trods den officielle politiske adskillelse, indgaar et forbund mod det unordiske bestie. Den ædle fjende bliver nemlig den tredie staaende figur i Rahbeks

¹ *Samlede Skuespil* I s. 289. ² *ib.* s. 170. ³ I denne stil truer Lindwurm at føre den halsstarrige Helga som fange til Sverige:

„Jeg haaber, disse Martyrgriller vil
Forgaae i Sverrig paa mit Herreslot,
Og iler at faae Eder didbragt“ (*ib.* s. 289).

patriotiske teater, der knap saa automatisk gives til én enkelt skuespiller. G. Liebe og C. Lund fremstiller oftest denne eller den nedenfor omtalte „beskyttertype“. Han staar i samme interesssfære som den nysnævnte „skurk“, men er ved sin humanitet skarpt adskilt fra ham og er hans modstander i den konflikt, hvor det drejer sig om menneskers velfærd. Denne type repræsenteres af Cedersparre i *Hans Rostgaard*, Løwen i *Anna Colbiørnsen* (kun delvis), Stiernskiold i *Trondhiems Befrielse*, Gøste Hakanson i *Skoltekrigen*, Anke i *Kong Frederik*, Bastian van Giesen i *Peder Skram* og Danqvart i *Tordenskjold*. For ikke at kunne beskyldes for ubillighed lader Rahbek i sit næstsidste arbejde, *Peder Skram*, skurken være dansker, tilhørende pøblen, medens den ædelmodige fjende, den retlinede ridder Bastian, er tysker, efter den brave litterats sædvanlige formel: at man paa den anden side ikke kan benægte, at

Sidste konstante figur er kvindens rette beskytter, som kommer hende til hjælp, undertiden først i sidste øjeblik, sejrer over den ubarmhjertige fjende og faar lejlighed til at vise sin taknemmelighed over for den ædle modstander. Han er mere varieret end de tre foregaaende „typer“, snart husbond, snart elsker; i de sidste arbejder er han først og fremmest krigeren. Rækken er følgende: Hans Rostgaard i *Hans Rostgaard*, Sehested i *Anna Colbiørnsen* (kun biperson), Arne i *Trondhiems Befrielse*, Ingbret i *Skoltekrigen*, titelfigurerne i *Kong Frederik* (forholdet helt forskudt), *Peder Skram* og *Tordenskjold*.

Ud fra dette skema, beroende paa de givne forudsætninger: en bestemt ide og en bestemt funktion, udformede Rahbek sine nationalskuespil. Hvad enten det er svenskernes overgreb paa den sjællandske herregaard 1659, eller paa den norske præstegaard 1716, undertrykkelsen af Trondhiems borgere 1658 eller af Gudbrandsdalens bønder 1612, om det er helten Frederik den Anden, som 1557 færdes blandt bønderne i det fjendtlige Ditmarsken, eller Peder Skram, der dristigt slaar sig igennem de oprørske bondetropper paa Fyn 1535, eller Tordenskjold, som 1719 med sine „poliske“ forklædninger ganske uforstyrret i svenskernes fæstning forbereder sine sejre: situationen er stadig den samme; den determineret-heroiske kvinde, den brutale hvervede soldat, den ædle fjende og den til slut sejrriige beskytter.

Intet sted glemmes eller skjules propagandaen. Stærkest kommer dette frem i det første arbejde *Hans Rostgaard*, hvor sentenserne er mere fremherskende end i de følgende — maaske et minde om det

utvivlsomme forbillede: *Wilhelm Tell*¹. Christina formulerer kravet:

„Vee den, der naar hans Land og Konge er
I Nød, kan glemme, hvad hans Land har Ret
At fordre, og hvad Pligt han skylder Kongen!“²

Men tillige gøres der alt for at knytte forbindelsen mellem tvillingrignerne saa fast som mulig. Den norske befolkning ytrer ingen separatistiske tilbøjeligheder; saaledes er den unge nordmands synspunkt i *Trondhiems Befrielse*:

„Vort Fødested er ei vort Fædreland,
Det Land, hvor vore Fædres Konge lydes,
Det Land, hvor vore Fædres Love herske,
Det Land, hvor vore Fædres Sprog har Hiem, [!]
Det er vort Fædreland, min elskte Helga!“³

Men Rahbeks skandinavisme tager skridtet fuldtud. Lensmanden Guldbrand i *Skottekrigen* siger ord, som i 1810 maa have gjort et stærkt indtryk paa alle; den unge bonde Ingbret har sluttet en lovtale over fjenden: „Det er et stolt og ædelt Folk, de Svenske“, og lensmanden fortsætter da:

„De ere vore Brødre, Ingbret Sørvold.
Kun Skade, at de Brødre just er Grander,
Det Grandeskab er gierne Sød til Kiv.“⁴

Da Ingbret, „beskytteren“, takkes af „den ædle fjende“, en svensk ridder, hvis liv han har frelst, svarer han:

„Ridder! I forglemmer,
At dansk og norsk og svensk, som trende Grene
Af samme Stamme, bære samme Frugt.“⁵

I *Skottekrigen* er ganske vist fredstenen stærkere end i de foregaaende; dramaet opførtes nogle faa uger efter freden i Jönköping. Men det er karakteristisk for disse rahbekske nationaldramer, at man ellers af indre kriterier næppe kan afgøre, om de er skrevet før, under eller efter krigen med Sverige. Der er saaledes hyldest til svenske konger, der har været Danmarks modstandere, baade i *Hans Rostgaard*, opført en god maaned før krigserklæringen, i *Trondhiems Befrielse* fra februar 1809, omtrent den tid da den danske angrebsplan

¹ Et kriterium for Wilhelm Tell-indflydelse er ifølge E. L. Stahls *Joseph von Auffenberg und das Schauspiel der Schillerepigonon* (Hamburg 1910) forekomsten af sentenser, a. skr. 159 ff.; de mangler da heller ikke i Oehlenschlägers *Palnatoke*.

² S. S. I s. 48. ³ Ib. s. 168. ⁴ S. S. II s. 8 f. ⁵ Ib. s. 75.

paa Skaane udkastedes, i *Skottekrigen*, næsten samtidig med fredsslutningen, og i *Tordenskjold* fra 1813, da man endnu var usikker med hensyn til fredens endelige resultat.

Det sidstnævnte drama giver, som i en vignet, den rahbekske skandinavisme; før slaget mødes den danske søhelt og den svenske kommandant ved „et godt Glas Vin“ og „en vakker Sang“ „paa fælles Agtelses / Og fælles Venskabs Skaal“ og i ønsket:

„den kommer vel engang, den Tid,
Da tolvte Carls og fjerde Fredriks Mænd
Hinanden række trofast Broderhaand“¹.

End ikke i sine nationaldramer kan vor digter lade punchehyggen fare. En dertil svarende klubpatos anvender han ved to ganske analoge situationer i *Kong Frederik i Ditmarsken* og *Tordenskjold i Marstrand*, naar han lader de to helte afslaa at drikke en skaal med den brutale fjende, der „ikke mener Skaalen“².

Naar stemningen i Danmark ikke blev lysere ved fredsslutningerne, skyldtes dette som bekendt Frederik den Sjettes usædvanlige mangel paa diplomatiske evner, for hvilken art retskaffenhed han hyldedes svarligt af sine undersaatte. Ogsaa den tone finder vi hos Rahbek. Tordenskjold afviser paa kongens vegne et tilbud om overgivelse fra den svenske forræder (repræsenteret af hans senere banemand Stahl)³, ligesom Frederik den Sjette havde afvist tilbudene om at blive svensk konge, naar de kom fra „insurgenter“:

„Naar har I hørt, at Dannerkongen Frederik
Har handlet med Forrædere og Ransmænd“⁴.

Som denne replik, saaledes har mange andre i dramerne den egenskab at være dobbelttydige, paa samme tid historiske og aktuelle; dette gælder især allusioner til kongehuset, ord som uvilkaarligt maatte henlede publikums opmærksomhed paa kongelogen og faa de omtalte personer til at smile huldsaligt eller afviske en taare. Denne teknik var i særlig grad ønskelig for ikke at sige obligatorisk ved „geburtsdagsstykkerne“, hvor for eksempel et afsluttende „Danmarks og Norges elskte Fredrik level“⁵, førte stemningen fra illu-

¹ S. S. III s. 240. ² S. S. II s. 129 og III s. 206. ³ Alt tyder paa, at Rahbek havde planer om at fortsætte med en *Tordenskjolds Død*, og derved realisere en af Samsøes planer. (Se forordet til S. S. III s. XI). ⁴ S. S. III s. 248. ⁵ *Trondhiems Befrielse*; S. S. I s. 306.

sionens til realitetens verden og derved, saaledes som Rahbek troede, forøgede dens intensitet.

Det var for Rahbek en hjertesag, at landsfaderens festdag blev fejret med premiére paa et nationalt skuespil. Dette havde i mange aar ved teatret været et fromt ønske, lige siden *Balders Død* og *Fiskerne* havde været geburtsdagsstykker for 1779 og 1780; men der var mangel paa originale danske arbejder. *Dyveke* og *Niels Ebbesen* (1796 og 1797) havde som festforestillinger maattet veksle med Skiöldebrands *Hermann von Unna* (1800) og Kotzebues *Hussiterne* (1806). Paa Rahbeks elevteater blev den patriotiske linje opretholdt indtil 1814 (eksklusivel) med de ovenfor behandlede rahbekske nationaldramer. Det udenrigspolitiske nederlæg og den dyrekøbte fred maatte naturligvis nedsætte lysten til national entusiasme og gøre belæringen for borgerne i krigstid mindre paakrævet.

Virkningen af Rahbeks fædrelandske skuespil svækkedes imidlertid ikke blot ved den svigtende nationalbegejstring hos publikum, men ogsaa ved begivenhederne paa selve den kongelige scene. Medens den dramatiske skoles geburtsdagsstykker i 1808 og 1810 var *Hans Rostgaard* og *Skottekrigen*, var de tilsvarende festforestillinger paa den danske skueplads *Hakon Jarl* og *Axel og Valborg*. Netop i de samme aar som Rahbeks nationaldramer blev fremført: mellem 1807 og 1813, fastholdt det kongelige teater just paa den 28nde Januar den nationale kurs med danske originalarbejder¹, som i mindre grad end Rahbeks forsøg var brugskunst, men dog bedre egnet til at give det københavnske publikum indtryk af et levedygtigt nationalt drama.

Der var saaledes grunde nok til, at Rahbeks fædrelandske skuespil ikke blev det, han havde tænkt sig. Det københavnske publikum havde han jo aldrig haft større tiltro til; han har næppe fundet den lydhørhed, han ønskede, og har ved premiérerne set sig gal paa, hvad han i anledning af Rosenkildes *Vennernes Fest* kaldte de „ækle Kiøbenhavnstøse“². Heller ikke kritikken støttede ham; paa en ganske besynderlig maade blev disse dramer tiet ihjel. Kun een enkelt stemme rejste sig til protest herimod: Carsten Pram, i en meget fornøjelig fortale til en oversættelse af Voltaire's *L'Orphelin de la Chine* fra 1815; denne fortale er adresseret til „en sildig Fremtids Nyerup“³, som vil

¹ Efter 1814 var det de store operapremiærer, som, efter hoffets eget ønske, blev henlagt til den kongelige fødselsdagsfest. ² Af Jonas Collins Papirer (1871) s. 68. ³ Voltaire: *Gengiskan i China* (Kbh. 1815) s. X ff.

lære denne tids litteratur at kende og derfor sidder og studerer teaterplakater og varianter og trykfejl¹, og som intet vil finde i litterære tidsskrifter om Rahbeks nationaldramer: „disse Fædrelands Hædersdaad saa herligen oplivende, saa umodstaaeligen hver den, der har mindste Funke af Følelse for Landsmænd og Fædreland, i enhver Tidsalder henrivende Skuespil“²; denne fremtidens litteraturhistoriker skal hermed faa at vide, at Rahbeks dramer blev modtaget „med skiændig Lunkenhed“. Rahbek selv indrømmer, at den offentlige mening har været ham ugunstig³, men henviser senere til, at en del af upopulariteten kan skyldes det mislykkede elevskoleforetagende, idet de „samtlige bleve begravede under den dramatiske Skoles Ruiner“⁴.

Og saa forstaar Rahbek desuden meget vel, at hans arbejder, artistisk betragtet, er ret jævne; de ord, hvormed han sender Oehlschläger sin *Hans Rostgaard*, er præget af smuk beskedenhed over for den unge mester og er sikkert ærligt nok mente. Rahbek skriver til ham, at han efter læsningen af *Axel og Valborg* næsten ikke formaaede at arbejde videre paa sin stakkels *Trondhiems Befrielse*⁵. Men ganske vist antog han ved værker af denne art, at det æstetiske maatte komme i anden række. Cornelius Steenblochs *Frederikshalds Beleiring i Aaret 1716. En dramatiseret Historie i fem Acter* (1808), et værk, som paa alle maader falder i traad med Rahbeks planer og forsøg, men er skrevet helt uden æstetiske prætentioner, anmelder Rahbek i *Ny Danske Tilskuer* 1808, idet han nægter at anvende den sædvanlige dramaturgiske kritik over for dette arbejde: „dertil svulmer hans Bryst, banker hans Hierte, flyder hans Taare for stærkt derved“⁶. Han nøjes med at karakterisere denne løst sammenknyttede samling prosascener som „en shakspearsk History“⁷, en udtalelse, som fik Grundtvig til at protestere i *Kjøbenhavns Skilderie*, hvor han bebrejder Rahbek, at han „endog bespottede Verdens mest kolossale Sjeni, ved at kalde et saa sjeniløst Produkt, som *Frederikshalds Beleiring*, en *shakspearsk Historie*“⁸. Vistnok kun mundtlig er Rahbeks udtalelse, at han hellere vilde have skrevet Wedel Jarlsbergs *Qvitos Rømning* end Goethes *Götz* „ifald det ikke var Spøg“. Saaledes

¹ ak ja. ² ib. s. XXI. ³ *Samlede Skuespil* III s. VI. ⁴ Rahbek: *Erindringer* IV (1827) s. 327. ⁵ *Mindeblade om Oehlschläger* (1879) s. 176 (14-1-1809). ⁶ a. skr. s. 392. ⁷ ib. s. 391. ⁸ *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn* 1809 sp. 555.

fortæller litteraten og førskandinavisten Jens Kragh Høst, med tydelig forbavelse¹; i Wedel Jarlsbergs drama vil det nemlig være vanskeligt at finde andet godt end hensigten.

Nationaldramaet vedbliver at være et af Rahbeks hjertebørn. Med flid kalder han Oehlenschlägers nordiske tragedier for „National-sørgespil“², (iøvrigt svarende til det udtryk („National-Skuespil“), Oehlenschläger selv anvender om *Hakon Jarl* i indleveringsskrivelsen til teatret³). Endogsaa det mislykkede syngespil *Tordenskjold*, som Rahbek allerede i 1808 opmuntrede Oehlenschläger til at skrive⁴, udnævnes 1821 til „et værdigt og passeligt Nationalsyngespil“⁵. Helt rørende er Rahbeks glæde, da han i 1826 læser C. N. Rosenkildes anonymt indsendte vaudeville *Vennernes Fest*, oprindeligt betitlet *Anden April*. Paa Forhaand var Rahbek fjendtligt indstillet overfor vaudevillegenren, men, som han udtalte⁶, een vaudeville gad han selv have skrevet, — kun een, og det er utvivlsomt *Vennernes Fest*. Han øjner i selve emnet: mindet om de store dage 1801, en slags fortsættelse af sine egne planer⁷; Rosenkilde havde da ogsaa selv ved indleveringen udtalt ønsket om at „vække og tiltale National-Følelsen“⁸. Ogsaa denne gang skuffes Rahbek over publikums uforstaaende holdning ved premiøren; Hans Johansen, alias hans gamle ven Abrahamson fik vist dog ret.

Ganske alene havde Rahbek ikke staaet i de nationale vækkelsesaar mellem 1807 og 1814. Eller rettere: I 1808, men ogsaa kun i dette aar, ledsages de rahbekske forsøg af andre dramatiske arbejder, der hviler paa samme statspædagogiske grundlag.

Allerede nævnt er historikeren C. Steenblochs *Frederikshalds Beleiring*, som var skrevet 1805 og forkastet paa det kongelige teater, fordi forestillingen vilde „falde ~ i det Smaa“⁹. Der fremstilles ikke nogen enkelt helteskikkelse, men den kollektive fædrelandske offervillighed, som udvistes af Frederikshalds borgere in solidum, hvem dramaet er tilegnet. *Frederikshalds Beleiring* giver virkelig udtryk for en demokratisk heroisme; gang paa gang fremstiller Steenbloch de navnløses begejstring og uegennytte¹⁰. Stykkets hensigt angives i for-

¹ *Erindringer om mig og mine Samtidige* (1835) s. 147. ² *Gravblomster Peter Foersoms Erindring helligede* (1819) s. X. ³ se *Edda* II s. 149 (28-5-1806). ⁴ *Af Jonas Collins Papirer* s. 199 f. ⁵ *Mindeblade om Oehlenschläger* s. 151 (21-2-1808). ⁶ *Af Jonas Collins Papirer* s. 184. ⁷ *ib.* s. 61. ⁸ *ib.* s. 60. ⁹ a. skr. fortalens første side. ¹⁰ f. eks. *ib.* s. 119 f.

ordet som patriotisk; midlet dertil er „Erindring om Fædrenes Bedrifter“¹. Forfatteren befrygter, at han „af alt for stor Omhyggelighed for at bevare den historiske Sandhed, ofte har opoffret den æsthetiske Skønhed“, men han „har mere havt Hensyn til den store Masse af Folket, end til enkelte kunstforstandige Læsere“². Denne „dramatiserede Historie“ maa i det hele betragtes ud fra andre synspunkter end den øvrige dramalitteratur. Den er et stykke historisk folkeoplysning, for anskuelighedens skyld fremstillet i dialog-form, i modsætning til Rahbeks forsøg ikke beregnet til opførelse, men dog sandsynligvis ligesom de fædrelandske skuespil fremkaldt af drøftelsen om nationalopdragelse ved „sænselige fremstillinger“³.

Helt i samme form er historikeren H. Weinwichts: *Kield Stub, Sognepræst paa Ullensager. En dramatiseret Historie i tvende Handlinger, tagen af Fædrelandets Historie Aar 1645* (1808). Tendensen er den samme: borgerne bør vise saavel frygtløs standhaftighed som lidenskabsløs humanitet mod fjenden, alt efter omstændighederne. Om interesse for historisk kolorit er der ligesaa lidt tale her som i de andre nationaldramer; de er absolut aktuelt indstillede. Det er antitesen mod nutidens forhold, der er det afgørende i følgende kostelige regibemærkning, det eneste „historiske“ i stykket: da Hannibal Sehested bringer en af sine tapre unge krigere uskadt tilbage fra krigen til hans brud, skal hun modtage ham „med den jomfruelige Undseelse som var Landets Fruentimmer egen i Kong Christian den fjerdes Tid“⁴.

Af en noget anden type er det forsøg, som ministerialembetsmanden C. I. Møller i 1808 udsendte: *Kong Svend, Danmarks Hævner. Skizze til et historisk pantomimisk Drama af Fædrelandets Historie med Chorsange og Dandse*. Emnet er det engelske forræderi mod de danske i England og Svend Tveskægs hævntog mod det troløse Albion. De pantomimiske scener viser de engelske overfald, ligesom et dansk-engelsk søslag og sorgen over de faldne danskere, hvor bestandig, efter balletforfatterens egne opgivelser: „Det hele rørende Optrin afløses af et endnu mere rørende og veemodigt“⁵. Korene tydeliggør til overflod allusionerne. Som et ledemotiv i sidste akt lyder det: „Vee, Angelland! Hævneren kommer fra Nord!“⁶, og slutningsdigtet

¹ ib. fortalens anden side. ² ib. fortalens tredje og fjerde side. ³ Maaske har det ogsaa været Steenblochs intention at knytte sit arbejde til de belejrings-skuespil, som fulgte efter de Belloys succes: *Le siège de Calais*. ⁴ a. skr. s. 31. ⁵ a. skr. s. 81. ⁶ ib. s. 109.

peger direkte paa en senere tids hævner, kronprins Frederik, thi:

»De kommende Tider skal skue med Gru
En lige Forbrydelse øvet som nu;«¹

Samme karakter af maskeret samtidshistorie med nationalitetsæggende tendens finder vi i F. C. Wedel Jarlsbergs ovenfor nævnte *Qvitos Rømning eller Pizarros Fortvivlelse. ~ En Fortsættelse af Spanierne i Peru eller Rollas Død af Præsident v. Kotzebue* (1808). Kotzebues dramatiseringer af Marmontels roman *Les Incas* opførtes ganske vist først 1817, men var meget tidligere velkendt i København². Den teaterbegeistrede og almeninteresserede adelsmand har faaet den taknemmelige idé, at parallelisere spaniernes lumske overfald paa de ædle peruanere med Englands forhold til Danmark. Qvito, Perus hovedstad, bør da udlægges som Danmarks hovedstad København, fyrsten Ataliba, der mod eget ønske ikke kan være i sin residens paa de skæbnsvangre dage, er en forklædt Frederik VI, og Spanien, der blot har til opgave at ødelægge Qvito, er England; ja tilmed har det „udspreedt Tvedragts Sæd imellem fredelige Naboer“³, som England mellem Danmark og Sverige. Perus forbundsfælle det mægtige Chile, er oversat: Frankrig; Wedel Jarlsberg har skrevet sit drama paa den tid, da man fantaserede om, at „Perus og Chiles Forbund vil en Verden komme til at takke for sin Befrielse!“⁴ Frederik den Sjette og Napoleon!

Store dele af *Qvitos Rømning* optages af „borgerlige“ motiver, lige som Kotzebues *Die Sonnenjungfrau* og *Die Spanier in Peru*. Men som helhed betragtet er denne danske fortsættelse, efter forfatterens eget udsagn i en forerindring, en dramatisering af dagens historie, og kunde i hele sin udstrækning kun forstaas af de særligt indviede. I grunden krævedes der et noteapparat. Dette vil Wedel Jarlsberg dog ikke give; hans opgave er blot at „bringe endnu levende Personer og friske Gierningssager paa Skuepladsen“⁵. Stor glæde fik den adelige amatør ikke af sit værk; der blev givet ham løfte om, at det vilde blive opført som fødselsdagsstykke, men det skete aldrig. Grundene kan have været talrige; maaske ogsaa den, at *Qvitos Rømning* er et for scenen ganske uegnet arbejde.

¹ ib. s. 114. ² Herom vidner P. H. Hastes *Thalia* 1796 s. 214, jfr. Kruses *Theatret* I s. 43 (1819). ³ a. skr. s. 45. ⁴ ib. s. 122. ⁵ ib. Forerindringens første side.

Som allerede nævnt: Kun i 1808 faar Rahbek hjælpere til at skabe en nationalpædagogisk dramatræditiøn. Det er den didaktiske del af opgaven, som de øvrige dramatikere mangler interesse for eller tro paa. National, i alt fald ved emnet, er derimod størstedelen af vor dramatiske litteratur under Napoleonskrigene, og med de national-historiske sujetter, oftest hentet fra Saxo eller folkeviser, fra Holberg eller Suhm, fulgte naturligvis indirekte baade belæring om og veneratiøn for fædrelandets fortid og helte. Men ogsaa for emnevalget ved de danske skuespil bliver Kieler-freden et vendepunkt. Af de „højere dramer“, udgivet mellem 1800 og 1813 (begge aar inklusive) havde 20 nationalhistorisk stof mod 6 med udenlandsk eller „universelt“, fantastisk emne, medens i de 6 følgende aar (til 1829) de to grupper repræsenteres af henholdsvis 30 og 42 arbejder. Aarene efter 1814 bliver skæbnedramaets og fantasidramaets store tid.

Og aldrig mere hører man tale om det Rahbek-Engelstoft'ske drama-ideal — undtagen hos Grundtvig. Paa trods af al romantisk æstetisme bevarede han troen paa digtningens folkeopdragende mission. 1819 opfordrer han Oehlenschläger til at fortsætte den linje, han begyndte med *Hakon Jarl*; Grundtvig venter med længsel „den Række af historiske Bauta-Stene, hvortil Shakspear udkastede Tegningen i sine *Historier*, hvortil Goethe dannede en Model i Gøz von Berlechingen, hvoraf Adam Oehlenschläger reiste den første i *Hakon Jarl*“. Han jubler allerede løs ved tanken: „See, hvilken Herlighed det vilde være, hvorledes man da kunde opføre Historien levende for Folket, saa Skue-Spillet engang blev, hvad det aldrig har været, men skulde blive: et virksomt Middel til Folkets historiske Opdragelse“. Grundtvig er klar over, at han ikke selv egner sig til dette arbejde; han kan, siger han, blot skrive „en Række af historiske Samtaler“. „Naar jeg skulde skrive en nordisk Tragoedie, da blev den i det Høieste en truffet Copie af *Hakon*“; kun Oehlenschläger vil kunne fortsætte uden at plagiere sig selv, — saa optimistisk er da Grundtvig¹. En ny mulighed ser han for genren, da Ingemann 1823 omgaas med planer om nationalhistorisk digtning — de der resulterer i de historiske romaner; han tilraader som form „den historisk-dramatiske Idyl“ og nævner som eksempel *Høstgildet*, altsaa det nationale festspil².

Men Oehlenschläger havde allerede, da Grundtvig skrev sin *Danne-*

¹ *Dannevirke* IV s. 229 ff. ² *Grundtvig og Ingemann. Brevveksling* (1882) s. 9 (5-10-1823).

virke-artikel, vendt sig imod nationaldramaet, som han dog selv, om end næppe med samme pædagogiske iver som Rahbek, havde sluttet sig til med sit dramatiske debutarbejde: *Anden April 1801*. I sine Schillerforelæsninger 1812 tager han med et Lessing-citat afstand fra den digtning, der gør tragedien „til en blot Panegyrik for store Mænd, eller endogsaa bruge den til Næring for Nationalstoltheden“¹; hans egne ord i *Stærkodder*-fortalen fra samme tid har vi allerede hørt i indledningen af vor artikel.

Oehlenschläger mærkede da heller ikke selv meget til nationalbegejstring, naar hans nordiske tragedier spilledes paa det kongelige teater. Allerede ved andenopførelsen af *Hakon Jarl* var stemningen mat, fortæller I. P. Mynster², og ved *Palnatokes* premiére mærkedes ifølge *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn* „en Tomhed i Huset og en Lige-gyldighed for det Hele, som forundrede mange“³; dog mener anmelderen, at „Pseudo-Patriotismen“ fortjener ros for, at disse danske arbejder overhovedet kom op paa den scene, hvor deres forbilleder (der tænkes sandsynligvis paa dramer af Shakespeare, Goethe og Schiller) var banlyst⁴. Tilsvarende udtalelser finder vi i 1823 i det ansete *Literatur-, Kunst- og Theater-Blad* i anledning af en genop-tagelse af *Palnatoke*: „Tænker man sig den Enthusiasme, som paa andre Theatre griber Folket, naar, selv i de tommeste Smaaskuespil, Fædrelandet og dets herlige Mænd nævnes med Hæder, eller naar blot en simpel Hentydning høres, som er istand til at kildre Nationalfølelsen; hvilken Forskjel da! hvilken sørgelig Kulde her! hvilken Mangel paa Nationalaand!“⁵.

Ja, herpaa beroede vel fremfor alt det nationalpædagogiske dramas nederlag. Denne dramatype var produceret, ikke for at befri et digtersind, men for at indvirke paa et publikum. Den havde været agitationskunst, brugskunst — i ordets egentligste forstand „social“, men som det saa ofte er tilfældet, snarere en reaktion mod end en afspejling af „smagsbærernes“ ideologi. Havde nationaldramaet sejret, var det sket paa grund af tendensen. Men københavnernes vilde hverken belæres eller begejstres; dertil var de for blaserte og for bornerte. Resonansen manglede, og uden den formaaede nationaldramaet ikke at leve.

¹ Om Evald og Schiller II (1854) s. 70. ² Breve fra I. P. Mynster (1860) s. 105 (11.-2.-1808). ³ a. skr. 1809 sp. 905. ⁴ ib. sp. 907. ⁵ a. skr. III s. 177.

HENRICH OVESEN PFLUGE OG HANS „DANSKE PILLEGRIM“

AF

AUG. F. SCHMIDT

I Fortalen til Værket: „Introduction til de europæiske Rigers Historie“ (1711) oplyser Ludvig Holberg, at han ikke efter sin Hjemkomst fra Oxford har fået skrevet en Geografi, fordi „Monsr. Phlugs Danske Pillegrim der den Tid strax kom for Liuset“¹. Denne Bog udkom fire År tidligere end Holbergs Skrift og havde Titlen: „*Den danske Pillegrim, Eller en Almindelig Geographisk Og der hos kort Historisk Beskrivelse Over den heele bekjendte Verden o. s. v. Med kgl. Mayst. Allern. Bevilgning og Privilegio Sammendraget*“. Værket er på ikke mindre end 1201 Sider (in 4°) foruden tre Registre. Det er udgivet fra København og trykt på Autors egen Bekostning. Forfatterens Portræt, stukket i Kobber af *J. Roy*, ledsager Bogen.

Henrich Ovesen Pfluge har antagelig skrevet sin Geografi, der må betragtes som den første danske Jordbeskrivelse, da han var Godsforvalter for Godsejer Jens Lassen på Herregårdene *Grubbesholm* ved Nørre Bork Syd for Ringkøbing Fjord og *Nørholm* Nord for Varde. Det er ellers ikke meget, det er lykkedes at opspore om denne Mand. Af de mange Germanismer i hans „Pillegrim“ kunde det synes, som om han var af tysk Afstamning, hvad hans Navn jo heller ikke modsiger (jfr. ndfr. Skr. af 4/8 1688). Han skriver dog så godt Dansk, at han må være født og opdraget her i Landet, antagelig i Vestjylland. Han bruger nemlig den omskrevne Ejeform („Pave Georgii den XIV hans Pallatz er en herlig Bygning“, S. 193), et særligt Karakteristikum for de vestjydske Dialekter. Han kan selvfølgelig også fra sit Ophold som Godsforvalter på vestjydske Herregårde have tilegnet sig så meget af Stedmålet, at det har præget hans Syntaks.

¹ Carl S. Petersens Udgave af Holbergs Samlede Værker I (1913), 7.

Den 15. November 1681 ansøger Pfluge om at erholde Herreds-fogedbestillingen i Galten Herred under Dronningborg Amt ved Randers. I Ansøgningen, der er stilet til Kongen, henviser Pfluge til, at han „udi seeneste Feyde“ (Krigen med Sverige 1675—79) nådigst var givet Kornetcharge, indtil videre Avancement, under Oberst Holsts Regiment under Major Wittorps Kompagni, „oc dog med Majoren samt alle Officerer af samme Compagnie, blev formedelst anden Forandring licentieret, hafuer som hid indtil mig udi Jylland oppeholdet“. Ansøgningen er underskrevet i København¹.

Næste Gang, vi hører om H. O. Pfluge, er i 1688 i en Arrest (underskrevet København 4. August nævnte År), som Fru Øllegaard Gyldenstjerne da fik på den senere geografiske Skribent. Fru Øllegaard Gyldenstjerne havde til Retsmyndighederne (Kongen) indgivet Andragende om Pfluge, som hun havde betroet både sit Jordegods i Forvaltning „og andre hendes Forretninger“. Endvidere var leveret ham adskillige hende magtpåliggende Breve og Dokumenter samt en stor Del Skattekvitteringer vedrørende Godset. Men han var — uden lovlig at opsigte Fru Øllegaard sin Tjeneste eller den Gård, som han i Livstid var bebreuet med — skalkagtigen undveget med løst og fast, som var på Gården. Herefter blev bevilget og tilladt, at Fru Øllegaard eller hendes Fuldmægtig måtte lade Pfluges Person eller Gods, „hvori han eller det i Vore Riger og Lande findes og antræffes kand, de privilegerede Stæder² alene undtagen, hvor deslige Personer Frihed nyder, arrestere og anholde, indtil Sagens endelige Uddrag“. Det befales herved, at alle Rettens Folk skulde yde „ald mulig Hjælp og Assistents til dette Vores Brevs Fyldestgørelse bevises“. Det påbydes endvidere, at Sagen skal føres til Ende snarest muligt³.

Øllegaard Gyldenstjerne, der døde 1694 på Herregården *Bidstrup* i Granslev Sogn (Hovlbjærg Herred), var først gift med Chr. Friis til Lyngbygård, senere med den bekendte Kaj Lykke. Hun ejede *Lindebjærggård*⁴ i Harreslev Sogn (Støvring Herred) ved Randers og siden også Bidstrup i Granslev Sogn imellem Hammel og Langå.

Også andetsteds fra er man ude efter Pfluges Person. Allerede den 1. December 1688 får Peter von Spreckelsen på Margrethe von Spreckelsens Vegne Arrest på ham, der nævnes som „forrige

¹ Danske Kancellis henlagte Sager 15/11 1681 (R. A.). ² Fribyer for anderledes troende var Nakskov, Fredericia og Ribe indtil 1760. ³ Jyske Registre Nr. 18, Bl. 537—38 (Nr. 97). R. A. ⁴ Der dog ikke var en Hovedgård.

Forvalter over hendes Gods“. Den kendte Peter von Spreckelsen til *Dronningborg* (der angives som adlet 1682¹, død 1706) lod på sin Faster Margrethe von Spreckelsens Vegne i Hamborg allerunderdanigst andrage, hvorledes hendes Forvalter over hendes Jordegods i Nørre Jylland Henrich Ovesen Pfluge, — efter at han til Viborg Landsting den 12. Juli „næst forleden“ var tildømt alle i Hænde havende Restancer, Kvitteringer og hvad videre Godset vedkom at fra sig levere, — havde bortforføjet sig uden videre fra Hus og Bopæl, hvorfor det blev tilladt, at Margrethe von Spreckelsen eller hendes Fuldmægtig måtte lade Pfluge arrestere og anholde, „hvor hand i vore Riger og Lande findes og antreffes kand“, indtil han havde gjort tilbørlig Rigtighed for, hvad han „i ovenskrevne Maade haver været betroet“. Det befales derfor alle Rettens Håndhævere at være behjælpelig med at få fat i Pfluge².

H. O. Pfluge har altså ikke været nogen helt pletfri Karakter. Hvordan det ellers er gået ham, er det ikke lykkedes endnu at finde Oplysninger om. Sagen er dog også sådan set af mindre Vigtighed. Det er som geografisk Skribent, han endnu har Krav på nogen Opmærksomhed.

Trods sit spændte Forhold til Rettens Betjenter er det dog lykkedes Pfluge at få en Stilling hos Jens Lassen til Grubbesholm. Her ude i Vestjylland henlevede han sine sidste År som en anset Mand. At skrive et tykt Værk kunde i hans Tid nok fremkalde respektfulde Tanker blandt Omgivelserne.

Pfluges Alder og Dødsår er os velkendt, da hans Grav findes i Højkirken Gang i *Nørre Bork Kirke*. Her er på hans Ligsten indhugget følgende: „Her hviler Her Henrich Pflvg døde d. 19. F. Ao. 1709“. Stenen er omgivet af en Træramme med indtælget Indskrift: „H. Henrich Pflvg, som døde paa Grobbisholm den 19. F. Anno 1709 udi sit Alders 76 Aar, samt hans kiere Svoger³ velfornemme Mand sal. Isach Klit, som døde den 8. Mai Anno 1711 udi sit Alders 27 Aar. Gud opvecke dem glædelig“. Pflugs Enke overlevede ham en Del År; hun boede i sin Enkestand i et lille Hus i *Nørre Bork*⁴.

¹ Han fik dog kun et Våbenbrev. ² Jyske Registre Nr. 18, Bl. 596—97 (Nr. 149), R. A. — I Landsarkivet, Viborg, er der efter forskellige Eftersøgninger ikke lykkedes at finde Oplysninger om H. O. Pfluge. ³ Det er Svigersøn. ⁴ Palle Fløe og Oluf Nielsen: *Nørre Bork Sogn* (Samlinger til jydsk Historie og Topografi VII, 28, 31); jfr. Trap⁴ VIII, 336 og A. Ravnholt: *Fra Vester- og Nørre Horne Herreder* 1935, 99 f.

Der kan næppe være Tvivl om, at det for en Del har været under Pfluges Ophold i Egnen mellem Varde og Ringkøbing, han skrev sin Geografi. I Forordet til denne nævner han sig som Pilegrim eller fremmed, „og nu ved min høje Alder Verden nesten har igiennem rejst“. Disse Ord skal vel nok ikke forstås bogstavelig, — noget absolut Sandhedsvidne har han jo næppe været, — selvom Pfluge har været en meget berejst Mand. Det fremgår af hans Bog, at han har været i Guinéa, så han har sikkert været i Besiddelse af større åndelig Horisont end de fleste blandt sine Omgivelser.

„Den danske Pillegrim“ har kostet Pfluge meget Arbejde at sammenskrive. Foruden Selvsyn har han bygget sit Værk på en hel Række geografiske og lignende Bøger, for hvilke der gøres Rede i et Forord i „Pillegrimen“, der i stort Omfang blot er Uddrag af ældre Geografier og Rejsebeskrivelser. Af danske Forgængere nævner Pfluge: Arendt Berntsen, Arild Hvittfeld, Hans Nansen, Hans Schoning, Jens Lauridtzen Wolff. Særlig er han for Danmarks og Norges Vedkommende afhængig af Arendt Berntsen. I Norges Deling henfører også Pfluge Bergen til det søndenfjeldske Norge. Iøvrigt er det kun lidt, han har om Norge og Danmark. Derimod har han meget omfangsrige Afsnit om Lande som Italien (Side 132—266!), Rusland, Kina, afrikanske Lande o. s. v. Værket er forfattet uden nogen synderlig Plan. I Afsnittene om *Religion* har Pfluge ofte indsmuglet højst pudsig Oplysninger. Om *Abessinierne* Religion meddeles således bl. a.: „Deris Døde begrave somme i Jorden i Glasz-Kister, andre kaster dem i Floden, men tilforne beholde dem et Aar omkring i deris Huuse, tilbeder dem, ofre Frugter til dem og beklager dem i 40. Dage“ (S. 1028). Til Oplysning om Religionen i *Kongo* tjener følgende: „Til St. Thoma var vel en Erke-Biskop, som dette Land med Biskoper forsynede; Mens dog alligevel for Præsternis seene ankomst og Qvinderis oprør, som ey med een Mand ville nøjes, og ey leve uden Mand, ere de ey tvungne, og ey heller ville forlade deris Afguder, som har meget forkortet Religionen“ (S. 1041). Religionen i det afrikanske Land *Monomotapa* får sin fornøjelige Omtale i nogle Meddelelser om Klædedragt m. v.: „Indvaanerne ere guulagtige og smører dem til med fæt, som gjør dem meget hæslege; De har til Zirat 2 eller 3 sammen flettede Tarme om Halsen, et Skind paa deris Hoved; Ellers ere de nøgne, undtagen at deris Hemmelige Lem med et lidet Skind en spande lang og en Haand bred bedekkes, om Fødderne har

de Skoe af Skind, i Haanden et skarpt spyd, som de skyder eller kaste med; Strudtzfedre bruge de at vifte Fluor bort med. Qvinderne har store brøster, slemt og fædt Haar, som er gandske sort“ (S. 1053).

Ud over sin litteraturhistoriske Interesse og som Kuriosum har Pfluges Geografi ingen Betydning; med mindre det er af Værdi at have samlet på et Sted en hel Række Detailler hentede trindt omkring fra. Måske også særlig kyndige kan afgøre, hvor Pfluge har bibragt sit Værk selvstændige Oplysninger af Værdi, det bliver dog sikkert ikke mange. Ikke desto mindre er „Den danske Pillegrim“ grumme fornøjelig at læse i, ligesåvel som den i 1707 afhjalp et føleligt Savn i dansk Oplysningslitteratur. Det kan sikkerlig mere moderne Læsere at stifte Bekendtskab med endnu nogle Stykker af den Pflugeske Surdejg. Om *Island* hedder det bl. a.: „Heste kunde der ikke være, og de, som fra andre Stæder didkomme, blive forbistrede og løbe indtil de af høje Klipper nedfalder og ihielslaaes. . . . En Art af Folk findis der, som udi mørcke kunde see adskillige Spøgelse, og der af til visse judicere, hvad skee skal. — Anno 1535. Skal en Qvindis Person være did inddreven oc funden død ved Skrideraa-Sand. Imidlertid Aare Jonsen var Laugmand skal samme Qvinde have været saa stor, at, som hun med det eene Been laa kraaget i Vejret; Har een af Laugmandens Tienere med et Spyd reedet igiennem buckten; man slutter, at hun maa være dreven fra Estotiland Spøgelse, store Folck oc Kiemper af u-sigelig Styreke skal have været mange paa dette Land, oc iblant dem Ormer Storlufsen oc Gretter Asmundsen, hvor om meget er skrevet, oc iblant andet, at de skulle have ihielslaget en Troid kaldet Glamus med hans Venne-Viif“ (S. 43—44). Dette kan vist være nok om *Island*. — Nok så fagert er det at læse Afsnittet om *Russernes Ægteskab*. Vi får detaljerede Oplysninger om Forberedelser til Bryllup, om al den Mad og Drikke, der konsumeres inden Højtideligheden. Når Følget kommer til Kirken, er Præsten „gemeenlig saa vel beskiencket, at mand saa vel paa Hesten som i Kircken maa holde hannem under Armene; ved Slæderne gaar Vennerne og mange Slaver, som sig med mange grove og omflottige Geberder lader see“ Efter Vielsen fører Brudgommen Bruden til Slæden, medens han selv sætter sig på sin Hest; „hos Slæden bæris 6 Wox-Lys og begaas mange uhøflige Pudtzer. Naar de nu kommer til Brudgommens Huus, sættis Giesterne til Bords, æde og drikke og holde sig lystige, men Bruden bliver strax af klæd indtil den bare

Serk og lagt i Sengen. Naar Brudgommen har begyndt at æde, bliver han fordret til Senge; for ham gaar 6. a 8 Dreng med Fakeler, og hun hans Ankomst fornemmende staar op igien, henger en Sabels Peltz om sig og tager imod ham med Hovedet at bukke; Drengene stikker de brendende fakeler i de Korn-Tønder, som der tilforne ere satte, og faar enhver et par Sabeler, og gaar bort. Brudgommen sætter sig da med Bruden til et Bord og spiiser iblandt andet en steegt Hønne, hvilken hand river fra hin anden, først Wingerne eller Beenene, hvilket der først afgaar kaster hand tilbage, det andet æder de op. Efter Maaltidet gaar de til Sengs, og bliver ingen anden igien end en gammel Tienere, som for Døren frem og tilbage spatzerer, imidlertid gør Vennerne sig lystige; Denne Tienere, som er for Kammeret, spørger ofte ad, om de om Sagen ere Forligte, naar da Brudgommen svarer Ja, bliver det sagt til de opvartende Trompeter og Herpauker, som sig da lystig lader høre" (S. 358—60). — Det er heller ikke uden Ynde at erfare lidt om Folkene i det afrikanske Land *Fætu*. Her er Folkene uforskammede, „i det de ey agter hvem som forbigaar, naar de lader deris Vand paa aabne platzer og stæder; men derimod ere de meget undseelige i nogens nærværelse at lade en Vind stryge, som holdis for en stor Grofhed. Offentlig Letfærdig og Horagtige ere baade de gamle og unge. De dricker sig gierne fulde, og ved deris Dantzen haves mange Letfærdige geberder og Dantzer gierne, ey allene ved det Lyd, at mand slaar paa et Becken eller Fiol, men endogsaa naar mand slaar 2 Oxe-kløver tilsammen eller Klapper med Hænderne, laller noget hen og deslige" (S. 1076). — Om Kvinderne i *Lovango* i Afrika hører vi, at „deres Natur er de Europers saa meget imod, at om nogen bruger Naturlig lyst med dem, bliver hand 4 eller 5 Dage meesten død Syg. Indbyggerne ere ingen Krigs-Folk, men gode Fiskere, og naar de ere vrede, slaar de hver andre med flade Hænder" (S. 1045).

Ja, man kunde blive ved længe endnu med at fremdrage Prøver på Indholdet af „Den danske Pillegrim“. Dette er der dog ingen Grund til, ligesom det ej heller er Umagen værd at citere Pfluges Angivelser af Landenes Størrelse, Beliggenhed, Bjærges og Floders Navne etc. Det vigtigste her har været at give et Indtryk af Mandens noget naiv-pudsige Stil og af hans Måde at anskueliggøre Mærkværdigheder, Sæder og Skikke på hos forskellige Folk. Pfluge har sikkert uden Skygge af Tvivl i sit Hjerte afskrevet alle de Historier, han har

truffet på under sin geografiske Læsning. Undertiden har man Mistanke om, at han selv har digtet lidt om de Folkeslag og Lande, han beskriver.

I sin Samtid høstede Pfluge megen Anerkendelse for sit store Flidsarbejde, selvom Kritikken dog ret snart efter begyndte at rejse sig mod hans Værk¹. Vi har alt hørt om Holbergs Omtale af „Den danske Pillegrim“. Hertil kan føjes, at der foran i Bogen findes en latinsk Anbefaling af Biskoppen i Ribe Chr. Musæus (Muus) og et Æredigt til »Edle og Højagtbare Mand Mons. Henrich Pfluge, nu Velbetroede Forvalter«, af Magister Ancher Sørensen, Præst i Sønder- og Nørre-Bork. Digtets sidste Linjer har disse Ord:

„Den Rejsefærdige, som agter at besøge,
Det uden Landske Folk, sin Kundskab at Forøge,
Kand tage her *Instrux* og Undervisning faa,
Hvorledes hand sin Vej blant fremmede kand gaae.
Thi nu vor Pfluge træt af Rejsen og af Alder
Ey lengre magter sig at rejse om, da falder
Ey bort hans fordum Lyst, men andre viser hand
Den rette Vej, som de i Verden vandre kand.
Gaae her du Danske Mand, vor *Atlas* vi dig ærer
For store Byrden du paa gamle Skulder bærer,
Dig priser Danske Mand for du i Danske Sprog
Skref først fuldkommelig en *Geographisk* Bog“.

Desuden er Bogen anbefalet i Censuren, eller som det også kaldes: *Approbatio*, hvori det hedder, at der intet er til Hinder for at Bogen kan trykkes, at Forfatteren har anvendt mange Aars Tid på den, og, da den for enhver, der kan dansk Sprog, er mere nyttig end adskillige andre Skrifter i den Materie, „vil jeg have den Gunstige Læser denne gode Mands velmeente Arbejd tjenstvilligen recommenderet“. Underskrevet: Johannes Jensøn Bircherod. En sådan Anbefaling af Censor var i den Tid meget brugelig; dog var det vel som oftest efter Forfatterens Anmodning, efterdi man hos flere Forfattere, blandt hvilke også Holberg, ikke træffer andet end det sædvanlige *Imprimatur*. Endog meget senere findes Eksempler på slige Anbefalinger. Foran Pfluges „Pillegrim“ findes også et kongeligt Privilegium for Forfatteren og hans Arvinger, „saa at ingen udi næstfølgende 20 Aar maa eftertrykke eller indføre denne Bog under Straf af at have forbrudt alle de Exemplarer, han kan have med at fare,

¹ Således hos Erich Johan Jessen-Schardebøll i Det Kongerige Norge I (1763), 113—114.

og derforuden give i Straf for hvert Exemplar, han treffes med, 300 Rixdaler til Deling i 2 Dele mellem vor Fiscus og Supplicanten“. Dette Privilegium, der endog fastsætter en bestemt Tid, for hvilken det er gældende, kan tjene til Prøve på den Tids Begreber om den litterære Ejendomsret. Også på slige Bevillinger findes Eksempler langt senere. Holberg foretrak med Satirens Svøbe at revse denne skændige Krænkelser af Ejendomsretten, i Stedet for at benytte sig af sådanne vel tildels frugtesløse Privilegier¹.

Man kan jo kun så håbe, at Pfluges Geografi, der iøvrigt var til-egnet ingen ringere end Christian V. i de mest ydmyge Vendinger, har opnået en passende Udbredelse, og at hans Familie må have haft noget økonomisk Udbytte af den aldrende Godsforvalters litte-rære Indsats. „Den danske Pillegrim“ er sikkert ikke overleveret i ret mange Eksemplarer. Statsbiblioteket i Århus har ikke Værket. Jeg ejede det i et lidt defekt Eksempel, købt af min Far på en Auk-tion i *Lunderskov* 1903, hvor en begavet Særling, kaldet Jep Væver, solgte en Del gamle Bøger. Bogens Ihænderhaver er nu Seminarielærer, cand. mag. P. Falkenberg Andersen, Vordingborg.

Da Henrich Ovesen Pfluge og hans Værk ikke tidligere har været gjort til Genstand for nogen særlig Omtale, har jeg ment at kunne forsvare at fremkomme med ovenstående Oplysninger for et moderne litteraturhistorisk interesseret Publikum.

¹ Jfr. C. J. Philipsen: *Den Holbergske Litteraturs Historie og Bibliographi* (1847), 8—9. Ehrencron-Müller: *Forfatterleksikon for Danmark, Norge og Is-land* VI (1929), 286, IX (1932), 364.

NATURBETEGNELSER I DANSKE STEDNAVNE

AF

SIGURD NYGÅRD

(3. Novbr. 1872—9. Novbr. 1909)

Sigurd Nygårds navn er især knyttet til et par stednavneundersøgelser fra midten af halvfemserne, først og fremmest afhandlingen „Danske personnavne og stednavne“ i Hist. Tidsskr. 7. R. I. At han blev ved at sysle med dette æmne til sin tidlige død, ser vi af den afhandling, som vi nu delvis lader komme offentlig frem. Han havde givet en ven, afdøde redaktør ved „Kristeligt Dagblad“ C. Nielsen, den til gennemsyn, men døde, inden han fik den tilbage, og dennes søn, afdelingsbestyrer ved Statens plantepatologiske forsøg Olaf Nielsen, har nu overladt den til Danske Studier. Kildehenvisningerne, som er ret ufuldstændige, har vi udeladt, ligesom enkelte urigtige forklaringer (de tvivlsomme har vi derimod ladet stå til overvejelse). De to sidste afsnit, der omhandler navne på -um og -inge, har vi udeladt, fordi en behandling ud fra samme grundopfattelse og med rigere stof findes let tilgængelig i Johs. Steenstrups „Indledende Studier“ s. 53 ff. og s. 85 ff. med sammenstillingen s. 92. At Nygård, som jo var stærkt påvirket af Steenstrup, samtidig med denne er nået til omtrent samme opfattelse (Steenstrups afhandling er trykt i Nygårds dødsår), er ikke uden interesse, men vi synes ikke der er grund til at give væsentlig den samme eksempelrykke her.

Redaktionen.

Et af de bekendteste og tillige mest ejendommelige eksempler på, hvorledes vore forfædre, de gamle nordboer bar sig ad, når de skulde give hidtil ukendte og ubeboede steder navn, findes vist i beretningen i Landnámabók om, hvorledes Island fik sit navn. Da nogle mænd skulde sejle fra Norge til Færøerne, drev de ud af deres kurs vest på

og fandt der et stort land. Efter fra toppen af et højt fjæld at have taget landet i øjesyn, sejlede de bort igen, „men da de sejlede fra landet, faldt der megen sne, og derfor kaldte de landet Sneland“. Senere, endnu før nogen havde bosat sig på øen, kom en viking ved navn Flóki dertil; fra et højt fjæld ser han fjordene opfyldte af havis og giver derfor landet navnet Island. Under dette navn bliver den ubebyggede ø kendt i Norge, og det beholdes, da de første landnamsmænd Leif og Ingolf fæster bo på Island. Det er altså en af de mest fremtrædende naturejendommeligheder, der først er faldet den naive, lidet reflekterende nordbo i øje, og straks danner han navnet Island som en passende betegnelse for den store ø, hvor isen, så langt hans øje rækker, omgærder landet. I dette enkelte tilfælde lægges da hele måden, hvorpå navnegivningen har fundet sted, fræm for vort øje, men ved de mangfoldige stednavne, hvor lignende motiver kan have været til stede, véd vi intet om de forhold, under hvilke de er blevne til. Alle forsøg på at danne sig nogen grundet forestilling om disse forhold løber ud i sandet og får ingen virkelig værdi. Det vilde ikke være nogen urimelighed at antage, at den fynske by Assens har fået sit navn på lignende måde som Island. Den ældste form er Asnæs, der atter går tilbage til Aspnæs eller Asknæs, og man kan meget godt tænke sig, at den søfarende nordbo er kommen næsset så nær, at han har lagt mærke til den rige vegetation af aspetræer eller asketræer og derefter har døbt det, endnu før noget menneske havde bosat sig der. Den høje bakke *Vennebjerg*, der har lånt navn til byen og herredet, og som kan ses milevidt omkring, kan også, endnu før den blev beboet, have fået sit navn efter sin beklædning, den yppige, grønne græsvegetation (vin). Selv fjærntboende folk har ikke kunnet undgå at lægge mærke til en så fremtrædende naturgenstand, og hvad er rimeligere, end at de har givet det, de daglig havde for øje, et navn? Men som sagt, det bliver kun gisninger; et mere pålideligt grundlag for undersøgelsen får man først, når man samler de navne, der kan antages at være fræmståede som en følge af visse naturejendommeligheder og så søger at ordne dem og henføre dem til bestemte endelser, og et forsøg herpå skal göres i det følgende.

Ved at undersøge navnestoffet, som er os lævnet fra middelalderen, kommer man til det resultat, at nogle stednavne sammensættes med personnavne, andre ikke, og der er tidligere påvist regler for visse

klasser af stednavne, der gennemgående ved personnavnet i ejeform betegnes som enkelt mands ejendom og således viser hen til bebyggelsen af landet¹. De her behandlede steder er sådanne, som må antages at være ubeboede i hvert fald på det tidspunkt, da navnegivningen fandt sted. Sådanne navne som de, der ender på bjærg, dal, næs, skov, ved, vig o. fl., er oprindeligt kun naturbetegnelser, der ikke således som f. eks. -by, -bølle, -lev, -torp viser hen til bebyggelse. Findes f. eks. ordet næs eller bjærg i en landsbys navn, da er forholdet sikkert det, at byen har antaget det næs' eller bjærgets navn, hvorpå eller i nærheden af hvilket den ligger. Måske det mest ejendommelige eksempel på denne art steder er næssene, og her skal da først omtales de danske stednavne, der ender på -næs.

Mærkes kan da til en begyndelse, at det i Danmark er overmåde sjældent, at et næs er opkaldt efter en person. I de gamle navne på -næs, som her er lagte til grund, findes blandt 45 navne kun 2 højst 3, der er sammensatte med personnavne. Der findes i Valdemars jordebog et Brünznæs (det nuværende Marstal), men hvorvidt dette er sammensat med mandsnavnet Brun, er vist tvivlsomt. Derimod hed næsset ved Vedelsborg på Fyn 1546 Iffuersnes, og på Møn ligger et Tostenæs, som 1523 hedder Tostenes og vel har indeholdt mandsnavnet Tostæ. Giver man sig dernæst i lag med de fællesnavne, hvormed -næs er sammensat, viser det sig, at de vil kunne henføres under forskellige rubrikker såsom vegetation, dyreliv, form, beskaffenhed o. s. v. Det er således meget almindeligt, at et næs har fået navn efter sin vegetation, efter de træer eller planter, der har vokset på det på den tid navnegivningen fandt sted. En mængde træer således som ask, asp, birk, bøg, eg, tjörn er repræsenterede her. Af næs, der engang har været bevoksede med ask eller asp — det er ikke altid muligt at sige hvilket — findes adskillige. I Halland nævnes 1345 et *Aspænæs*. *Assens* i Fyn og *Asnæs* i Odsherred med de gamle former Asnes sammensættes enten med ask eller asp, og det samme må være tilfældet med flere andre byer, således *Assens*, der ligger på et næs ved Mariagerfjord og V. og Ø. *Assels* på Mors. Derimod har Asnæs i Arsherred en anden oprindelse (se nedenfor). Et godt eksempel afgiver As i Bjærgsherred. Næsset, hvorpå Palsgård nu ligger, hed i gammel tid *Askænæs (*Aspænæs) og den yderste spids af samme *Askænæshoved (nu Ashoved). Nord for næsset ligger den vig, der nu har navnet Asvig og

¹ Hist. Tidsskr. Vlte R. VI 353 flg. og VIIde R. I 82 flg.

inderst inde ved kysten af vigen blev Askirke bygget. Som det ses, er det Aske- eller Aspenæsset, der har givet det hele navn. I Birken finder man i navnet *Bjernæs* (Olstrup s. Fuglse h.), der c. 1200 kaldes Biarknesz, og *bregnen* kan påvises i det gamle *Bræcnæs* i Tårnborg sogn ved Korsør. *Bøgen* er jo et temmelig ungt træ i Danmark, men har dog givet flere næs navn. Flere steder hedder *Bogenæs*, og de ligger alle såvel som købstaden *Bogense* ved vandet på sådanne fræmspringende dele af landet, som kan gå ind under betegnelsen -næs.

Det gamle danske skovtræ *egen* er rigeligt repræsenteret blandt næssene; de næs, der har fået navn efter dette træ optræder nu mest under formen *Egense*. Et *Egense* (Vålse s. Falster) hed i gamle dage *Eknæs* og senere *Ekenisse*. Vester *Egense* (Grindløse s. Skam h.) har 1394 formen *Egenesse*; i alt findes i Danmark 7 steder med navnet *Egense*. Medens således ask, asp, birk, bøg og ég har givet næssene navn, har jeg intet sted i Danmark fundet noget *Lindenæs*. Derimod er et par næs opnævnte efter *tornebusken*, nemlig *Tårs*, et lille næs ved Nakskovfjord og *Tårs* i Musseherred, der ligger på et større og bredere næs mellem Sakskøbingfjord og Tårsvig. Den sidste landsby skrives 1362 *Thornes* og 1381 *Thorns*. Henhørende under denne gruppe kan endnu nævnes *Basnæs* opstået af *Bastenæs* (baste=samling af træer) og mulig *Lyngs* (Tyholm), der kan være *Lyngnæs*, men for sidste navns vedkommende mangler gamle former. Det er altsaa ikke så få, op imod en snes næs, der får navn efter deres planteliv, og det har sikkert også været noget af det mest ejendommelige og konstante ved næsset, der længe efter, at opnævningen fandt sted, har mindet beboerne om navnets oprindelse.

Dyreverdenen er mere tilfældig og ikke nær så konstant som planteverdenen, og dog har adskillige steder også næs fået navn efter dyr. Købstaden *Horsens* med den gamle form *Horsnæs* (1284) betyder Hestenæsset og svarer aldeles til de islandske stednavne *Hestanæs*. Det falsterske *Ranæs* betyder sikkert *Rånæs* (oldnord. rá=rådyr). I kong Valdemars jordebog bemærkes flere steder i fortegnelsen over øerne, at der på disse findes rådyr (*ra*), og øen *Rågø* hedder sammesteds *Raø*; ganske rimeligt vilde det da være også at opkalde et næs efter de dyr, der engang har haft deres tilholdssted der.

Også efter dyrene, der ude i vandet tumler sig om næsset, vilde dette kunne tage navn. *Sennels* (Hillerslev h. i Ty) finder vi 1374 i skikkelsen *Syælnes*, der rimeligvis betyder *Sælnæsset*.

Af næs, der indeholder fuglenavne kan mærkes *Kragenæs* (Birket s. Lålands Nørreherred), *Ravnsnæs* (Birkerød s.) på et lille næs ved Sjæl sø og byerne Nørre og Sønder *Tranders* (Fleskum h.), der har fået navn af det noget nordligere liggende næs, som skyder sig ud i Limfjorden. Det nævnes i Valdemars jdb. som Trannes 3: Tranenæsset.

Et ubebygget sted som et næs bliver ganske naturligt sjældnere omtalt i sådanne gamle jordebøger, pantebreve, skøder eller lignende dokumenter, som danner grundlaget for kilderne til de ældre stednavneformer. Ved mange næs savnes der derfor gamle former, men hvor oprindelsen med rimelighed kan ses af de nuværende navne, kan man dog godt tage nogle af disse med; en enkelt fejl kan indløbe, men de bidrager dog til at udfylde helhedsbilledet. *Hjortnæs* (Börglum s. og h.) må således antages at være sammensat med hjort og altså en parallel til Rånæs, og et par byer af navnet *Horsens*¹ (Hassing h. og Hellum h.) må have samme oprindelse som købstaden. En særegen lille gruppe dannes af de næs, der får navn efter deres form. I det gamle Danmark findes fire steder, der hedder *Diernæs*, *Diernisse*. Landsbyen Diernisse (Salling h. Fyn) nævnes i V. jdb. som Dighærnæs 3: det brede næs²; 1313 hedder den samme by Dyghernæs. Samme form af et næs fandtes oppe i Ty ved den udtørrede Sjørring sø, og mindet om det forsvundne næs har vi i navnet på hovedgården *Diernæs* (Vang-Torup s. Hundborg h.). Denne gård nævnes 1373 som Dyernæs. Lignende brede, afrundede næs ligger ved Diernæsgård i Lild sogn, Hanherred og ved landsbyen Dirnæs (Hoptrup s. Haderslev amt). Tilstedeværelsen af sådanne fire „Bredenæs“ synes da at godtgøre en temmelig almindelig brug af ordet dighær i den periode, da man gav næssene navne. Et andet adjektiv, der angiver form, mener jeg også indgår i navnet *Stoense* (Langelands Nørreherred). Den ældste form, jeg kender for dette navn, er *Stuffnes*. Stoense ligger ganske vist noget inde i Landet, men sognet omfatter hele nordspidsen af Langeland og må have navn derefter. I oldnordisk findes ordet *stúfr*, der kan gengives ved „afstumpet“, og dette passer netop på nordspidsen af Langeland. Også *Ærø's* nordligste spids er et næs, der deler sig i to trekantede hoveder omtrent af form som skjolde. Overensstemmende hermed hedder næsset nu Skjoldnæs, i gamle dage *Skyoldænæs*.

¹ Ikke altid ligger næsset ved havet. Det kan også findes ved søer, således som Ravnsnæs ved Sjæl sø eller dannes af sammenstødende år som Horsens i Hellum herved på det sted, hvor Lindensborg å og en mindre å støder sammen.

² dighær, adjektiv, se Kalkars ordbog; oldnord. digr, f. eks. Olaf den digre.

Meget almindeligt har man givet et næs navn efter sådanne naturforhold, som har karakteriseret det. Har det været opfyldt af skov, kan det få navnet *Skovnæs* (ved Maribo), har det derimod været fladt agerland, får vi *Agernæs* (Dreslette s. Båg h.), det gamle Akærnæs. Det gamle herredsnavn *Mulnæs* (Mols) afledes af *mulæ* = bjærg, forbjærg, og hermed stemmer, at den vestlige halvø i Mols gennemskæres af bakker, de såkaldte Molsbjærg, der strækker sig helt ned til landtungen sydligste spids. Den nuværende sogneby *Vælde* (Falster Nørreherred) og herregården *Valnæsgård* ligger på det næs, der i gammel tid kaldtes *Walnæs*, senere *Walnisse*. Den første stavelse *wal* stammer fra det olddanske ord *woldr* (gent. *wallar*), der svarer til oldnord. *vǫllr* og har haft betydningen „græsslette“ eller „græsning“. *Walnæs* er da „Græsningsnæsset“ eller „Græsslettenæsset“¹. Et næs, der på lignende vis er bestemt ved beskaffenheden af sit jordsmon, findes gemt i navnet *Grønnæssegård* (Torup s. Strø h.), der på nogle Danmarkskort har fået den i høj grad misforståede form *Grønnesøgård* (1). Næsset, hvorpå gården ligger, hed 1320 *Grydænæs*, en form, der i oldislandsk vilde hedde *Grjótanes*; *grjót* betyder i oldsproget *sten* og *Grydænæs* er altså énsbetydende med *Stennæsset*². Det mærkelige ord *ore*, der indgår f. eks. i *Oreby*, *Oregård*, *Orehoved* o. lign. finder vi også indenfor næssenes område i *Orenæs* (N. Vedby s. Falster). *Ore* har været betegnelse for en art udyrket jord, men om beskaffenheden af denne er man iøvrigt ikke nået til klarhed, således ikke om, hvorvidt den har været stenet eller skovklædt³. En anden olddansk naturbetegnelse har man måske i *Morknæs* (nu bevaret i Moseby < Morsby < Morknæsby); navnet på det brede næs, der danner den østligste del af Falster. Der kunde her formodes en sammensætning med et ord svarende til oldisl. *mørk* = skov; men man måtte i så fald snarere have ventet *Marknæs* end *Morknæs*. Henhørende under denne afdeling af næs kan endnu nævnes *Meels* (Oksbøl s. Als Nørreherred), der 1245 hed *Miolles*, der kan være af **Miol-næs* o. *Sandnæsset* af **miol* (oldnord. *mjǫl*) = mel, sand. *Meels* ligger på et næs; således at man kan forudsætte endelsen *-næs* i *Miolles* (assimileret form).

I enkelte tilfælde finder man *-næs* bestemt ved et verdenshjørnes navn, nemlig *Søndernæs* (Brøns s. Hvidding h.), 1350 *Syndernes*.

¹ Sml. den norske *Vall-dal* = græsningsdalen i Søndmøre, der nævnes i *Heimskringla* (Olaf den helliges saga kap. 188). ² Smlg. *Grydeskov*, *Grydeholm*, *Grydebjærg*. Oldisl. *grjótbjarg* = klippe. ³ Se *Kalkars* ordbog under dette ord.

Søndernæs ligger på den sydlige bred af Ulbæk ved bækkens udløb i havet, og man må da antage, at det ligeoverfor liggende næs har haft navnet Nörrenæs. Et næs i Kappel sogn (Lålands Sønderherred) hedder nu *Vesternæs*. — En særegen måde at danne næs-navne på var at opnævne næsset efter den landsdel, i hvilken det lå, den samme manér, som også findes ved enkelte andre stednavne f. eks. Sællands odde, Fyns hoved, Skanør (o: Skånes øre) o. fl. Af denne art næs møder vi på Sælland *Asnæs*, hvis ældre form er *Arsnæs* efter Arsherred, hvori næsset ligger. På aldeles tilsvarende måde er *Tussenæs* i Tusseherred dannet. På Fyn vilde det store næs, der syd for Gamborg fjord strækker sig ud i Lillebælt, og hvorpå landsbyen *Føns* ligger, måske særlig fra de ligeoverfor boende jyders standpunkt kunne betegnes som „Fyns næs“. I overensstemmelse hermed hedder det også i ældre tid *Fyunnæs*. Hanherred i Jylland skyder sig mod syd ned mod Fæggesund i et stort og bredt næs ved navn *Hannæs*, åbenbart også dannet efter landsdelens navn. Den gamle form findes i et dokument fra 1363 som Hannees. Også efter en enkelt by kan et næs antage navn, således *Gyllingnæs* (Gylling s. Hads h.), næsset, der hører ind under Gyllings område.

Endnu en måde at navngive næssene på må anføres. Det er tilføjelsen af ordet „hellig“ til -næs, hvilket at dømme efter de tre danske navne af formen *Helgenæs* må antages at have været ikke ualmindeligt. De tre steder er halvøen Helgenæs, den midterste af de tre halvøer, der mod syd udgår fra Djursland, halvøen Helnæs syd for Assens og gården Hellenæs, der ligger på et lille næs ved Nakskovfjord. De to første hedder i ældre dansk bække *Hælghænæs*, det på Mols hed 1342 *Hælghænæs* og det i Fyn 1526 *Hellieness*. Det tør da betragtes som givet, at navnet i middelalderen har haft formen *Hælghænæs*, og dette kan næppe betyde andet end „Hellignæs“, „det hellige næs“. Formelt kunde ganske vist *Hælghæ* være den ældre genitivsform af mandnavnet Helge, der findes i andre stednavne som *Helghælev*, *Helghæsted*¹, men det vilde a priori være lidet sandsynligt, da -næssene ellers ikke er sammensatte med personnavne, og rent utænkeligt vilde det være, at tre næs skulde være opkaldte efter Helge, når der i øvrigt blandt samtlige næs kun findes et par stykker, der indeholder personnavne. Det er derfor ikke gætteri, når det fastslås, at *Helgenæs* er det samme som „det hellige næs“. Man må da tænke sig, at der har været

¹ Se Hist. Tidsskr. VII R. I, 104.

knyttet en særegen indvielse eller gudsdyrkelse til disse næs, men af hvilken art denne kultus har været, kan naturligvis ikke påpeges nøjere.

De regler, som man har fulgt på den tid, da næssene fik navne, vil da kunne uddrages. Næsset har ikke fra først af været den enkelte mands eje; og derfor har man ikke benyttet mandsnavne ved navnegivningen. Derimod har plante- og dyreliv, form, naturbeskaffenhed, større områder, inden for hvilke næsset har ligget, o. lign. været bestemmende.

For oversigtens skyld og til sammenligning med andre grupper af stednavne opstiller jeg en skematisk inddeling af næs-navnene ordnede efter bestemmelsesleddet af følgende udseende.

Dyreliv	Planteliv	Form, Farve	Naturbeskaffenhed	Landsdel Område	Verdenshj.	Religiøs kultus
Horsnæs	Ebbelnæs ¹	Dighærnæs	Akærnæs	Arsnæs	Søndernæs	Hælghænæs
Ranæs	Aspænæs	Diernæs	Skovnæs	Tussenæs	Vesternæs	
Syælhes	Asnæs	Stuffnæs	Mulnæs	Fyunnæs		
Hjortnæs	Biarknez	(Stoense)	Walnæs	Hannæs		
Trannes	Bræennæs	Skyoldænæs	Grydænæs	Gyllingnæs		
Kragenæs	Bogenæs		Orænæs	Hornsnæs		
Ravnsnæs	Eknæs		Morknæs			
	Lyngs		Miolles			
	Thornes					

Fra næsset vender vi os til en anden naturbetegnelse, der ligesom næs knyttes til områder der delvist omflydes af vand. Det er *tveden*, der mest har sin beliggenhed ved åløb, helst ved to eller flere åers sammenløb. Ordet *tved* svarer til et oldnordisk þveit, vestnorsk tveit, et stykke england i skoven². Fremgangsmåden ved disse navnes dannelse vil idet følgende vise sig nøje at svare til den, der gjorde sig gældende ved -næs navnene.

Af 27 navneformer fra middelalderen er der kun én, som kan være dannet ved sammensætning med et personnavn. Det er *Griimsthueel* 1305 (Hunseby s. Musse h.), men denne tved har sandsynligvis ligget ved Grimstrup sø og hørt til Grimstrup by i samme sogn, så den ikke ret kan betegnes som sammensat med personnavn; måske er Griimsthueet endog kun forkortet af Grimsthorpsthueet o: tveden, der hører til Grimstrup. De øvrige navne søger jeg da at gruppere på lignende måde som foran er sket med næssene.

¹ Ebbelnæs på Møn kunde mulig komme af *abild*-træets navn. ² Se Kalkar under ordet.

Plantevækst synes at have været rigelig og forskelligartet i tveden. 1384 nævnes i Butterup sogn (Merløse h.) et *Æblætweith*¹. Ligesom vi fandt et Bregnenæs, således har vi også et *Bregentved*, der 1364 og 1365 forekommer i de gamle former Breknethued og Bræknethwet.

Egetræet er nok repræsenteret i *Eglved* (sb. Jerlev h.); navnet skrives rigtignok c. 1350 som Ekthyuf, men denne underlige form kunde dog være fræmkommen ved fejlskrivning, i hvert fald hedder byen 150 år senere *Egetwedt*, og Egtved ligger netop på en sådan måde ved vandløb (Kolding å og Vejle å), som er ejendommelig for tveden.

Svarende til Thornnæs står *Torntved* (Jyderup s. Tusse h.) og *Tjörntved* (Stenlille s. Merløse h.), der dog bægge hed Thurnwichthwet, der kunde betyde tveden ved tornvigen,

Også dyrkede planter synes at kunne give tveden navn; vi har således et *Ruglved* (Albæk s. Dronninglund h.), 1393 skrevet Rwgthueet. Et andet Rugtved har 1346 formen Rughthwet.

Hvad angår dyrenavne, da forekommer de også i „tvedene“. En nøjagtig parallel til Horsnæs er således *Horslved* (Nødager s. S. Hald h.) og *Rostved* (Torsager s. Ø. Lisbjerg h.) har vist også været sammensat med det gamle ord ros (oldnord. hross=hest, hoppe); navnet skrives „1284 vel post“ Rostveth. 1346 nævnes på Sælland et *Gedethwet*, der må antages at være den tved, hvor gederne engang har græsset (oldnord. geit svarende til olddansk get). Gedetved bliver regelmæssigt i det nuværende sprog til Gedved, og man må derfor antage, at *Gedved* (med seminariet, Tolstrup s. Voer h.) har samme oprindelse. De samme grunde, som foran anførtes mod antagelsen af et personnavn i Helgenæs, nemlig manglen af personnavne i denne gruppe i det hele, er til stede her og gör, at vi ikke i Gedetved kan formode personnavnet Getæ, der f. eks. findes i Getterup eller i Gerderød (ældre Getæruth)². Efter rådyret må navnet *Rathwet* (Falster Nørreherred) være dannet. Byen findes ej mere, men var øde 1664 og hed da Rad eller Rod.

Efter naturforhold, som har særkendet tveden, har denne ligeledes antaget navn. *Bjærgsted* (sb. Skippinge h.) med de gamle former Byræstheweth (1336), Byærestwed (1369) og Byerstweth (1370) må således være „bjærgets tved“, „tveden ved bjærget“ (olddansk biargh), en betegnelse for den højtliggende tved.

¹ Ligeså er måske *Æble* (Ørbæk s. Vindinge h.) et *Æbletved*. ² Se Hist. Tidsskr. VII R. I s. 94, 95.

Løgtved (sb. Løve h.), 1320 *Løkæthuet* og *Løgæthwet* er en sammensætning af tved og det gamle nordiske ord *løkr* (bæk, vandløb) og samme oprindelse har *Löjtved* (Stenstrup s. Sunds h.), der 1377 skrives *Løgthethwed*. Har tveden indeholdt et måske særligt fremtrædende næs, kan dette være afgørende for navnet, så vi får *Næstved*. Dette navn skrives 1135 og 1140 *Næstveth* og *Nestweith* og er så komplet en parallel til navne som *Walnæs*, *Akærnæs* o. s. v., at man vanskelig kan nægte énsartetheden i metoden. Fræmdeles kan nævnes *Ortved* (ved Ringsted), der sandsynligvis er sammensat med *oræ* (jfr. *Orenæs*) og *Skartved* (Bjært s. ved Kolding), der kan udledes af *skarð* (skår, fordybning mellem bakker). Forhold som tvedens form, størrelse, farve o. s. v. har været bestemmende i *Langtved*, *Liltved*, *Gultved*, *Ringtved* m. fl. Af andre fællesnavne, der indeholdes i navne på -tved minder jeg endnu om ordet *konge*, der findes i de to sællandske landsbynavne *Kongsted* (Fakse h. og Merløse h.) skrevne 1296 *Kungstwed* og 1370 *Konungsthwet*, hvor betydningen synes at måtte være „kongs-tveden“ : tveden, der hører til kronens eje og derved adskiller sig fra det omkringliggende land. At vi har minder om den hedenske gudsdyrkelse inden for disse navne er temmelig sandsynligt. De to navne *Vitved* (sb. Hjelmslev h.), der 1527 hed *Vitwedt* og *Vædde* (Munk-Bjærgby s. Alsted h.), der i V. jdb. skrives *Wæthwetæ*, taler stærkt for en sammensætning med ordet *wi* eller *wé*, der betød gudehus eller helligdom, i stednavne måske et indviet sted, således at *Vitved* vilde være noget lignende som *Hælghænæs*.

Navnene på -tved ordner sig da efter følgende rækker:

Dyreliv	Planteliv	Form, Farve m. m.	Naturforhold	Religiøs kultus	
Horstved	Æblætweh	Langtved	Byærestwed	Vitved	Kongsted
Rostveth	Bræcnæthwet	Gultved	Løkæthuet	Væthwetæ	
Gedethwet	Egetwedt	Liltved	Næstved		
Rathwet	Torntved	Ringtved	Ortved		
	Tjörntved		Skartved		
	Rughthwet				

En lille gruppe af stednavne ender på -vig; de er undertiden bebyggede steder, men har alle oprindeligt haft den nuværende betydning af ordet vig. Blandt de gamle former har jeg kun fundet én, der kan vise hen til en person; det er *Frelsvig* (Tullebølle s. Langelands Nörre-

herred), der i V. jdb. hedder Frælliswich og synes at være sammensat med Frelger.

De øvrige fordeler sig nogenlunde efter samme skema som -næs og -tved; kun spiller planteliv her ganske naturligt en mindre fræmtrædende rolle, vigen selv har jo ingen vegetation, og der kan i det højeste være tale om opnævnelse efter træer og planter, der fandtes ved dens bredder. Eksempler herpå haves i *Egiswich* (Grindsted s. Slavs h.), en vig af Grindsted å og *Rørvig*, hvilket navn sikkert er dannet på den måde, at den rige rørvækst ved vigens inderkanter har givet denne navn. De dyr, især de fugle, der har opholdt sig i eller ved vigen, spiller en betydelig rolle ved navnedannelsen. Jeg nævner *Fughælwich* (nu Fovlløk i Ravnkær s. Angel), fræmdeles *Kragevig* (Allerslev s. Bårse h.) og *Swanæwich* (Svanninge, Båg h.). *Svanevig* (vindmølle, Østofte s. Fuglse h.) og *Svaneke* på Bornholm har sikkert også været svanernes vig. Endvidere kan anføres *Dyrvig* (Hoven s. Hamrum h.) ved en bugt af Hoven å, 1522 skrevet *Direwiigh* og *Sælvig*, den store vig på vestkysten af Samsø, åbenbart opkaldt efter sælerne. Efter naturbetegnelser har nogle vige fået navn, således *Hulvig* (Hodde s. Ø. Horne h.), der 1465 hed *Holwich*¹ af hule, der betyder hulhed, lavning (smlg. Holbek). Andre naturforhold findes i navne som *Sandvig*, *Søvig* og *Saltvig* (af salt i betydning hav). Betegnelse for beliggenhed (verdenshjørne) haves i *Vestervig* (sb. Børglum h.), i V. jdb. *Wæstærwich* og 1367 *Westerwyk*, og sammensætning med andre stednavne finder vi i *Lemvig* med de gamle former *Læmwich* (1234) og *Læmvik* (1350). *Lemvig* er vigen, der ligger ind til byen Lems område på lignende måde som *Gyllingnæs* var næsset under *Gylling*. Herhen hører også *Tårsvig* og *Sandbjærgvig*, men fremfor alt *Slesvig* (V. jdb. *Slæswich*), der er det samme som *Slis-vig* ɔ: den vig, som *Slien* afsætter.

De temmelig fåtallige vig-navne ordnes da således:

Dyreliv	Planteliv	Naturforhold	Verdenshj.	Efter område
Swanæwich	Egiswich	Holwich	Vestervig	Slesvig
Svaneke	Rørvig	Sandvig		Lemvig
Kragevig		Saltvig		Tårsvig
Fughælwich		Søvig		Sandbjærgvig
Direwich				
Sælvig				

Medens ordene næs, tved og vig angiver form med hensyn til fladeudstrækning, har man i ord som bjærg og dal betegnelser for

højdeforhold. For at undersøge om lignende forhold skulde gøre sig gældende her, går vi nøjere ind på disse stedsbetegnelser.

Bjærg har i det nuværende danske sprog betydningen af sådanne terrængenstande, der i følge deres højde og hele beskaffenhed ikke forekommer i Danmark, men således har ordets betydning ikke altid været, hvilket fremgår af de talrige danske stednavne endende på -bjærg. Betydningen har været og er til dels i dialekterne omtrent den samme som bakke.

Hvad nu først angår spørgsmålet om personers navne i forhold til de gamle -bjærg navne, da kan jeg bemærke, at jeg blandt c. 70 ældre former ikke har fundet noget, der kan antages at indeholde et personnavn. Derimod finder man de sædvanlige, tidligere omtalte fællesnavne som kendingsnavne. Vi begynder da med plantelivet, der har karakteriseret bjærgene.

Ask eller *asp* har jeg ikke fundet i noget navn på -bjærg og *bøgen* heller ikke i gamle navneformer, men der findes dog flere steder i Danmark, der hedder *Bøgebjærg*.

Egen er derimod hyppigt forekommende her. Af gamle navneformer kan hidsættes: *Ekæbiarigh* (S. Kirkeby s. Falster Nørreh.), *Eghebyergh* (sb. Ods h.) og *Egebjærg* (Ejsing s. Ginding h.), der 1496 og 1533 hed henholdsvis Egeberigh og Egybiære. Af samme oprindelse må man antage er byerne Vester og Øster *Egesborg* (Hammer og Bårse h.) med de ældre former *Egibiergh* (1339), *Eghespyr* (1370) og *Egespyre* (1378). De to sidste former ser ganske vist lidt mærkelige ud, men den ældste form *Egibiergh*, der findes i et aktstykke, som er bevaret i original, viser hen til en ældre dansk form *Ekæbiarigh*. Som man ser, har det gamle danske træ *egen* ikke været ualmindeligt „på bjærget“.

Hesseltræet findes i de to jyske bynavne *Hesselbjærg* (Nörvang og Hamrum h.), af hvilke den første 1524 hed Hesselberre, den sidste 1495 Hesselbergh; *rønne* forekommer i *Rönbjærg* (sb. Ginding h.), der i ældre dansk hed *Rwnbyerigh* (1347), *Rynbyergh* (c. 1350) og *Rwnbyergh* (1360).

Navnet *Sellebjærg* (hovedgård, Marslev s. Åsum h.) antages at dr. O. Nielsen at være sammensat med et navn *Seli*, der skulde svare til oldhøjtysk *Sello*, men da -bjærg ellers aldrig sammensættes med personnavne, er det en lidet sandsynlig forklaring. Man kan her tænke på det gamle trænavn *selje* (en pileart), således at *Sællæbiarigh* var opstået af *Sæliæbiarigh* (s: bjærg med seljer). Anden plantevækst

haves i navne som *Ertebjerg*, *Tjørnebjerg*, *Sindbjerg*¹, og minder fra den tid, da man begyndte at opdyrke bjærgene, forekommer i *Havrebjærg* (Løve h.), der 1370 skreves *Haffrebyergh*² og *Rugbjerg* (hovedgård, tidligere by, Tillitze s. Lålands Sønderherred) hvis gammel-danske navn var *Rughbiarg*. Endelig må nævnes *Vennebjerg* i herredet af samme navn, det gamle *Winæbiærghærelh*, der antages sammensat med ordet vin=græsgang, altså „det græsklædte bjærg“.

Næsten endnu almindeligere er opkaldelsen efter dyr, og mange forskellige arter, både pattedyr og fugle træffer vi. Fra fugleverdenen nævner jeg først *Vilhfuglæbyergh* (nu *Fuglebjerg*, *Flakkebjerg* h.); samme by hed 1526 *Vedtfugleberge*, men hvilken art ordet „vedfugle“ (skovfugle) betegner, véd jeg ikke. Et andet *Fuglebjerg* (Stadil s. Hinge h.) skreves 1438 *Fovælbergh*. Af særlige fuglearter findes tranen i navnene *Tranberg*, *Tranbjerg*, af hvilke det sidste nævnes 1326 som *Tranæbiergh* (Årre s. Skadst h.). Ravnens navn indeholdes i *Ravnebjerg*, *Ravnbjerg*, *Ravnshbjerg*, medens ørnen kan findes i *Ørnbjerg*.

Af pattedyr nævner jeg som forekommende hesten, oksen, koen, svinet, ulven, hjorten, råen i navne som *Hestbjerg*, *Hesterbjerg*, *Øksnebjerg*, *Svinbjerg*, *Ulbjærg*, *Hjortebjærg*, *Råbjærg*. Af de gamle former anføres *Kobiærgh* (Vissenbjerg s. Odense h.) og *Rabærgh* (Råbjærg, Veggerløse s. Falster Sønderherred). Man må i sandhed indrømme, at vore forfædre i rigt mål ved navnegivningen har benyttet det dyre- og planteliv, der rørte sig på bjærget.

Hvad nu de andre betegnelsesmåder for -bjerg angår, da følger de nøje samme skema, som vi tidligere har anvendt.

Sådanne egenskaber som form eller farve angives i navne som *Hvidbjerg* (sb. Hassing h.) med den gamle skrivemåde *Hwidbiergh* (1346) eller *Høbjerg* (Helsing s. Holbo h.), 1344 *Høbierghæ*, 1366 *Høbyergh*, der sikkert betyder „Højbjerg“, det høje bjærg. *Lomborg* (sb. Skodborg h.) hed midt i det 14de årh. *Longhburgh*, 1476 og 1491 *Longborg*, men når man sammenligner navnet med det fynske *Lombjærg* (Ringe s.) og tillige véd, at endelsen -bjerg meget ofte forandres til -borg³, må man antage, at *Lomborg* er opstået af *Longhbiargh* = det lange bjærg. Ifølge O. Nielsen har byen også navn efter en høj

¹ Kok: *sinna*=vissent græs. ² Man kunde også tænke på et ord svarende til oldnord. *hafr*=buk, således at navne som *Havrebjærg*, *Haverdal* < *hafrabiargh*, *hafra-dalr*; smlg. Bukkedal. ³ Se Blandinger I 229—30 og II 86—87.

langstrakt banke nord for kirken¹. Navne som *Guldbjærg* og *Gyldenbjærg* må også føres herhen, og det samme er vistnok tilfældet med *Solbjærg*, der kunde opfattes som „det solbeskinnede bjærg“. Under alle omstændigheder synes de ældste former *Solbiærge* (1198), den gamle landsby ved København, *Solbyerghe* og *Solbyergh* (sb. Løve h.) at indeholde solens navn. Endelig omtaler jeg *Ringbjærg* (Sønderjylland) og *Flakkebjærg*, det gamle herredsnavn, hvilke bjærge sikkert også er opnævnte efter deres form; det sidste (V. jdb. *Flackebiærg-hæreth*) betyder vel „det flade bjærg“.

Også naturforhold danner et vigtigt led i -bjærg-dannelsen. Stednavne som *Klintebjærg*, *Lerberg*, *Rybjærg* (ry = ryde 3: krat), *Sandbjærg*, *Stenbjærg*, *Strandbjærg*, *Søbjærg*, *Voldberg* o. fl. er alle dannede på den måde, at visse naturforhold har været særlig ejendommelige for bjærget og bestemt dettes navn. Går vi til de gamle navne, finder vi 1350 *Borthbiergh* (Borbjerg, Hjærm h.), 1378 *Borthbiergh*, 1480 *Bordberigh*. *Borth-* antager jeg svarer til oldnord. *barð*, et hankönsord, der betegner noget opstående, en bakkekam el. lign., og denne opfattelse støttes ved, at sognebyen *Borum* (i Framlev h.) 1336 hed *Barthum*. *Engæbyærgh* (Engbjærg, Vandfuld h.) er „engenes bjærg“, bjærget der hæver sig højt op over den ellers flade engbund, der udgør den nordlige del af Vandfuld herred, egnen ved Ferring sø. Byen hedder 100 år senere *Ængybiergh*.

Det gamle nordiske ord *lide* (oldnord. *hlíð*: fjældside, lide) findes sikkert i navnet *Lisbjærg*, der har givet Lisbjærg herred sit navn. Det skrives i V. jdb. *Lithæsbiærgh*, og måske har en eller anden egen-skab ved liden, f. eks. dens skønhed eller dens gode græsgange gjort, at den for navnegiveren har stået som det mest fræmtrædende og værdifuldeste ved bjærget. Et andet gammelt herredsnavn, det slesvigske *Lundebjærg* hed i V. jdb. *Lundæbiærgh* 3: bjærget med lunden, og betegnelsen *ore* forekommer i navnet *Oræbyærgh* (1336)².

Navnegivning efter verdenshjørner er der spor af i *Vestbjærg* og et *Sindbjærg* (sb. Nörvang h.), der 1340 skrives *Synderbyergh*; fællesnavne hentede fra samfundslivet træffes i *Kongsbjærg*, *Munkebjærg* og herredsnavnet *Tybjærg*. De gamle navne til det sidste, nemlig *Thythæbiærg* (1310), *Thythebyergh* (1370) og *Thyuthebyærgh* (1378) viser, at ordet *thiuth* (oldnord. *þjóð*) = folk indeholdes i navnet, så at betydningen bliver „Folkebjærget“.

¹ Blandinger I 229. ² Om ore se ovf. under -næs.

Sidst i rækken af navne på -bjærg kommer *Viborg*, der synes at godtgøre, at der også til bjærget kan have knyttet sig en gudsdyrkelse. Byens ældre navne *Wibiærgh*, *Wybærgh* er de fleste enige om at tyde i retning af „det hellige bjærg“ eller „bjærget med vi'et“.

Vi danner da ud af de talrige bjærg-navne en oversigt, der i alt væsentligt vil svare til de tidligere:

Dyreliv	Planteliv	Form osv.	Naturforhold	Andre fællesnv.	Religiøs kultus
Vithfuglæbyergh	Bøgebjærg	Hwiddiergh	Borthbiergh	Kongsbjærg	
Fovælbergh	Ekæbiargh	Guldbjærg	Engæbyærgh	Munkebjærg	
Tranæbiergh	Heselbergh	Gyldenbjærg	Lithæsbiergh	Thyuthebiargh	
Ravnebjærg	Rwnbyerigh	Solbyergh	Lundæbiargh		Wibiærgh
Ravnshjærg	Sæliæbiargh	Longhburgh	Oræbyærgh		
Arnbjærg	Ertebjærg	Lombjærg	Klintebjærg		
Ørnsbjærg	Tjörnebjærg	Høbyergh	Lerberg		
Hestbjærg	Sindbjærg		Sandbjærg		
Hesterbjærg	Haffrebyergh		Stenbjærg		
Øksnebjærg	Rughbiargh		Strandbjærg		
Svinbjærg	Winæbiærgh		Søbjærg		
Hjortebjærg			Voldberg		
Kobiærgh			Rybjærg		
Rabærgh					

Flere naturbetegnelser følger de samme veje som de nævnte. Jeg skal således omtale de to -bæk og -kær. Her træffer vi plante- og dyrenavne i *Berkybeck* (Birkebæk i Givskud s. Nörvang h.), det gamle kloster *Eskenbeche*, nu Essenbæk (S. Hald h.) sammensat med asketræets navn og *Fiskæbæc* (Fiskebæk i Skelby s. Falster Nørreherred); Fiskebæk i Nörlyng h. hed 1336 og 1359 *Feskebek* og *Fiskæbek*. Endvidere *Fæbech* (Fæbæk, Bøstrup s. Langeland) sammensat med fæ (oldn. fé), *Faarebeck* (Fårebæk, Haderup s. Ginding h.) og *Rørbæc* (Rørbæk, Sakskøbing landsogn) samt et andet *Rørbæk* (Snodstrup s. Ølstykke h.), der nævnes 1315. Svarende til Rørbæk haves *Rørkær* (Hostrup s. ved Tønder) med de ældre navne *Rorkiar* og *Rørkier*, men den almindeligste beplantning i kærret har sikkert været elletræet. Navnet *Elkær* hed tidligere *Ællækyer* (1327), *Ellækyer* (1355) og *Elkier* (1443). Både ravn og trane har givet kærret navn, idet vi har *Rævnkær* (sb. Ångel), i V. jdb. *Rafnækyær* og den bekendte herregård *Tranekær* på Langeland, der i samme gamle kilde hedder *Trannækyær*. Også hjorten har haft sit tilhold i kærret, hvad navnet *Hjortkær* (Grimstrup s. Skadst h.), 1445 skrevet *Hyordhekyern* viser. — Eksempler på navnegivelse efter egenskaber haves i *Dybek* (Dybe, Vand-

fuld h.) o.: „den dybe bæk“ (smlg. Dighær-næs, Lang-tved, Hvid-bjærg o. s. v.) og *Skærbæk* (sb. Hvidding h.), 1350 *Skærbæk*, der synes at betyde „den klare bæk“, bækken med det klare vand af oldn. skirr, vort skær, klar. Et andet *Skærbæk* (Tavlov s., Brusk h.) skrives 1479 Skerbek.

Andre naturgenstandes navne forekommer også her. Jeg nævner *Keldkær* (Bredsten s., Törrild h.), 1483 *Kelekær* og 1521 *Kieldekier* af kilde.

Af bæk-navne forekommer her *Holbæk*, *Lerbæk* og *Ørbæk* med de ældre former *Holbeggh*, *Leerbek* og *Ørbæc*. Det første navn afledes af hol=hulning, hul, Lerbæk er sammensat med ler og Ørbæk vistnok med ør — oldn. eyrr=gruset eller sandet jord.

Minder fra samfundslivet møder os endelig i et navn som *Præstkær* (Brørup s. Malt h.), 1492 *Prestker*, 1535 *Prestekier*.

Vil vi danne os en oversigt over denne art af navne, får den følgende udseende:

Planteliv	Dyreliv	Beskaffenhed	Naturgenstande	Samfundsforhold
Berkybek	Fiskæbek	Dybek	Kelekær	Prestekier
Eskenbeche	Fæbech	Skærbæk	Holbeggh	
Rørbæc	Faarebeck		Leerbek	
Rorkiær	Rafnækyær		Ørbæc	
Ællækyer	Trannækyær			
	Hyordekyern			

Hvad enten vi da undersøger navnedannelsen for bjærget, næsset og tveden, eller vi vender os til bækken, kærret og vigen, overalt ser vi de samme forhold benyttede ved navnegivningen, alle vegne må vi beundre den regelbundethed, der har gjort sig gældende. Værd at lægge mærke til er, at disse ubeboede steder har en navnedannelse, der temmelig nøjagtig svarer til den, der anvendes ved den eneste gruppe af navne på egentlig bebyggede steder, der ikke dannes ved sammensætning med personnavne, nemlig by-navnene. Ifølge prof. Steenstrups undersøgelse herom dannes stednavnene på -by efter lignende regler som de her udviklede¹. Der findes Egeby (Ejby), Skovby, Lundby, Søby, Horsby (Husby) o. s. v., dyre- og plantenavne såvel som naturgenstande benyttes også her i rigt mål.

[I en række alfabetisk ordnede eksempler søges det derefter påvist, at også navnene på -um og -inge har forled af lignende betydning som

¹ Hist. Tidsskr. VI R. VI 359 ff.

de i det foregående behandlede, dog med den forskel, at vi her aldrig finder -s-form af det første led, og at en del af forleddene er forældede ord, som viser tilbage til oldtiden. Derefter fortsættes:]

Til de indre kriterier, der ligger i navnenes udseende, kommer nu yderligere andre omstændigheder, der støtter antagelsen om en deling efter tid af disse navne. Da de danske i det 9de og 10de århundrede foretog deres berømte tog til England og Frankrig og efter en stor målestok tog dele af disse lande i besiddelse, opnævntes talrige steder her med nordiske navne. Efter Worsaae's undersøgelser over disse navne forekommer i England talrige steder, hvis navne er dannede i vikingetiden, på -næs, -tved, -bæk, -vig, medens endelserne -um, -inge ikke findes¹. Allerede i disse århundreder er dannelsen af sådanne navne øjensynlig gået af brug. Vi træffer både i England og Frankrig navne, der aldeles svarer til de danske, f. eks. i England Kirkby, Thornby, Longthwaite, Brackenthwaite, Holebeck og i Normandiet Carquebu, Tournebu, Longuetuit, Braquetuit, Houlbec² svarende til de gamle danske Kirkeby, Thornby, Longthwet, Bræcnthwet, Holebec. Det skulde synes, at når navne af denne art i stor udstrækning kunde dannes af danske vikinger, må måden heller ikke have været helt ukendt eller gået af brug i moderlandet. Derimod vil man forgæves blandt de nordiske stednavne i disse lande søge efter noget -um eller -inge, lige så lidt som endelserne -lev og -sted vil forekomme.

Endelig skal endnu et moment fræmhæves: Når vi træffer stednavne som Munkebjerg, Præstkær o. lign., da vises vi hen til en sen tid i bebyggelsens historie, til en tid, da kristendommen allerede havde fået fast fod her i landet; sådanne minder vil man også finde i de talrige Kirkeby'er, men aldrig indenfor stednavne på -um og -inge. Det forekommer mig, som om alt for disse steders vedkommende tyder hen på en ældgammel urgermansk bebyggelse. Navne på -heim og -inge forekommer overalt rundt om i de germanske lande både i Tyskland og Norden. De har allerede i de ældste danske håndskrifter antaget temmelig ukendelige former, de findes intet steds i de af danske vikinger erobrede lande, og ingen sinde indeholder de minder fra den kristne tid.

Kaster vi nu blikket tilbage og søger at samle de vigtigste af de

¹ Worsaae: Minder om de danske og Nordmændene i Engl., Skotl. og Irland s. 102—3. ² Worsaae: Den danske Erobring af England og Normandiet s. 182.

resultater, vi er nåede til ved vore undersøgelser, vil vi kunne give disse udtryk i sætninger omtrent af følgende indhold:

I. De her behandlede stednavne, der alle oprindeligt er naturbetegnelser, således navne endende på -bjærg, -næs, -vig, -tved, -kær, -bæk, -um og -inge dannes alle i hovedsagen på samme måde ved sammensætning med fællesnavne, der mest er plante- og dyrenavne eller navne på naturgenstande og naturforhold.

II. Dannelsen af navnene falder i to forskellige afsnit. Til de ældste nordiske stednavne hører navne på -um og -inge; de stammer sandsynligvis fra en tid, der ligger langt forud for den historiske middelalders begyndelse; først meget senere opstår de øvrige naturbetegnelser, rimeligvis i vikingetiden og århundrederne før denne.

ORDLYD OG ORDBETYDNING

AF

ALF BO

Naar Folk kommer til at iagttage Sprogets Lydstof, saa synes de ofte, at Ordlyden passer paafaldende godt til Ordenes Betydning — uden at tænke paa, at Forklaringen herpaa gerne ligger i, at Ordet og dets Betydning nu éngang hører uopløseligt sammen.

„Naar jeg for Exempel siger *mørk*“, — siger en af Nyrop citeret Forfatter, — „faar jeg strax en umiddelbar Fornemmelse af noget mørkt, noget sort, noget truende og uhyggeligt; jeg ligesom føler Mørket omkring mig. Et andet Ord kunde umuligt paavirke mig paa samme Maade. Siger jeg derimod *lys*, faar jeg helt andre Fornemmelser, selve Ordet lyser og straalere for mig. Det er naturligvis ikke tilfældigt, at to Ord med saa forskellig Betydning har en saa forskellig Form, og en Form, der saa fortræffeligt svarer til Indholdet“. („Ordenes Liv“ V S. 1).

Han syntes altsaa at mene, at disse Ord har faaet deres Form af den Grund, at netop disse Lydforbindelser allerbedst afbilder Begreberne *mørk* og *lys*, at Ordenes Lydbygning kan forklares rent funktionalt. En Sprogkyndig vil foreholde Manden, at Ordenes Form har forandret sig gennem Tiderne og at andre Sprog har andre Lydsammensætninger til Betegnelse af de samme Begreber. Og dog har ogsaa de lærde fra gammel Tid været inde paa Tanken om Ordenes funktionsbestemte Oprindelse. Den romantiske Periode med dens Tro paa en Guldalder, hvorfra vi er dalet, var ogsaa paa det sproghistoriske Omraade inde paa den Tanke, at der maatte have eksisteret ældre Sprogtrin, hvor Tanke og Ordform i højere Grad end nu dannede en mystisk Enhed.

Hos os repræsenteredes denne Opfattelse af N.M. Petersen, for

hvem Ordet var „en naturlig Ytring, en ligefrem Følge af vor Natur, vor Bygning, vor Organisation, af vort hele Væsen“¹.

Disse Anskuelser er ikke mere i Kurs. Derimod mener Jespersen og flere med ham, at vi i vor Tilbøjelighed til at søge Overensstemmelse mellem Ordenes Lydform og deres Betydning udnævner en Mængde Ord til Lydsymboler, saasnart de antager Former, der kan føles symbolske, saa at Bevægelsen snarere gaar i Retning af at finde nye Lydsymboler end i Retning af at udvide og glemme de oprindelige.

Det er den Anskuelse, der ligger til Grund for denne Fremstilling, som ikke har noget med Sproghistorie at gøre, men kun er et Forsøg paa at analysere vor Sprogforneemmelse.

pip.

Den bedste Vej til Forstaaelse af vore lydsymbolske Fornemmelser er at studere de direkte lydefterlignende Ord, de som gengiver Fuglens Kvidren, Koens Brølen og Vindens Susen. Her ser vi da, at naar vi skal gengive den Lyd, Kanariefuglen udsender med vidt opspilet Næb, saa bærer vi os ikke ad som den, vi lukker ikke Munden tilsvarende op. Gjorde vi det, vilde vi nærmest faa en Mundstilling svarende til Vokalen *a*; men de Toner, Fuglens lille Strube frembringer, er saa svimlende høje for vore Taleorganer, at vi, naar vi skal efterligne den, ikke kan nøjes med at lægge Stemmetonen højt op; Højden maa understøttes af Vokalens tonale Tendens.

Naar vi taler uden Stemmetone, d. v. s. hvisker, saa kan vi høre, hvordan de forskellige Vokalstillinger giver forskelligt Tonepræg, forskellig Klangfarve. Denne Klangfarve er for sammensat, til at vi ved Ørets Hjælp alene kan bestemme den. Dog synes Rækkefølgen efter Højde at være *i, e, y, æ, o, a, u? ö, å, o* efter den tonale Resultant, Øret opfatter.

Vi kan altsaa tale om høje og dybe Vokaler uden Hensyn til, om den ledsagende Stemmetone er høj eller dyb, og det højeste Tonebillede, vi med vore Taleorganer, kan give, opnaar vi ved at bruge høj Stemmetone paa Vokalen *i*. Derfor siger vi *pip* og ikke *pap*, naar vi efterligner Fuglens høje Kvidder. Ogsaa naar vi bøjer dette lydefterlignende Ord for at bruge det som Udsagnsord, beholder det sit skarpe *i*: *pipper* —

¹ Smlgn. Licentiatens Opfattelse hos Poul Møller: „Ordet avles lige saa nødvendigt af Menneskets organiske Grundform som Farverne paa Fuglens Fjer.“

pippede, mens *piber* — *peb* lystrer den stærke Bøjnings Krav om Vokalskifte.

En hel Del udpræget lydmalende Udsagnsord vil stræbe efter at holde paa deres karakteristiske Vokal under Bøjningen: *hviner* — *hvinede*, *fniser* — *fniste*, mens *fnyser* foruden *fnyste* kan have den formørkede Datidsform *fnøs*, der ogsaa indbyder Stemmetonen til at gaa mere i Dybden.

bang

bum

öf.

Om Vokalen *a* siger Nyrop, at „den kan frembringe Indtryk af noget bredt, aabent, undertiden ogsaa noget stærkt og støjende“. Lyddord som *bang*, *Brag*, *Knald*, *Rabalder* giver Forestillingen om en stærk, nær Larm, der ikke har det hule, dybe, ofte mere fjerntvirkende Tonepræg som *buldre*, *dure*, *brumme*, *dundre*, *gungre*, *knurre*, *mumle*, *runge*.

En anden Variation af den hule og fjerne Lydvirkning har vi i *drøne*, hvis Vokal giver Forestillingen om et tøndeformet Resonansrum, hvortil den rørformede Mundstilling bidrager. Jvfr. *Grynt og öf*, der skal gengive den Lyd, som resonerer i Grisens lange Tryne.

bitte.

Vi ser altsaa Vokalfarven udnyttet i Lydefterligningen, saa høje Lyde symboliseres af de høje Vokaler, dybe Lyde af de dybe Vokaler.

Nu har vi en utvivlsom Følelse af Sammenhæng mellem de høje Toner og alt, hvad der er lille af Størrelse. Naar vi fremsiger Fingersen *Tommeltot*, *Slikkepot* o. s. v., saa ender vi uvilkaarligt med højt Leje paa *Lille Peter Spillemand*, — ikke for at betegne, at vi er færdige — i saa Fald vilde vi snarere gaa ned i Tone — men fordi den er saa lille.

Vi ved allesammen, hvordan vi kommer til at tale i højt Stemmeleje, naar vi taler om noget, der er ganske lillebitte. Det ligger da nær, at Vokalen *i* som den højeste af Vokalerne bliver taget i Anvendelse som Billede paa det smaa. Det er paavist af Jespersen, at denne Tilbøjelighed er international. I Dansk har vi f. Eks. Ord som *Bi*, *Bille*, *bitte*, *Flig*, *Flis*, *Kid*, *Killing*, *Kim*, *Spirrevip*, og fra det, der er smaat, gaar det videre i det, der er tyndt og spinkelt som *Pil*, *Ris*, *Siv*, *Spid*,

Spir, Spire, Striø, Strime, Vidje. I Udsagnsordene *glitre, kigge, misse, pible, plire, sitre, sive, titte* mærker vi samme Evne hos iet til at symbolisere noget smaat, eller kortvarigt. Lydbetegnelsen at *pippe* kommer nu ganske naturligt igen som Synsbillede. Vi ser Kornet *pippe* op af Jorden. Det falder os saa selvfølgelig, at vi slet ikke tænker paa, hvor mærkelig en Betydningsændring der er foregaaet.

Et godt Smaalighedens Symbol har vi i Ægteparret *Per Nittengryn* og *Sippenippe*; vi kan ikke nævne dem uden at føle Vokalsymbolikken.

Naturligvis virker et *i* ikke altid symbolsk; i Ord som *Gilde, Kirke, Rige* har det ingen Mulighed for at virke illustrerende. Ej heller bliver et *Skib* lille, fordi det har Trykvokalen *i*. Her gælder den almindelige Regel, at hvor Lydstoffet ikke finder noget i Ordbetydningen at illustrere, der mærker vi ikke noget til dets symboliserende Evner; men saa snart Ordbetydningen tillader Lydstoffet at illustrere, saa griber det straks fat. Og man kan opleve, at Ord, hvis Betydning man endnu ikke er rigtig fortrolig med, paa Forhaand tager Farve af deres Lydstof. Saaledes mindes jeg at have haft Besvær med Ordet *Isse*, som jeg ikke kunde faa placeret, fordi jeg syntes, der maatte være noget spidst ved den. Ligesom med de lidt sjældne Ord *trind* og *diger*, som ikke rigtig vilde give Forestillingen om det runde og tykke. Vi kender, hvordan man kan stille Forventninger til en Persons Udseende efter Navnet alene. Man venter paa Forhaand, at en, der kaldes *Ditten*, er mere spinkel end en, der hedder *Malle*.

Jumbo.

Naar de høje Vokaler kan symbolisere det smaa, ligger det nær, at de dybe Vokaler kan afbilde det store. Ordene *pible* og *boble* afbilder egentlig én og samme Proces; men vi føler nemt, at Luftblæserne er størst i *boble*. Haaret *stritter* spidst med *i*, mens en velnæret Person *strutter* af Rundhed. En *Jordklump* føles større end den „ringe *Jordklimp*“, vi træffer hos Kingo og Holberg. Jespersen nævner, at naar Gulliver kommer til Kæmpernes Land, kalder de ham *Grildrig*, hvilket betyder „lille Mandsling“. Det svarer morsomt hertil, at Holbergs Niels Kliim hos Dyærgene bliver kaldt *Koblu*, „hvilket skal betyde stort“. Ordet Elefant er nok Navnet paa et stort Dyr, men har ikke meget lydsymbolsk ved sig ud over Stødet; det ligner jo paafaldende i Ryhme og Lydstof Ordet elegant, der ikke passer i Betydning til vor store Ven fra zoologisk Have.

Derimod føler vi Ordet *Jumbo* som et godt Lydportræt af Dyret; helst udtalt med dybt Toneleje. At en *Præst* ved Forfremmelse bliver *Proust*, er lydmæssigt en rimelig Ting; det er som en Slags Gradbøjning og medfører let Forestillingen om et forøget Format; derimod svarer *Bisp* kun daarligt dertil som Superlativform. Det er, som om Højærværdigheden er svundet ind. Naar Drengene skal udtrykke deres Overlegenhed, tager de Munden rigtig fuld og siger *ork* med Dybtone. Det samme gutturale *d* svælger vi i, naar vi siger *enorm*.

Ordet *ordenlig* skal jo betyde det regelrette og nøjagtige; men i Udtalen *årntlig* er det netop kommet til at betyde det ualmindelig store: Det var en årntlig Portion! Mon det skulde være Vokallejet, der har foraarsaget denne Betydningsændring?

Hos Knut Becker siger Drengene (i „Verden venter“) *sorn* i Stedet for *saadan*, en Udtaleform, vi erkender som særlig maskulin.

vips.

Ogsaa andre Egenskaber end Størrelse kan vi føle afbildet i Vokalerne. *i* kan ogsaa udtrykke Hurtighed og Energi, maaske fordi Energiudfoldelse og Højtone hører sammen. Jespersen nævner som Eks. *kvik*, *svip*, *kile af* og *pile af*. *vips* og *vims* er ogsaa Lydbilleder af det hurtige; og i Ordene *iller*, *ivrig*, *viller*, *bister*, *bidsk* føler vi Vokalen ladet med Energi. I Skældsord giver Trykvokalen *i* ogsaa det bedste Afløb for energisk Harme: *Bandit*, *Bisse*, *Driveri*, altid med Tendens til Højtone.

pil-sur.

Hvis man søger efter Forstærkningsforstavelser, saa er det paa-faldende, hvilken Rolle Vokalen *i* (*e*) spiller der, sagtens fordi det er det naturligste Vokaludtryk for Energien. At et Menneske synger *pibende falsk*, betyder vel ikke saa meget, at Tonerne ligger i en voldsom Højde, som at det forkerte skærer én i Ørerne paa en ubehageligt energivækkende Maade. Naar Mælken er *pibende sur*, er det i hvert Fald ikke paa Grund af dens tonale Kvalitet, men fordi den har en ubehageligt strammende (stram) Smag. At noget er *pil-raaddent*, er logisk nok: saa raaddent, at det kan pilles itu. Men i *pil-sur* er det igen kun en lydmæssig Forstærkning. Jvfr. *pine-gal*, *rivende*, *piskende forkert*.

Odder.

Vi saa, at *i* med sin Højtone var egnet til at udløse den umiddelbare Harme. Vil man derimod udtrykke sin Foragt og Overlegenhed overfor Modstanderen, saa har de dybe Vokaler Fortrinnet: *Fjols*, *Torsk*, *Molbo*, *Skrog*, *Ko*, *So*, *Idiöt*, *Høved* o. s. v., alle med Forkærlighed for Dybtone paa Trykvokalen. Sætter vi de to nogenlunde enstydige Ord *Drivert* og *Drönnert* ved Siden af hinanden, mærker vi, at Stemmetonen gaar højere i det første end i det andet.

Odder og *Østers* er ogsaa ophøjet til Skældsord, antagelig mere paa Grund af deres fristende Trykvokal end paa Grund af Nag til de paagældende Dyr.

uh.

De dybe Vokaler kaldes ogsaa de mørke. Vi føler at *sort* er sort, mens *Svarte* er mindre paalidelig i Farven, fordi det savner Støtte i Vokalen. Betegnelsen *gul Svarte* generer os ikke trods det selvmodsigende deri. Vi føler Farven i *Kul* og *Cokes* mere end i *Cinders* og *Briketter*, der dog er lige saa sorte.

Stærkt Mørke kaldes ganske ulogisk, men umiddelbart lydmalende for *Bulder-mørke*.

Et langt *u* er det uvilkaarlige Udtryk for Uhyggefølelsen, maaske netop fordi den har sin Rod i Mørkerædslen. „*Hü*, det var fælt“, siger Bonden, da lille Claus viser ham Fanden i Kisten.

Samme Uhyggestemning lyder fra Ord som *ful*, *tude*, *Ugle*, og med Vokalen *o* *dunkel*, *skummel*.

Selv høje Vokaler kan formørkes under Indtryk af dyster Stemning. *Tiefe Finsterniss* kan i Flg. Sandfeld blive til *tüfe Fünsternüss* under Paavirkning af Betydningen.

Ogsaa *ø* og *ö* kan i Dybleje have Præg af Uhygge som i *Bøddel*, *Død*, *Røver*, *Spøgelse*, *Mørke*. Datid af *gyse* har to Former *gyste* og *gøs*, den sidste har dybest Toneleje og stærkest Uhyggepræg.

sølle.

En anden Stemningsfarve, der kan ledsage de rundede Vokaler *ø*, *ö* og *y*, er Medfølelsen. Jespersen har gjort opmærksom paa, hvordan Ordene *min lillebitte Ven* kan komme til at hedde *myn lillebytte Vøn*. Medfølelsen giver sig mimisk Udtryk i en Mundstilling, der runder Vokalerne. Paa samme Maade forklares Ændringen af *Jesus* til *Jøsses*

og af *salig* til *sølle*. Vor Medfølelse klinger tydeligere frem i *ynkelig* end i *beklagelig*, ligesom den paakaldes mere af en, der *klynker*, end af en, der *klager*. Smlgn. *forkniyt* og *forsagt*.

At *skøtte sig selv* og at *passé sig selv* skulde være ganske enstydige; men vi røres lettere ved at høre om nogen, der maa *skøtte sig selv* end om nogen, der maa *passé sig selv*; det sidste har en mere udeltagende Klang. Ord som *Rørelse* og *Bedrøvelse* har fra sine Vokaler et Stænk af Sentimentalitet, ligesom Ordet *Synd* i den ejendommelige Betydning, hvori vi bruger det i Vendingen. Hvor er det Synd! *Øllebrødsbarmhjertighed* er en pudsig Orddannelse, hvis Oprindelse er noget uforstaaelig, med mindre den megen *ø*-Lyd er en karikerende Udmaling af Medfølelsen.

Mæfikke.

Et langt æ er et umiddelbart forstaaeligt Udtryk for Drilleri, ofte udvidet til Formen *æ-bæ*. Mundstillingen er vel i Slægt med Drillepindens grinende Trækken Munden op til begge Ørerne. Dette æ giver ofte Ordene en Klang af vrængende Karikering. Naar *Vrøvl* udtales i Ærgrelse, bliver det ofte til *Vrævl*. Det lange æ i *dræve*, *flæbe*, *kælen* føles vrængende, og den irriterede Afsky for det grimme, der i Barnets Sprog har det let forstaaelige Udtryk *bæ'* (med Stød), den ledsager ogsaa Ord som *Fjæs*, *ækel*, *fæl*, det sidste uden det Uhyggestænk, som vi hørte i *ful*.

Ogsaa Skældsordene *Bæst*, *Æsel* har Præg af irriteret Vrængen. Mærkeligt er det, at den karikerende Forstavelse i *pære*-dansk, *pære*-fuld, *pære*-let, stammer fra det latinske *pur*. Det kunde se ud, som Vokalen her har ændret sig under Indflydelse af sin karikerende Op-gave. Et *Mæ'-hæ'* er ikke nogen smigrende Betegnelse, en *Mæfikke* heller ikke, skønt det egentlig betyder noget smukt, nemlig en maage-lignende Due.

Hale.

Hvad Vokallængden angaar, er det klart, at den i lydefterlignende Ord retter sig efter, om den efterlignende Lyd er lang eller kort.

Et *Pip* og en *Piben* repræsenterer forskellig Lydlængde. Vi har en Mængde lydmalende Navnemaader med lang Vokal som *blæse*, *bruse*, *fyge*, *hvæse*, *suse*. Den lange Vokal virker her som det naturlige Lydbillede for det vedvarende, det kroniske. Smlgn. med Nutidsformerne *blæser*, *bruser*, *fyger*, *hvæser*, *suser*, hvor Stødet forhindrer dette Ind-

tryk af det vedvarende. Ogsaa i Ordene *dræve*, *dvæle*, *vare* virker Vokalen tidmaalende, ligesom vi i *hive* og *hale* føler den som Symbol paa det kroniske i Anstrengelsen. N. M. Petersen har Ret, naar han siger, at vi føler Længden i *Straalen*. Det gælder ogsaa for *Hale* og *Stribe* og andre Ord med udpræget Længdebetydning og lang Vokal, der yderligere kan forlænges i illustrerende Øjemed.

Omvendt kan kort Vokal føles som Udtryk for det kortvarige, det hurtige. Vi har Vendingen Der er *Fut i Fejemøjet*, hvor *Fut* med sin skarpt afskaarne korte Vokal er Lydsymbol for *Fart*; *Fut* er hurtigere end *Fart*, der forsinkes af Stødet. *I en Ruf* og *i en Snup* er lignende Lydsymboler for det hurtige.

Danmark.

Lang Vokal kan undertiden tilføre Ordet et særlig musikalsk Præg; Stemmetonen „bæres“ ubrudt, ofte med en lyrisk Stemningsvirkning, naar Ordbetydningen egner sig derfor. Det gælder Ord som *aner* (sml. den stemningsløse Stødform i: Jeg *a'ner* det ikke), *beder* (smlgn. jeg *be'r*), *Bære*, *bæve*, *Naade*, *Rose*, *saare*, *Taare* (sml. den tidligere Entalsform *Taa'r*), *Saga* (sml. *Sagn*). Endnu mere kendeligt, hvor Vokalen følges af en stemt Konsonantknude som i *Alvor*, *Bølge*, *dølger*, *Elverpige*, *Helgen*, *Helved*, *Lilje*, *Palme*, *Salme* (sml. *Sang*), *skælve*, *Stemning*, *Vilje*, *Vølge* o. s. v.

Vi er her ved Digternes mest taknemlige Ordforraad — lydmæssig set: Fra saadanne tonebærende eller tonebaarne Ord er der hentet Musik til mange Vers. Et smukt Eksempel har vi i Chr. Winthers:

Smykker den *blanke*,
levende *Ædelsten*,
Taaren, min *ranke*
duftende *Rosengren*?

Verset har overvejende daktylisk Rytme; ved denne Triolrytme tvinges vi i Trækærne *blanke* og *ranke* til at dvæle længere end sædvanligt paa *ng*-Lyden, saa Stemmetonen faar mere Plads til en ubrudt Tonefigur end sædvanligt i dansk Sprog.

Et af de smukkeste Ord, vi ejer, er Navnet *Danmark* med dets to næsten lige vægtige Stavelser, hvor Stemmetonen bæres ubrudt under skiftende Klangfarve fra den faste Ansats til det djærve Afslutnings *k*, uplettet af Hvislelyde og uden det Stød, der saa tit virker

uskønt. Ordets naturlige, dalende Tonefigur har Præg af Varme mere end af Fanfare og faar dog Fasthed af de ustemte Konsonanters Indramning.

Derimod har Nyrop Ret i, at Ordet *Kærlighed* med dets skurrende Tungerods-r rent lydmæssigt ikke er noget kønt Ord, som det burde være efter sit Betydningsindhold.

angst
stejl
arrig.

Ogsaa Stødet spiller en Rolle i Lydsymbolikken. Rent lydefterlignende egner det sig til at afslutte en Lyd brat som i *bov'*, og ved denne sin afskærende Funktion kan det bringe noget akut ind i Ordbetydningen. Et Ord som *angst* faar af Stødet et vist konvulsivisk Øjeblikspræg; vi ser Personen pludselig ramt af Frygten mere end i Ordet *bange*. Ordet vægrer sig ligefrem ved at optræde i Flertal, som om det frygtede derved at miste sit Stød. Af *jage* har vi baade Datidsformen *jagede* og *jog*; men Stødet giver den sidste et mere akut Præg end den første. I Sætningen *Han jog afsted i susende Fart* ser vi Hesten sætte af og fare afsted, mens *jagede* virker mere kronisk tilstandsmalende uden at tage Starten med.

Men dernæst kan Stødet ligesom andre Lukkelyde føles som Billede paa Modstand, f. Eks. i Ordet *Besvær*, hvor Stødet ofte lyder meget tydeligt til Illustrering af Ordets Betydning. Nutidsformerne *jeg aser* og *maser* afmaler den øjeblikkelige Anstrengelse bedre end Navne-maaderne *ase* og *mase*.

Andre Ord laaner af Stødet en vis masculin Kraft. Smlgn. Formerne *djærv*, *haard*, *Hell*, *Mod*, *stejl* med de stødløse Former *djærve*, *haarde*, *Helle*, *modig*, *stejle*. Dette Modstandspræg gør ogsaa Stødet egnet til at understøtte Ordbetydninger med en Grundstemning af Uvilje. Her optræder det ofte saa udpræget, at det tydeligt deler en Stavelse i to som i *arg*, der nu ligefrem staves *arrig*. Det hedder *la væ'r* og ikke *la være*. Smlgn. den uvillige Udtale af Ordene *besk*, *brutal*, *gal* og Negationerne *ugudelig*, *urimelig*, *uærlig* ved Siden af de pæne, stødløse Ord *gudelig*, *rimelig*, *ærlig*. Man graduerer sit Mishag i Stødet. Paa Skældsordenes Omraade har Stødet derfor ret en Tumbleplads. Det breder sig hovent i Ord som *Asen*, *Bæst*, *Flab*, *Idiot*, *So*, *Vrøvl*, *Vaas*. Stødet er Kværulanten i vort Sprogs Lydsystem, ved Siden af at det kan understøtte Forestillingen om noget kraftigt.

pible **boble.**

Ser vi paa, hvordan de lydefterlignende Ord begynder, da finder vi kun faa, der som Grisens *øf* sætter an med en Vokal; de fleste begynder med en Konsonant.

Er det en Lyd med brat Ansats, der efterlignes, da bruger vi gerne Lukkelydene *p, t, k* eller de varsommere *b, d, g*, ofte i Forening med andre Konsonanter.

Som Billede paa en kraftig, men elastisk Ansats træffer vi *p* eller *b* i Lydordene *pif-paf, bang, bum, Bulder*. I *pible* og *boble* synes vi haade at faa et Lydindtryk og et Synsindtryk gengivet; det er, som om vi haade hører og ser et Stykke Overflade blive pustet op af Begyndelseskonsonanten, mens Slutningen lader Boblen springe.

Vi føler *p* billedligt i *puste* og *pulse*, og vi har en Mængde Ord, hvis Begyndelses-*b* synes os delagtig i, at Ordene betyder noget opblæst, buet, rundt eller hult: *Bolle, Bue, Bug, Bule, bullen, Bukkel, builet, Bælg, Byld*. *Puf*ermer stammer formentlig fra engelsk *puff* at puste. Vi føler en *Pukkel* som en forstærket Form ved Siden af *Bukkel*, og naar en Bøndemand betegnede en stor Svulst paa Benet af Hæsten som en stue *Torperkel*, saa er vi ham uvilkaarligt taknemlige for, at han for tilfallet har erstattet *b* med *p*.

Pjok.

At blæse ad noget er Udtryk for, at man føler sig overlegen, og *p* egner sig godt til at skaffe Luft for en saadan Foragt. *Pyl!* sagde Per til Kongen. Og Kongen kunde maaske svare tilbage *Pak!* eller *Pøbell* med samme energiske Foragt. I „Nattergalen“ er Kejsereus Kavalier saa fornem, at han ikke svarede andet end *P!* naar nogen, der var ringere end ham, vovede at tale til ham. Ejendommeligt er det med *Pøjt*, der egentlig betyder Vin fra *Poitou*, som læst paa Dansk let blev et passende Lydsymbol for den billige Vin, man fik dernede fra. Paa samme Maade har Ordet *Krapyl* ogsaa forladt sin oprindelige Betydning Rus og betyder nu et foragteligt Kryb. Det kravlende kan vel hidrøre fra første Stavelse, mens Trykstavelsen *pyl* bidrager til det foragtelige Indtryk.

I andre Ord, der begynder med *p*, har der indsneget sig en spytfugtig Lyd foran Vokalen, som kendelig forøger Ordenes nedsættende Karakter. *Pjall, Pjank, Pjat* og *Pjok* har ikke oprindelig haft *j*. Smlgn. *Fjog, Fjols* og *Fjæs*, hvor *j* heller ikke er oprindeligt.

plask**klask.**

Med *l* som Modstandskonsonant forsvinder noget af det fugtige Præg og erstattes af en vis blød Massivitet. Allerede de græske Sprogfilosoffer fandt i Konsonanten *l* det naturlige Udtryk for det bløde og glatte, og i Lydordene *plask*, *plaffe*, *blaffe*, *plul*, *plump*, *klask*, *slask* føler vi netop Lydens Frembrud forsinket eller hæmmet paa en blød, klæbrig Maade, og en beslægtet Fornemmelse har vi af Ordene *Pladder*, *Pludder*, *Pløre*, der maaske endnu har med Lydefterligningen at gøre, men ogsaa i Ordene *glat*, *glide*, *klister*, *klæbe*, *slibe*, *Slisk*, *Slim* o. fl., der ikke just er lydefterlignende, men synes os at afbilde en Fornemmelse af en sejt eller klæbrig Modstandsproces. Det Element af Ubehag, som kan være forbunden hermed, er maaske Aarsag i, at vi saa ofte træffer Ord med nedsættende Betydning, hvor *l* optræder som Modstandslyd efter Ansatskonsonanten, f. Eks. *Sladder*, *Sludder*, *Slyngel*, *Slæng*, *Slubbert*, *sluske*.

Brag.

I Modsætning til det glatte *l* har Tungerods *r* et Lydpræg, som vi har Betegnelse for i Ordet *ru*. I Udsagnsordet *rive* synes *r*'et os symbolsk, og vi træffer det i en Del lydmalende Ord som en udtryksfuld Modstandslyd efter en kraftig Ansatskonsonant: *brage*, *brase*, *bruse*, *drøne*, og i Ord, der ikke er rent lydefterlignende, men hvor *r*'et synes os at afbilde Modstand, Anstrengelse eller Uvilje: *brække*, *bryde*, *briste*, *drive*, *kradse*, *sprænge*, *skrabe*, *skruppe*, *treven*, *Trods*, *vranter*, *vred*, *vripen*, *vriste*, *vride*.

bævre**ringle.**

Den Evne til Vibration, som findes hos *r*-Lydene (som i det *prrr!*, vi bruger til Hesten) er efter Nyrops Mening medvirkende til, at vi saa ofte træffer Endelsen *re* som Iterativendelse, til Angivelse af at en Lyd ell. en Bevægelse gentages. Til Ordene *bæve*, *flage*, *klappe*, *klinge* svarer saaledes Iterativformerne *bævre*, *flagre*, *klingre*. Ogsaa i *glitre*, *kvidre*, *sitre*, *mimre*, *slingre*, *tindre*, *flimre*, *dirre*, *pirre*, *virre* tjener Endelsen som en Slags Repetitionstegn.

Som man ophidser en Hund ved *r* Lyde (*rrrr!*) saaledes synes *r* Lyden i *tirre* os lydsymbolsk.

Vi træffer for øvrigt ogsaa *le* som Iterativendelse: *dingle, funkle, gurgle, krible, krable, ringle* velsagtens paa Grund af lignende Vibrationsanlæg hos *l*.

fut

svup.

Den fedt slæbende *f* Lyd med sin snævre Luftpassage træffer vi lydmalende i *ful, fuse*, og vi føler den symbolsk i *feje*.

Den beslægtede *v* Lyd har en lignende Funktion i det fortræffelige Lydord *svup*, der med Dvælen paa begge Begyndelseskonsonanter afmaler den slæbende Modstandsproces, der omsider udløses i en brat afsnuppet Hullyd. (En Støvle, der trækkes op af Dyndet). I *Tvang* og *tvær* føler vi denne slæbende Modstand symbolsk, og somme Tider er den medvirkende i Skældsord som i *Skvat, Skvalder, Skvadderhode*.

I det hele taget ser vi Gang paa Gang, at svære Konsonantsammensætninger let føles som Billede paa Anstrengelse, Modstand og Uvilje.

vissen.

Mens *f* og *v* kan virke fedt slæbende, er det noget mere tørt slæbende i vor *s* Lyd som i *suse*, ogsaa efter Trykvokalen som i *hviske, hvisle, rasle*.

Et Ord som *vissen*, lyder for vort Øre med noget af det døde Løvs tørre Knitren.

tju

stritte.

Den energiske *t*-Lyd er god til at sætte Fart i Tingene med: *tju!* Den synes ogsaa god til at starte Skældsord med: *Torsk, Tølper, Tøjle, Tøs*.

I Ansatsforbindelsen *st* fandt Humboldt Fasthed og Styrke symboliseret; det synes lidt vanskeligt at forklare; men ogsaa paa Dansk kan der lyde noget ubøjeligt i denne Ansats i en Række Ord *stejl, stiv, Stilk, Stok, stolt, studs*, ogsaa i Forbindelsen *str*: *stritte, strunk, strulle*.

Kernekarl.

k er Repræsentant for den grove Energiudfoldelse. Paa min Hjemegn sagde man *ki*, naar man tog et ordentligt Snuptag.

Vi føler den lydlige Berettigelse i at kalde en stærk Fyr for en *Kerne-Karl* eller en *Kraftkarl*. Det er ogsaa rimeligt, at han er ikke

blot *knusende* stærk, hvad der er logisk nok, men ogsaa *knagende* stærk, hvad der egentlig ikke er meget nærliggende rent tankemæssigt. *Kamp* føles kraftigere end *Strid*. *k* er da ogsaa vor allerbedste Ansatskonsonant i Skældsord: *Klodrian*, *Klodsmajor*, *Klovn*, *Kraftidiot* (en ulogisk Orddannelse), *Kælling*, *Kvaihode*, *Køter* o. s. v. Vi synes, at disse Skældsord virker lydligt forløsende. Ordet *Kæltring* betyder oprindelig kun Tigger; naar det nu har faaet saadan en grim Betydning, er det maaske af lydlige Grunde.

nynne.

n repræsenterer Næsen, og det er ikke tilfældigt, det findes i Ordene *Næb*, *Næse*, *fnise*, *fnyse*, *knurre*, *nynne*, *nyse*, *snadre*, *snage*, *snørke*, *snøfte*, *snøve*, *snærre*. Men desuden kan *n* føles som symbolsk Modstandskonsonant f. Eks. i de ovenfor nævnte *knage*, *knuse*, sml. *knække*, *knibe*, *gnide*, *gnubbe*. Det er, som om Kampen mellem Kraften og Modstanden præsenteres for os i de to Begyndelseskonsanter.

mimre.

m repræsenterer Læberne og optræder lydsymbolsk i *mumle* og afbildende Synsindtryk i *mimre* og *maabe*, og i *Mund* og *Mule* føler vi det naturligt som Ansatskonsonant. Forbindelsen *sm* forlener Ordene: *smask*, *Smadder*, *Smæk* med en vis massiv Elasticitet.

haa!

h høres som Ansats i Latter og er i Almindelighed anvendeligt foran en Trykvokal til at udtrykke den talendes overlegne Stade. Maaske har det været medvirkende til at baade *Hø*, *Høne*, *Hønisse*, *Høvl* og *Hertug* er Udtryk, man bruger til at tilkendegive sin Foragt med. Vi føler Ordet *Haan* symbolsk paa Grund af Ansatslyden.

stop.

Ligesom *p*, *t* og *k* egner sig til at afbilde Lydens bratte Ansats, saaledes kan de ogsaa hver paa sin Vis lukke brat af for Lyden, *p* haardt, men elastisk, *t* ligesom med et skarpt Snit og *k* haardt og uelastisk. Af Lydord, der afsluttes af *p*, kan nævnes *pip*, *Gisp*, *svup*.

Af andre Ord, hvor denne Slutkonsonant føles symbolsk, har vi *Nap*, *Snip*, *Stop*, *slip*, hvor *p* medvirker til Indtrykket af noget brat afsluttet.

Med et *t* eller et *m* foran *p* bliver Slutlydens Elasticitet forøget som i Lydordene *bump*, *dump*, *plump*, *Tramp*, *Stamp*, *Gylp*, *Skvulp* (i disse Stødformer medvirker Stødet ogsaa til at give Billedet af det brat afsluttede). Dette Elasticitetspræg gaar igen hos de ikke-lydmalende *Gump*, *Swamp*, *Sump*.

Af Kraft- eller Skældsord afsluttet af *p* har vi *Tamp* og *Hvalp*, ofte fristende til en energisk Udtale af Slutningsp'et.

herut.

T som afskærende Slutlyd har vi i Lydordene *skvat*, *plut*, *trut*. Men ogsaa i Ord som *Foragt*, *Konflikt*, *Protest* føler vi en vis Tilfredshed ved at slutte af paa *t*; det synes os at stemme med disse Ords Energi-præg. Derfor føler vi ogsaa *t* som en god Afslutningslyd for Ord, der betegner kraftige, masculine Væsener som i *Gut*, *Helt*, *Hingst*, *Knægt*, *robust*, *stolt*.

En Del Skældsord, der oprindeligt har endt paa *er*, synes uretmæssig at have tillistet sig et saadant masculint Slutnings-*t*: En *Klepper* er blevet til en *Kleppert*, en Driver til en *Driver t*, en *Dronner* til en *Drønner t* og en *Slubber* til en *Slubbert*. Hos Skjoldborg findes en *Slyngel* forandret til en *Slyngert* i gamle Anders Krages Mund.

Vi forstaar nu, hvorfor *t* ogsaa kan virke tilfredsstillende som Afslutningslyd i Ord som *absolut*, *adræt*, *bestemt*, *brat*, *ekspedit*, *fast*, *Hast*, *Holdt*, *slut*, *Splint*, *Snit* o. s. v. Det understøtter lydligt Betydningsnuancer som har med det bratte, det hurtige, det afgjorte at gøre. I kraftig Tiltale siger vi ikke *Ud* med dig! men *Herut* med dig!

Krak.

Den haarde Afslutningslyd *k* træffer vi i Lydordene *kuk*, *kluk*, *kvæk*, *smæk* til at betegne Lydens bratte Ophør. Beslægtet symbolsk Virkning har det i Ord som *Chock*, *Krak*, *Knæk*, *Ryk*. I *stærk* og *Spark* føler vi det som et Udtryk for noget kraftigt, i *Rak*, *Pjok*, *Snak*, *Skurk* som Parthaver i Uviljen.

Et indskudt *s* foran *k* afbøder det haarde Lydindtryk. Det giver et *Smæk*, naar Døren lukkes haardt i, men ikke et *Smask*.

Dynamit.

Af ikke ringe Betydning for Ordets Helhedsvirkning er dets rytmiske Forløb. Vi ved, hvordan Fransk virker paa os med Præg af

Energi og Fart fremfor de germanske Sprog, hvor Ord med stigende Rytme hører til Undtagelserne. Sammenligner vi de to Begyndelseslinier

Allons enfants de la patrie
og *Danmark dejligst Vang og Vænge*;

der hver rummer 8 Stavelser; saa er det ikke svært at høre Forskellen i Tempo og Energipræg. I Fransk hastes der altid hen mod et Trykpunkt baade i det enkelte Ord og i Ordgrupper. Vort Sprog har nok mange Ordgrupper med stigende Rytme som *Jeg vil hjem, Det er godt, Paa en Tur* o. s. v. Men det enkelte Ords Rytme er i Dansk oftest dalende, idet Hovedtrykket normalt ligger foran i Ordet: *Æblerne, spisende* o. s. v. Vi har vel adskillige Ord med stigende Rytme; men en stor Del af dem er Laaneord, og den stigende Ordrytme føles let som noget fremmed, noget hastigt eller mere energipræget, end vi er vant til. Selve Ordet *Energi* nyder godt af sin stigende Rytme, mens vi har svært ved at forsone os med, at *Inerti* skal betyde Træghed. *Dynamit* lyder mere farligt end *Sprængstoffer*. Et *Projekt* synes os at have mere Fart paa end en *Kugle* eller en *Bombe*. *Politi* indgyder os mere Respekt end *Ordenshaandhæver*, og hvad angaar Ordet *Respekt*, da skulde det jo være nogenlunde enstydigt med *Ærefrygt*, men har meget mere Præg af Retstilling end dette. Til at afbilde aktiv Uvilje er den stigende Rytme naturligt mere egnet end den dalende; smlgn. Hold op med det *Spilleri!* og Hold op med den *Spillen!* I Skældsord viser den stigende Rytme rigtig sin Kraft; *Bandit, Idiot, Krapyl* o. s. v. Ja en Anekdote fortæller, at en Dansker i Italien i Mangel paa indfødte Skældsord har klaret sig godt ved at recitere *Dengang jeg drog afsted* i energisk Tempo. Det er indlysende, at den egner sig bedre til dette Øjemed end f. Eks. *Danmark dejligst Vang og Vænge*, i hvert Fald for første Linies Vedkommende. Det er let at forstaa, at den stigende Rytme foretrækker at samarbejde med høje Trykvokaler og energiske Slutkonsonanter, naar det gælder at udtrykke Energi, Fart, Harme o. desl. I de ovenfor nævnte Eksempler spiller *i* da ogsaa en væsentlig Rolle som Trykvokal og *t* som Slutkonsonant. Partinavne som *Nazist, Kommunist* og *Socialist* laaner Fart og Kraft af deres lydige Form, hvad enten de udtales med mu-

skelspændt Stolthed eller Antipati; smlgn. *Monarkist* med *Kongelig-sindet*.

Endnu staar tilbage at nævne den overordentlig varierende Stemningsfarve, som Ordene og Talen i det hele taget laaner fra Stemmetonen; men dette er en anden Historie, som jeg andetsteds har søgt at gøre Rede for.

KORTETYPENS PLADS I VOR STEDNAVNEGIVNING

AF

GUDMUND SCHÜTTE og GUNNAR KNUDSEN

Den ældre Sprogforskerskole har fuldkommen ignoreret Kortetypen, fordi den ikke gav noget at „ta og føle paa“. Man havde udelukkende Adhu for Afledningsendelsen *-ing* og Samsæt som *-heim*, *-lev*, *-løse* etc.

At denne Synsmaade er aldeles forfejlet, har jeg fremhævet i Afhandlingen „Kortetypens Aldersrang i Sproghusholdningen“, 1919, i „Vor Folkegruppe Gottjod“, I, 1926, og i „Danske Stednavne fra Arilds Tid“, 1927. Min Opfattelse er aabenbart bleven almindelig underkendt, men den er aldrig bleven udtrykkelig imødegaaet. Endnu i Stednavneudvalgets Bog „Frederiksborg Amts Stednavne“, 1929, udarbejdet af Gunnar Knudsen, Kristian Hald og Knud Jensen, bliver de „ældre Navnetyper“ S. VII udtømt med: *-by*, *-lev*, *-løse*, *-inge*, *-um*. Min Bog „Danske Stednavne fra Arilds Tid“, hvis Stof jo omfatter det her undersøgte Omraade, tages der intet Hensyn til; den bliver overhovedet ikke citeret, at dømme efter Literaturlisten S. XXIII; det er saa meget desto mere paafaldende, som det Stof, hvorpaa den bygger, netop er samlet af Knud Jensen.

Jeg kan ikke undgaa at komme ind paa denne paafaldende Ignorering.

Lad os tage Omraadets Herredsnavne. De lyder: Lyung, Strø, Horn og Jurlund, altsaa tre Kortnavne med ét Samsæt. Men i Virkeligheden er Kortnavnenes Overvægt endnu større. Til Amtet hører nemlig endnu de først i yngre Tid optrædende Omraader Halsnæs Birk og Holbo Herred. Hvorledes? hører jeg Læseren spørge; de er jo Exempler paa Samsæt, ikke paa Kortnavne. Nej, aldeles ikke. Halsnæs hedder i VJb. slet og ret Hals; et oprindeligt Indbyggernavn *Helsing kan sluttes af det nærliggende Sogn Helsing¹. Og Holbo er ikke noget oprindeligt Herredsnavn, men derimod Indbyggernavn til det oprindelige Herredsnavn *Holm, ganske ligesom Hvetbo Herred istedenfor Hvet i VJb. eller det slesvigske Holmbo Herred for Holm i VJb.

Kaster vi Blikket vestpaa over Iseffjorden, vil vi ydermere finde følgende Herredsække: Od, Skyping, Arf, Løghæ; Indbyggernavn til Od: Odsinger. Tuzæ Herred, opkaldt efter Tudse Næs, er jeg tilbøjelig til at tilføje til ovennævnte Kortnavnsække, men jeg er ikke klar

¹ Ved det vestsjællandske Hals paa Reersø ligger ligeledes et Helsing.

over dette Navns Oprindelse; Indbyggernavnet synes at skjule sig i Tyssinge Mose og Tyssinge Aa. I alt Fald er det klart, at i hele Nord-sjælland har Kortnavnene en knusende Overvægt — 6 à 8 — over Ingtypen — 1 — og Sammensætningen — 1 —.

Jeg henviser ogsaa til Magnus Olsen, „Ættegård og Helligdom“, hvor der S. 213 etc. gøres opmærksom paa den centrale Stilling, der indtages af hyppig optrædende Stednavne som *Bø, Hov, Vang*.

Saadanne Kendsgerninger burde Stednavneudvalget vel ikke være skredet hen over i Tavshed. Vi seer i de nordsjællandske Udbygger tydelig det oprindelig fremherskende Navneforraad, der i de frugtbarere Centralbygder længere sydpaa tidlig er trængt tilbage ved Tilvirkning af Navne paa *-ing, -stad, -lev, -løse* etc. Derfor burde Navne som *Lynge* og *Strø* ikke være forbigaaede i Oversigten, men opførte ved Siden af de andre.

Gudmund Schütte.

Jeg er glad over straks at kunne fastslaa, at det ikke er mig, Dr. Schütte sigter til, naar han taler om Forskere, der ignorerer Kortetypen, og kan ikke give ham Ret i, at hans Teorier om Kortetypens Værdi i Stednavnekronologien aldrig er blevet udtrykkelig imødegaaet. Jeg skal blot henvise til min Afhandling „Stednavne paa Mols“ (Fortid og Nutid 5. Bind) fra 1923, hvor jeg Side 12—13 indtager et reserveret Standpunkt og søger at ledde Kortnavnene udfra et sproghistorisk Synspunkt. Jeg opstiller som Klasse A Navne som *Fyn, Thund, Møn* og *Amak* (Amager), Navne som vanskeligt lader sig tolke paa Grundlag af det Sprogstof, vi kender, og som det derfor ikke vil være betænkeligt at henføre til vore ældste Navne. Klasse B (gammeldanske) er Navne som *Holtet, Skagen, Gniben*, hvis Betydning meget vel kan klares paa Grundlag af vort Kendskab til ældre Dansk, men som maa være gamle, da de paagældende Ord ikke lever i Sproget. Klasse C (nydanske) er Navne som *Plantagen, Brugsen, Bånen*, for at tage noget af det allernyeste, Ord som tilhører vor Tid, og som følgelig er moderne Navne. Endelig Klasse D, Navne som *Bakken, Skoven, Mosen* og *Heden*. De er fuldstændig ubestemmelige med Hensyn til Alder; de kan være gamle, og de kan være unge. Det er Ord, som har levet fra Oldtiden til vore Dage.

Jeg maa straks tage et Forbehold med Klasse A. Adskillige af de gaadefulde Navne, som man vil være tilbøjelig til at henføre hertil, vil maaske ved nærmere Undersøgelse, som det maa være Fremtiden forbeholdt at foretage, vise sig at være gamle sammensatte Navne. Jeg mener i hvert Fald at have sandsynliggjort dette for Amager's Vedkommende (Festskrift til Evald Lidén S. 252 flg.), en Afhandling, hvor jeg forøvrigt ogsaa nævner Gudmund Schüttes Kortetypeteori (S. 255). Det har jo i hvert Fald vist sig, at en Masse af de jyske Enstavelsesnavne er gamle Sammensætninger, og flere vil nok gaa samme Vej, selv om man aldrig kan komme til Bunds i Sagen af Mangel paa tilstrækkelig gamle Skriftformer; en ubestemmelig Rest vil altid blive tilbage, vel nok hovedsagelig bestaaende af gamle Appellativer, der iøvrigt er gaaet tabt i selve Sproget.

Ogsaa Anders Bjerrum har taget Stilling til Kortnavneteorien

(Sydslesvig I, udg. af Gunnar Knudsen og Knud Kretzschmer, S. 66), idet han fremhæver, at ikke alle usammensatte Navne kan anses for at være gamle, samtidig med at han kritiserer Betegnelsen „Kortnavne“.

Fremdeles har Vilh. la Cour i „Fortid og Nutid“ IV S. 39 flg. behandlet Kortnavneproblemet og især „Urnavnenes“ Forhold til Vejlinierne, en Afhandling Dr. Schütte at dømme fra en Notits i „Danske Stednavne fra Arilds Tid“ S. 32 kun har kendt gennem Referat; endvidere har la Cour i sin Disputats „Sjællands ældste Bygder“ S. 9 flg. omtalt Korttypeteorien uden dog at turde give den mere end en betinget Tilslutning og erklære den for en Arbejdshypotese, som er Overvejelse værd. — Jeg synes derfor ikke, at Dr. Schütte kan sige, at Korttypen er blevet ignoreret.

Saa er der Spørgsmaalet om, hvorfor Dr. Schüttes Bog „Danske Stednavne fra Arilds Tid“ ikke er blevet citeret i „Frederiksborg Amts Stednavne“. Hertil skal bemærkes, at i Almindelighed har man ikke kunnet gaa ind paa at diskutere, hvad der hidtil har været sagt om de enkelte Navne, det vilde have krævet for megen Plads; dette har naturligvis ikke udelukket, at man har citeret andetsteds fremkomne Tolknings, som man har kunnet give en om end oftest betinget Tilslutning. Saaledes er ogsaa andre Arbejder af Dr. Schütte blevet citeret (S. 60, 62, og 104). Vi maa nu se paa, hvad den omtalte Bog indeholder af Stof fra Frederiksborg Amt, og hvilke Forsyndelser Stednavneudvalget har begaaet ved ikke at citere.

I Beviset for, at Kortnavnene skal være noget af det ældste vi har, spiller Strømnavne, Sønavne og Ønavne en fremtrædende Rolle. Strømnavne er der ikke meget af i Amtet, og overhovedet er gamle Strømnavne af Korttypen vistnok relativt sjældne i Danmark, saa det kan vi ligesom Dr. Schütte (S. 7—8) gaa let hen over. Hvad derimod Sønavnene angaar, anfører Dr. Schütte S. 9 en Del fra vort Omraade, saaledes *Arre, Bure, Clønæ, Fure, Grib, Løg, Sel, Sjæl, Æse*. Dr. Schütte faar dem gjort til Kortformer ved at bortamputere Endelsen *-sø*, men som Materialet i „Frederiksborg Amts Stednavne“ viser, synes der virkelig i Navnene *Arresø, Bure Sø, Furesø, Gribso, Løje Sø, Selsø, Sjælsø* at foreligge sammensatte Navne; ogsaa *Æse* synes efter en nærmere Undersøgelse at være en Sammensætning med *Sø*. Tilbage som et muligt Korttypenavn staar da kun det dunkle *Clønæ*, som Dr. Schütte sætter lig Alsønderup Sø (en saadan Sø synes ikke at eksistere), men som imidlertid med stor Sikkerhed lader sig henhøre til Lille-Lyngby Sogn. Hvad Ønavnene angaar, er der egentlig kun *Ørø*, anført af Dr. Schütte S. 85 uden historisk Materiale og henregnet til Kortnavnene; Materialet tyder paa Sammensætning, hvad der i „Frederiksborg Amts Stednavne“ S. 147 anses for sandsynligst, om end Muligheden for et usammensat Navn ikke benægtes. Men Dr. Schüttes Oversættelse *Ore* „sandet Kyststrækning“, anført ved det foregaaende Navn, har der ikke været Brug for — det er vel ikke en Sammenblanding med *Øre*, som jo særlig har denne Betydning?

Under Herreds- og Sognenavnene (S. 47—100) har Dr. Schütte ogsaa et Par Navne fra Amtet. *Græse* anføres som Kortnavn; i „Frederiksborg Amts Stednavne“ viser Formerne *Greswith, Gresid, Gresse*

tydelig nok Udviklingens Gang, det er et gammelt sammensat Navn. Ved *Hals* (Halsnæs) S. 64 er der ingen særlig Tekst og derfor intet at citere. Dr. Schüttes middelalderlige Former er jo hentede fra Udvalgets Samlinger, og det vilde derfor være et for urimeligt Forlangende, at man skulde citere hans Bog, naar man udgav sit eget Materiale, hvortil han i Forvejen havde faaet Adgang. S. 68 har Dr. Schütte et *Lejre* i Søborg. Det har andre før ham været inde paa, og det har derfor ikke været paakrævet i Særdeleshed at stille Dr. Schütte i Gabestokken under Forsøget paa at paavise, at Stedet oprindelig ikke har heddet *Hleidrar*, men **Læter*. S. 69 har Dr. Schütte et **Holm H(erred)*. Stjernen kan nok være nødvendig, for Navnet er hjemmestrikket, lavet af *Holmbo-hæret* ved Bortskæring af *-bo*, ligesom *Arre* af *Arresø* o. s. v., Herredet har ganske sikkert aldrig heddet *Holm Herred*. En anden Sag er, at Egnen har været kaldt *Holm(en)*, men Herredet har altid baaret Indbyggernavnet, som iøvrigt saa mange andre Herreder. Side 70 navnes *Horns Herred*. Der er absolut intet at citere. S. 79 omtales *Lynge Herred*. Der anføres kun gamle Former, intet om Betydningen, og følgelig er der ikke noget at citere. Ved *Strø Herred* S. 93 har Dr. Schütte en Oversættelse „Strøm“, som Stednavneudvalget kun sekundært bringer, og med Citering af Hellquist, som har Prioriteten for denne Forklaring. S. 80 behandles *Løgso*, d. v. s. *Løje Sø*, og *Vekso* som kultiske Navne; i „Frederiksborg Amts Stednavne“ er de begge opfattede som sammensatte med naturbetegnende Forled, og for det sidstes Vedkommende er den af Dr. Schütte anførte Forklaring, der tidligere har været fremsat af andre om parallelle Tilfælde, blevet behandlet med Henvisning til ældre Litteratur.

Hermed er vistnok alle de „frederiksborgske“ Navne fra „Danske Stednavne fra Arilds Tid“ blevet gennemgaaet, og jeg kan ikke indse, at der kan være sket nogen Forsømmelse ved ikke at anføre Dr. Schüttes Arbejde, for enten er det, han bringer, hverken nyt eller ukendt, eller ogsaa er det galt.

Jeg kunde til Gengæld spørge, hvorfor Dr. Schütte ikke under Behandlingen af *Samsø* S. 88 har citeret Stednavneudvalgets Bog „Samsøs Stednavne“, der udkom 1922. Saa maatte han da i hvert Fald have været nødsaget til at henstille det som tvivlsomt, om det virkelig var et Kortnavn. Dr. Schütte har, for at bruge hans eget Udtryk, ganske „ignoreret“ denne Bog.

Mærkelig nok paataaler Dr. Schütte ikke en anden „Ignorering“ fra Udvalgets Side, nemlig at der ikke er blevet henvist til hans Afhandling i „Blandinger, udgivet af Universitets-Jubilæets danske Samfund“ II S. 114, hvor han opfører *Tumlinge Vang* som et gammelt Navn paa -inge, og hvor det paa Kortskitsen indtager en central Plads blandt de nordsjællandske -inge-Navne. I „Frederiksborg Amts Stednavne“ oplyses kun (S. 79), at den har Navn efter en Hingst „Tumler“, kendt fra 1611, og at de ældste Eksempler er hentet fra Stutterihistorien.

Naar Dr. Schütte anker over, at „de ældre Navnetyper“ S. VII i „Frederiksborg Amts Stednavne“ bliver udtømt med *-by*, *-lev*, *-løse*, *-inge* og *-um*, er det forsaavidt ikke rigtigt, som der S. VI udtrykkelig staar, at der paa Kortskitsen desuden kunde „have været lagt en Række enkeltvis forekommende Navne“ uden at forrykke Forholdet. Denne

Reservation gælder blandt andet ogsaa de af Dr. Schütte fremhævede Navne. Det maa jo erindres, at Fremstillingen paa det omtalte Sted er overordentlig kortfattet. En anden Sag er, at man ikke paa et Bebyggelseskort kunde paaføre alle Navne af Kortetypen, Bebyggelsesnavne og Naturnavne i Flæng, selv om de tilhører samme Type: *Bavnen, Bederne, Birket, Blak, Boderne, Broen, Brønde, Dale, Donkerne, Dragene, Draget, Dumperne, Dumpet, Even, Ferle?, Gurre?, Hald, Hals, Hessel, Holmen, Holmene, Holt, Horns H., Jungen, Klidderet, Klinten, Klønne, Knarre, Krogen, Kværnen, Lappen, Leret, Lunden, Lyng, Næbbe, Næbbet, Næsset, Olden, Raage?, Roerne, Ruerne, Ryet, Røgle, Saane, Sandet, Skoven, Sletten, Slottet, Snave, Snevret, Strø, Stubbene, Sundet, Sætteriet, Tange, Tofte, Valderne, Væge, Vængel, Øen, Øerne*. Disse Navne er for en stor Del ubestemmelige med Hensyn til Alder (min Type D), og indlagt paa en Kortskitse over de ældste Navne vilde de ganske forflygtige det Billede, man kan faa gennem de i kronologisk Henseende nogenlunde sikre Typer. Højest kunde man have gaaet med til at medtage de faa Navne, som i sproglig Henseende er uigennemsigtige og derfor sikkert gamle, samt Navnene paa Herreder og Sognebyer, men dette vilde være umetodisk, da der jo sikkert blandt „Kortetyperne“ ogsaa findes andre Oldtidsnavne; vi savner blot Muligheden for at fastslaa, hvilke der er fra Oldtiden.

Teorien om Kortetypen ligner i Dr. Schüttes Udformning et Stykke Darwinisme, Evolutionsteori overført paa Filologien; jeg sigter her nærmest til Behandlingen i Nordisk Tidsskrift for Filologi 4. Række VIII S. 1 flg. Fra det enkelte skal man komme til det sammensatte, Cellen skal formere sig ved Knopskydning og vokse til en Organisme. Men Livet viser ogsaa den modsatte Udvikling: fra det sammensatte til det enkle. Særlig Personnavne er underkastede denne Udvikling, hvad der i Tidens Løb har affødt Myriader af Kortformer. Men ogsaa Stednavne gælder det. Mange nuværende Enstavelsesformer kan paa-vises at være gamle Sammensætninger; Mellemlin i Udviklingsrækken foreligger, og det kan ligefrem vises, hvorledes en gradvis fonetisk Udvikling finder Sted, en Afslibning i flere Tempi. Eller ogsaa foregaar Forenklingen i Spring, den saakaldte elliptiske Udvikling, hvorved et eller flere Led simpelthen overspringes ved Navnets Anvendelse. Vi har i Materialet fra Frederiksborg Amt flere Eksempler herpaa, saaledes *Blakshejed* > *Hejed*, *Dageløkke Slette* > *Sletten*, *Farsbrønd* > *Brønden*, *Hindshov* > *Hovet*, *Lappesten* > *Lappen* (?), *Liseleje* > *Lise*, *Ørekrog* > *Krogen* og *Øresund* > *Sundet*. Kendt er det ogsaa, at *Flensborg* af Bønderne kaldes *Borg*, og *Løgumkloster*, *Borglumkloster* m. fl. for *Kloster* alene. Følgelig kan en Kortform ogsaa i mange Tilfælde være en Ruin af et sammensat Navn.

Det er en af Grundene til, at „Kortetypen“ ikke tør anvendes som Holdepunkt i Stednavnekronologien. Mellem Kortetyperne findes utvivlsomt Oldtidsnavne, men disse maa udpeges ad anden Vej ved sproglige eller historiske Kriterier. Følgelig er Typen som saadan af problematisk Værdi, og det er overhovedet et Spørgsmaal, om Terminologien „Kortetype“ fortjener at opretholdes; det vil i Regelen dreje sig om Appellativer, anvendte som Stednavne, naar man overhovedet er i Stand til at erkende Navnets Indhold.

Med Hensyn til Dr. Schüttes Arbejde „Danske Stednavne fra Arilds Tid“ skal jeg, efter at have drøftet dets Relation til „Frederiksborg Amts Stednavne“, fremsætte et Par almindelige Bemærkninger; at gennemgaa Arbejdet i Enkeltheder vilde kræve en uforholdsmæssig stor Plads. Dr. Schüttes Parallellisering med det klassiske Navnestof er naturligvis af Interesse, men af de 42 Eksempler han har er kun 9 virkelige Stednavne, de andre er Stammenavne o. lign., og om der til disse har svaret Simplex'er eller Composita, ved vi i Virkeligheden intet om, men naar der til Stammenavnet *Jyder* svarer Sammensætningen *Jylland*, kunde noget lignende ogsaa tænkes ved andre. Men hvad jeg gør opmærksom paa er, at Materialet næppe er komplet; der er maaske flere klassiske Navne fra Danmark, saaledes *Raunonia*, *Mentonomon* og *Abalum* (Plinius), *Morimarus*, *Cronium* (Philemon) og *Basilia* (Timæus), der alle ifølge Prof. Steensbys Paavisning (1917) henføres til Vestjylland og er behandlede af Sv. Aakjær i „Pytheas fra Massilia“ (Turistforeningens Aarbog 1927). Det forrykker det statistiske Grundlag noget og er af Interesse ved at give os et virkeligt klassisk Bebyggelsesnavn *Abalum*, der, Rigtigheden af Aakjærs Tolkning forudsat, skulde være *Avlum*, af *Aflheimr*, altsaa et Kompositum. Ellers har vi jo hverken Sogne- eller Herredsnavne overleverede i disse Kilder. Havde Dr. Schütte medtaget Stednavnene fra de danske Runeindskrifter som Oldtidsstof, havde Billedet ændret sig ikke saa lidt.

Interessant er Dr. Schüttes statistiske Opstilling af Herredsnavne med Kortform. Selv om Rækken rummer adskillige Stjerneformer, der i Regelen er fremkommet ved en behændig Amputation, er den dog anselig og fortjener at blive paaagtet. Men Statistikken forstaar jeg ikke; S. 19 tales der om 63 Simplexnavne overfor „godt og vel“ 100 Navne af andre Typer. Her er Tallet aabenbart ikke taget altfor nøje, eftersom der er 208 Herreder i de behandlede Omraader, og derfor kan der S. 28 konkluderes: „danske Herredsnavne, til Hælvten Simplexer“. Lidt større Nøjagtighed havde været paa sin Plads.

Det bedste i Bogen er dog Navnelisten S. 47—100 med Behandling af alle de formodede Sogne- og Herredsnavne af Simplex-Typen. Efter mit Skøn er Listen ganske vist for lang, jeg mener at kunne udskille et halvt Hundrede Navne som relativt sikre Sammensætninger, men den er alligevel lang nok til at kunne paaregne Interesse. Gamle Simplexnavne forekommer i forholdsvis stort Tal ogsaa mellem Sogne- og Herredsnavne, ret jævnt fordelt Landet over, et à to i hvert Herred. Men da Materialet ikke tør betragtes som sikkert i alle Detaljer, hviler de paa disse byggede Konstruktioner — det formodede Vejnet m. m. — paa svage Fødder.

Dr. Schütte bemærker S. 46, at han ialfald tør „gøre Krav paa den Fortjeneste at have ydet en energisk Formulering af Problemet og en Paapegning af dets Enkeltheder“. Alle vil sikkert gerne være med til at yde Dr. Schütte al den Fortjeneste, han formener at have Krav paa. At han har forløftet sig paa Opgaven, turde derimod være en almindelig Antagelse, men det er jo ingen Skam. At han har haft fat i den rigtige Ende og set, at der i de saakaldte Kortetyper findes ældgamle Navne, er ubestrideligt, men ved kun at behandle de i topografisk og historisk Henseende mest fremtrædende af dem og altsaa

anlægge andre Synspunkter end det rent typologiske har han foretaget en ret dybtgaaende Beskæring af Navnetypens Masse. En Behandling paa et bredere Grundlag med Inddragelse af alle korttypiske Bebyggelsesnavne og Naturnavne maa der til, før man kan gøre sig noget Haab om at faa fast Grund under Fødderne med Hensyn til Kortetypens mulige Betydning i Stednavnekronologien. Jeg er dog ikke overbevist om, at der vil kunne komme noget positivt ud af det, men det vilde i alle Tilfælde kunne give Problemet en mere alsidig Belysning.

Gunnar Knudsen.

At det ofte er ret vanskeligt at skelne mellem ægte gamle Kortnavne og unge, sekundære, kan vi snart blive enige om. Redaktør Gunnar Knudsen som Leder af et Stednavne-Institut har ogsaa let nok ved at paapege saa og saa mange Fejlposterings hos mig; jeg veed tilstrækkelig, at min Styrke ikke ligger i Tøddelundersøgelser.

Naar nu Klassificeringen er saa vanskelig, bliver Spørgsmaalet, hvad vi derudfra skal søge for Tilskyndelser. Jeg for min Part finder, at saa er der saa meget desto større Grund til at sætte Kraft ind paa Undersøgelsen. Det har jeg i Praxis gjort, da jeg af mine private Penge ofrede c. 1500 Kr. paa at tilvejebringe et let overskueligt, arkivalt Domsgrundlag i „Danske Stednavne fra Arilds Tid“, og overhovedet har jeg gentagne Gange (sidst i „Vor Folkegruppe Gottjod“) henpeget paa Problemet, søgt at oplyse det ved Oversigtskort etc. Men hos Red. Gunnar Knudsen turde „der langen Rede kurzer Sinn“ være denne, at siden Problemet er saa vanskeligt, gør vi klogest i at lade det ligge. „Sporene skræmmer!“ Dette er, hvad jeg egentlig forstaar ved Ignorering; om man saa i Forbigaaende har citeret og affærdiget mine Skrifter saa og saa mange Gange, interesserer mig mindre.

Men jeg kan ikke tjene Red. Gunnar Knudsen med at lade Sagen ligge; den trænger i aller højeste Grad til at luftes.

At fremdrage Problemet finder jeg saa meget mere nødvendigt, som Noreen har fremsat en af mange eftersnakket Teori, der ligefrem slaar Kendsgærningerne i Øjnene, jfr. „Spridda studier“ II, 91, 139, og „Upsala Univ. Årsskrift“, 1907, Progr. 2, S. 5, Anm. 2. Han forklarer Goter som afkortet af Gut-piuda, „utgjutet folk“, Daner af Dan-mark, Jyder af Iut-land osv. osv.; thi, siger han, hvis Landsnavnets første Led var et Folkenavn, skulde det staa i Ejeform. Denne Paa-stand er saa gal som muligt; det ældste kendte Landsnavn med Folkenavn som Forled, Boi-haemum (førkristeligt), har just den ugenitiviske Type. Endvidere har vi Tidsfølgen: Gutones afhjemlet c. 40 e. Kr., Gut-piuda c. 500, Daner afhj. c. 500, Dan-mark c. 900, osv. osv., helt regelmæssig, altsaa en Tidsfølge lige stik modsat den af Noreen paa-staaede. Trods sin iøjnefaldende Urimelighed optages Teorien ærbødigt af Schück i „Ups. Univ. Årsskr.“ I. c., og Wadstein tager den til Udgangspunkt for yderligere gale Teorier i „Navnet Danmark“.

Overfor sligt kunde der da være Grund nok til at hævde Kortnavnernes Aldersrang. At jeg ikke er helt ene om det, fremgaar af, at Magnus Olsen uafhængig af mig er kommen til lignende Resultater; i „Ætte-

gård og Helligdom" S. 213 etc. fremhæver han stærkt, at Navnene Hov, Vang etc. ofte staar som Centrér i ældgamle Bygdslag.

Det havde da været paa sin Plads i „Frederiksborg Amts Stednavne“ at gøre opmærksom paa Tilstedeværelsen af min Teori (som fremsat i „Danske Stednavne fra Arilds Tid“), om det saa ogsaa blot var for at afvise den. Ialfald gælder dette ved Omraadesnavnene, der ved deres Rang lettest lader iagttage gammel Alder. Af det undersøgte Omraades fire Herredsnavne tilhører jo de tre Kortetypen, — Lynge, Strø og Horn, og det af dem dækkede Flademaal forholder sig til No. 4 Jurlund som 7 eller 8 til 1. Dette havde der været Grund til at gøre opmærksom paa. Jeg maa gentage, at Udeladelsen af en Omtale er en Ignorering.

Jeg har i min Bog tilføjet Holmbohæret som et oprindeligt *Holm. Derom siger Red. Gunnar Knudsen: „Stjernen kan nok være nødvendig, for Navnet er jo hjemmestrikket, lavet af *Holmbohæret* ved Bortkastning af *-bo*, ligesom *Arre* af *Arresø* o. s. v. Herredet har ganske sikkert aldrig heddet Holm Herred. En anden Sag er, at Egnen har været kaldt *Holm(en)*, men Herredet har altid baaret Indbyggernavnet, som iøvrigt saa mange andre Herreder“. Dette er jo at gaa ganske udenom Sagens Kærne. Om Herredsnavnet oprindeligt har været *Holm eller Holmbo, er mig virkelig aldeles ligegyldigt. Jeg gaar ikke ud paa for enhver Pris at opspore Herredsnavne; jeg søger gamle Omraadesnavne og bruger Herredsringen til at fastslaa deres Ælde. Og naar Red. Gunnar Knudsen indrømmer, at det oprindelige Omraadesnavn er Holm, er det mig fuldkommen tilstrækkeligt. Det øvrige kunde han have sparet sig.

Iøvrigt kan jeg henvise til, at det sønderjyske Herred Holm senere bliver til Holmbo, det nørrejyske Hvet senere til Hvetbo. Jfr. svensk Selebo Hd., udgaaende fra Sili (Øen Selö i Mälaren). Dette maa være nok til at vise, at *-bo* er en Sekundærtype, og at det kun er det tilhørende Kortnavn, vi har at regne med.

Hele det af mig fremdragne Problem med Omraadesnavne vil Red. Gunnar Knudsen aabenbart grumme nødig ind paa. Men det hjælper ikke. Det skal frem. Er det svært at faa Hold paa, bør man umage sig des mere.

Man kan jo komme ind paa Problemet ad forskellige Veje, — Veje, som Red. Gunnar Knudsen faktisk spærre af for med sin Advarsel „Sporene skræmmer!“

Her skal jeg paapege een Synsmaade. Den er naturligvis endnu ikke færdig gennearbejdet, men man vil ialfald kunne faa en Forestilling om, hvad det drejer sig om.

Saa godt som alle fremspringende Hjørner i Danmark har oprindelig Kortnavne, subsidiært færdigdannede Afledningsnavne af længere Type som f. Eks. *Harud (Harz Hd.) med Stammenavn Harudes, Angel med Stammenavn Anglii. (*harud-* er jo et kendt Substantiv = „Skov“, og jeg gaar ud fra, at Angel ikke er en først ved Stednavne-dannelsen foretagen Udvidelse af en Rod *ang-*, men derimod et færdig foreliggende Ord *angil-*, der er brugt som Stednavn). Herredsnavne paa *-lev*, *-sted* etc. regner jeg fra, som Udtryk for Lakuner; her er Om-

raadet sekundært omdøbt efter Herredstingstedet, og det oprindelige Egnsnavn er gaaet tabt.

Vi vil nu mønstre Exemplerne.

A. Østdanmark.

Bleking, Øst: Lakune („østærst“).

— Vest: Lystær.

Halland, Nord: Fyæræ, med gammelt Stammenavn Fervir hos Jordanes.

Skaane, Nord: Biærg, med gammelt Stammenavn Bergio hos Jordanes.

— Nordvest: Kolla (Saxe. Har sekundært faaet Artiklen: Kullen.

Herredet hedder Lyuthgud, vel sakralt, jfr. svensk Liudguda-vi.

Det er altsaa muligt sekundær Opkaldelse efter en Herredshelligdom).

— Sydvest: Skøt.

— Sydøst: Lakune (Ingilstath, Jarlæstath).

Ialt 5 Kortnavne og (?) 1 Samsæt.

B. Sjælland.

Nord: Strø med *Holm.

Nord, Midte: Horn.

Nordnordvest: Od.

Nordvest: Arf.

Sydvest: Lakune. (Jeg regner Herredet for sekundært omdøbt efter Tingstedet Flackebiærg; Arealet som Helhed kan ikke kaldes et „Bjærg“).

Sydsydvest: Hamar.

Syd: Burgh-øs.

Sydøst: Steth-yum (Ejeformen -s i VJB. tyder vel paa Samsæt).

Øst: Støf-næs.

Nordøst: Lyung.

Ialt: 7 Kortnavne, 2 el. 3 Samsæt.

C. Laaland.

Øst: Mossæ.

Syd: Fuglæ.

Sydvest: Arnøng.

Nordvest: Lakune (omdøbt efter Helligdom Horsælund).

Ialt: 2 Kortnavne, 1 -ing.

D. Fyn.

Nordøst: Hæg-næs-holm, Biærg.

Nord: Schammæ.

Nordvest: Vændæ-slæth.

Sydvest: Bokæ, Salæng med Horne Land.

Syd: Sund.

Øst: Vinnyng.

Ialt: 5 Kortnavne, 2 Samsæt, 2 -ing.

E. Østjyske Kyst.

Vendsyssel: Horn.

— Kyærræ med Hals.

Himmerland: Flæskium, vel Dativ Flertal, altsaa usammensat.

— Lakune (Hethænsthæ).

Ommer Syssel: Lakune (Gerlef: det gamle Egnsnavn var utvivlsomt Hallæ, der endnu holder sig vest for Gerlef og genfindes syd for Guden Aa som S. Hald Herred. Hertil Stammenavn Chaloi Ptol., nu Hallinger).

Aabo Syssel: Roxæ, med Indbyggernavn Rousinger.

— Lakune (Dyursæ, omdøbt efter en Sø, der vel har været hellig).

— Has-næs, Helghæ-næs, Mul-næs.

Løver Syssel: *Harud (Harz Hd.) med Stamme Harudes, hos Ptol. i Østjylland.

— Biarg.

Almind Syssel: Lakune (Almind Hd., opnævnt efter Tingstedet).

Barvith Syssel: Lakune (Thyurstrop).

— Lakune (Haderslev Næs; hed vel blot Næs; Indbyggernavn Næs-singer).

Ellum Syssel: Loyte (Løjt Land) med Indbyggernavn Løjtninger.

Herredet hedder Risæ med Indbyggernavn Risinger.

— Var-næs, Sund-vith.

Isted Syssel: Angel, med Stammenavn Anglii.

— Svans-ø.

Ialt: 6 Kortnavne + *Harud, Angel, 5 Samsæt.

F. Vestjyske Kyst.

Vendsyssel: Vinæ-biærg (vel snarest at opfatte som Lakune, opnævnt efter Herredstingsted).

Ty Syssel: Hanæ med Indbyggernavn Hånninger; Næs.

— Lakune (Hildæs-lef).

— Refs-høg, Ty-holm.

Hardsyssel: Vændle-folk.

— Horn.

— Skallingen (jeg medregner dette Navn trods Artiklen, der turde være sekundær, ligesom i Skagen < (Vendil)skagi).

Ialt: 3 Kortnavne, 3 Samsæt, 1 (?) -ng.

G. Sydlige Limfjordskyst.

Himmerland: Horn-(h)øg.

— Slætæ, Lon-nes (Lovns), Rind med Indbyggernavn Rindsinger.

Salling Syssel: Salling, Fyallan (Samsæt?), Logn-ø, Hargæ, Rything med Kaas Hoved.

Ialt: 3 el. 4 Kortnavne, 3 el. 4 Samsæt, 2 -ing.

Den samlede Sum bliver:

31 Kortnavne plus *Harud, Angel.

18 Samsæt.

6 -ing.

Naturligvis er det geografiske Udvalg tildels en Smagssag. Men, hvordan man saa vender og drejer det, forbliver Kortnavnene i overvældende Flertal.

Videre bør vi se paa Folkevandringstidens tyske og engelske Type for Folkeomraader. Den var ikke, som Noreen uden nærmere Undersøgelse troer, Samsæt paa *-land*, men simpelthen Folkenavnet uden Tilføjelse. Jfr. tysk Sachsen, Westfalen, Franken, Hessen, Schwaben, Baiern, Thüringen, Ungarn, Polen, Pommern, Mähren, Litauen, Preussen, Reussen, Schweden; engelsk *-sex* (Essex, Sussex, Wessex, Middlesex).

Hvad de klassiske Navne gælder, kan det jo ikke nytte at ville nøjes med Omraadesnavne; vi maa her skrabe Bunden og tage alle Navneklasser med for overhovedet at faa et Stof at virke med. Red. Gunnar Knudsen siger om min Optælling fra Egnene n. f. Elben i „Danske Stednavne fra Arilds Tid“: „Af de 42 Exempler, han har, er kun 9 virkelige Stednavne“. Men lad os da nøjes med disse 9 og se lidt nærmere paa dem. Saa faar vi følgende Fordeling. Strøm: Albis. Havarm Cod- (sinus Codanus). Bugt: Lagnus. Øer: Latris, Scandia, Alokiai, Scadin-auja. Halvø: Thastris. Bjærg: Saevo. Bygd: Treva. Dvs. Kortnavne afhjæmlede i alle Klasser; kun i Øklassen desuden et trestavelses Afledningsnavn, Alokiai, og et Samsæt, Scadin-auja.

Mon det virkelig er rent tilfældigt, at denne Fordeling nøjagtig stadfæster det Resultat, vi faar ved at se paa Danmarks fremspringende Punkter?

Red. Gunnar Knudsen tilføjer nogle Navne, der eventuelt skulde kunne forrykke Forholdet: Raunonia, Mentonomon, Abalum, Morimarus, Cronium, Basilia. Det er et yderst usikkert Stof, tildels haabløst radbrækket og navnlig svært at stedfæste; Henvisningen til Prof. Steensbys saakaldte „Paavisning“ kan jeg ikke tilkende nogensomhelst Vægt, — denne „Paavisning“ er efter min Mening en løs Gisning.

Morimarus plejer at regnes for keltisk. Om Cronium gælder det samme; der skal findes et irsk Havnavn Muir Cruinn, hvad jeg ikke kan dømme om Rigtigheden af; men ialfald vilde jo Cronium nærmest tilfalde Kortnavnene. Timaios' Basilia skrives hos Xenofon (cit. af Plinius) Balcia, vilde altsaa i denne Form nærmest tilfalde Kortnavnene. I Abalum formoder Red. Gunnar Knudsen, efter Svend Aakjærs Gisning, det nuværende Avlum i Ty, „et virkeligt klassisk Bebyggelsesnavn *Abalum* af *Aflheimr*, altsaa et Kompositum“. Det er en meget uheldig Formodning; det to Gange hos Plinius forekommende Abalum staar i Akkusativ, og *-um* er selvfølgelig latinsk Kasus, har ikke det fjærneste med oldn. *-heimr* at gøre. Det tilgrundliggende Abalus el. Abalum maa jeg stille paa Linje med *Harud og Angel, altsaa som et i Sproget færdigt foreliggende Afledningsord, der bruges i Stednavnegivningen parallelt med et almindeligt Kortnavn, ligesom f. Ex. Abild i Sønderjylland.

For at vise, at Kortnavnene ikke nødvendig maa være oprindelige fremfører Red. Gunnar Knudsen en Række Exempler paa sekundær Afkortning af Samsæt. Det er altsaa en Tankegang, der tenderer henimod Noreens, og, saavidt jeg forstaar, anfører han ogsaa Jyder som mulig Afkortning af Iut-land, nøjagtig som Noreen har paastaet. — De fleste af de anførte Exempler paa sekundær Afkortning har jeg

intet at indvende imod. Dog mener jeg, at selvom Øresund paa Oldnordisk hedder Eyrarsund, er der intet i Vejen for, at det ogsaa kan have haft Kortnavnet Sund, jfr. det Sund, der har givet Navn til Sunds Herred paa Fyn; Strædet nævnes vel ikke saa tit, at Afhjemlingen kan regnes for absolut udtømmende. Saa er der jo Exemplerne Løgumkloster og Børglumkloster, i daglig Tale slet og ret Kloster. Hvorfor ikke nævne flere? Herregaarden Grinderslevkloster ved min Sognekirke kaldes i daglig Tale Kloster, og et fjerde Kloster (Ringsted?) sælger sit Produkt under Mærket Klosterost. Ryemølle serverer de navnkundige Mølleaal. Ved Aarhus Katedralskole ligger Skolebakken. Paa Møensklint boer Klintekongen, osv. osv. Men Exemplerne med Kloster er rigtignok meget uheldig valgte. Red. Gunnar Knudsen vil da vel ikke have os til at tro, at Navnene er fødte som Samsæt med Kloster? Selvfølgelig er Tilføjelsen Kloster noget sekundært; det kan selv enhver Lægmand sige sig selv. Det oprindelige er Løgum, med tilhørende Herredsnavn Løghæ. Altsaa Exemplet siger lige det modsatte af, hvad Red. Gunnar Knudsen vil have det til.

Men hele dette med den sekundært optrædende Afkortning er jo kun et Argument, hvorved Interessen ledes bort fra den vigtige og uomstødelige Kendsgærning, — den, som Noreens Teori helt seer bort fra —, at den store, almindelige Udviklingsstrøm gaar fra Kortnavn til Samsæt. Denne Strøm har jeg udtrykkelig paapeget i „Vor Folkegruppe Gottjod“ S. 142 ff. Særlig ved vore Ønavne er den tydelig at se, og vore moderne Ønavne paa -ø dækker meget ofte over endnu levende gamle Kortnavnsformer i Folkemaalet, som vor officielle Geografi konsekvent ignorerer. Det er denne Erkendelse, som Red. Gunnar Knudsen efter min Mening nærmest søger at faa os til at lukke Øjnene for.

Hermed har jeg vist faaet sagt det vigtigste af, hvad jeg har paa Hjærte. Den foreliggende Anledning, Ignoreringen af min Bog i „Frederiksborg Amts Stednavne“ er for saa vidt uvæsentlig. Det er Sagen selv; det gælder mig om. Det maa engang siges, at den gængse Synsmaade er skæv og forfjælet. Og min Overtydning herom har Red. Gunnar Knudsens Imødegaaelse ikke rokket det bitterste. Ganske vist nærer jeg intet Haab om, at min Opfattelses Rigtighed vil blive erkendt, saa længe jeg endnu lever. Men bagefter faar vi se.

Gudmund Schütte.

Dr. Schütte vil aabenbart ikke ind paa, i hvilket Omfang vi tør anvende „Kortetype“ som kronologisk Hjælpemiddel til Bestemmelse af Stednavnenes Alder. I „Danske Stednavne fra Arilds Tid“ har han ogsaa udvist en vis Usikkerhed overfor dette saa vigtige Spørgsmaal; S. 29 frygter han for, at det ikke vil lykkes at finde nogen fast Afgrænsning nedefter, og S. 30 hedder det, at Forholdet bliver ganske anderledes, naar vi gaar ned under „Sogneklassen“, dér finder vi laante Navne som *Ripa*, *Kloster*, *Klus*, *Pilet*, *Pælen*. Her gør Dr. Schütte sig dog skyldig i en Modsigelse, idet han S. 86 netop optager *Ribe* i sin Liste, som omfatter Navne, der har „Sognerang eller Herredstings Rang“ (jfr. S. 29), og morsomt nok benytter han selv det Stednavn

Kloster, som han ovenfor vil frakende mig Retten til at anføre som Eksempel. *Kloster* er nemlig godt nok som Stednavn; vi kan endog anvende Dr. Schüttes egen Reduktaseprøve paa det: der kan dannes Indbyggernavn paa *-ing* af det, og følgelig staar det meget højt i „Rangklasserne“; i Bov Sogn kendes Betegnelsen *Klostringer Landevej* paa den gamle Vej mod Løgumkloster (Sønderjyske Stednavne, Aabenraa Amt S. 569), og det kan næppe være andet end et Indbyggernavn paa *-ing*, dannet af Bynavnet *Kloster*, som jeg for mit Vedkommende trods Dr. Schüttes Morsomheder med Klosterost o. s. v. ikke tvivler om er et elliptisk dannet Bynavn for Løgumkloster.

Ved Anvendelse af sin „Rangforordning“, der kun skulde give Plads for „Kortnavne“ af Sognerang eller Herredstings Rang har Dr. Schütte jo sikret sig et tilstrækkeligt gammelt Materiale at operere med, og Sammenstillingen med det skrøbelige klassiske Materiale skulde derfor ikke være paakrævet. Hvad dette angaar, vil Dr. Schütte jo rent bortforklare de af Steensby og Aakjær behandlede Navne, hvorefter der jo kun bliver et yderst ringe og i statistisk Henseende lidet fyldestgørende Materiale tilbage; nu har han kun 9 Navne, og deriblandt kun eet Bebyggelsesnavn, dette *Treva*, som han i „Danske Stednavne fra Arilds Tid“ S. 29 henfører til Holsten, men S. 7 regner til de tyske Flodnavne, medens Förstemann placerer det i Slesvig (*Treja*) og antyder, at det er et sammensat Navn! Overhovedet gælder det vel for alle de klassiske Navne, hvad Dr. Schütte udtaler om de vragede Steensby-Aakjærske, at „det er et yderst usikkert Stof, tildels haabløst radbrækket“; jeg vilde personlig nære Betæneligheder ved at erklære et Navn som f. Eks. *Latris* for „Kortetype“, da jeg ikke aner, hvilket germansk Navn disse Bogstaver skal repræsentere.

Fornuftigvis har Dr. Schütte da ogsaa (S. 30) indrømmet, at hans Iagttagelse ikke skal overdrives, og at der gives visse meget gamle Sammensætningstyper, som aabenbart kommer nær op paa Siden af Simplexerne. Af Hensyn til sin Evolutionsteori har han ikke kunnet indrømme, at der gives Sammensætninger ligesaa gamle som Simplexerne.

Dr. Schüttes „Rangforordning“ har jo det praktiske Formaal at skaffe et tilstrækkeligt gammelt Materiale frem, og kan i denne Henseende siges at være særdeles formaalstjenlig. Men i Listen i „Danske Stednavne fra Arilds Tid“ er Linjerne ikke rene, der er medtaget over 50 Navne paa Torpbyer og Naturgenstande. Enkelte af de mindre Navne faar saaledes Rang, medens den store Masse af dem maa savne denne Udmærkelse. Der er noget ulogisk i at opføre tre Navne *Ris(e)*, som har Rang, medens en halv Snes ligelydende Bynavne ikke kommer med. Rangforordningen virker som et Sold med altfor store Huller; meget Materiale gaar tabt. Det, der bliver tilbage i Soldet, skulde jo være gammelt og godt, være „Stednavne fra Arilds Tid“. Men kan vi være sikre derpaa? Der er f. Eks. Navnene *Rye* og *Ryde*, som tildeles Rang. Mon ikke de tilhører en noget sekundær Bebyggelse, Skovrydningens Tid, og maa jævnstilles med Typen *-rød*, der jo er relativt ung? Noget kunde tale for det.

Dr. Schütte indrømmer mig, at Materialet ved de gamle „Kortetyper“ er vanskeligt og giver Anledning til mange Fejlposterings.

Jeg har i mine foranstaaende Bemærkninger, som Dr. Schütte saa smukt betegner som „Tøddelundersøgelser“ og aabenbart ikke tillægger den fjerneste Betydning, søgt at belyse lidt af dette og skal af gode Grunde ikke fortsætte hermed, men blot understrege, at jeg finder det let-sindigt at affærdige ethvert for os uforstaaeligt Enstavelsesnavn med Etiketten „Kortetype“, da det jo Gang paa Gang ved nærmere Under-søgelse viser sig, at der sandsynligvis foreligger en gammel Sammen-sætning. Fremdeles skal det fremhæves, at det ikke er metodisk hel-digt at foretage statistiske Opstillinger, hvor der regnes med en Række saadanne ubekendte Størrelser.

Der foreligger ældgamle „Kortetyper“, og at „Kortetyper“ anvendes ved Navnegivning Middelalderen igennem og endnu i vor Tid, turde være hævet over enhver Tvivl; jeg behøver kun at henvise til Steen-strup's „Indledende Studier over de ældste danske Stednavnes Byg-ning“, hvor der i Kap. 4 og 7 bringes Masser af Stof, omend mest Navne, som ikke har „Rang“. At endvidere „Kortetyper“ kan være sekundære i Forhold til sammensatte Navne, kan bevises historisk, jfr. mine foran-staaende Bemærkninger om elliptiske Dannelser, og dette er bevisligt et ældgammelt Forhold, ganske som ved Personnavnenes Kortformer. En Bevægelse fra det enkelte til det sammensatte (som Dr. Schütte vil have det) krydses af Sprogets almindelige Tendens mod Forenkling, og jeg tør ikke se bort fra Muligheden af, at der bag overleverede Middel-alders-„Kortformer“ kan ligge sammensatte Navne.

Dr. Schüttes Evolutionsteori bringer ikke, saavidt jeg kan se, den ønskede Orden i Stoffet. Den har kun Plads for de ældgamle Simplexer. Mon ikke vi kunde komme Sagen nærmere ved at prøve med et topo-grafisk Synspunkt? Allerede Emil Madsen har i „Sjællandske Sted-navne“, i Aarb. f. nord. Oldk. 1863, S. 186 til Forklaring af „Etleds-Navnene“ anført: „Naar der i en Egn kun findes en eneste Terrain-gjenstand af en eller anden Art, naar der f. Eks. kun findes en eneste Skov, et eneste Bjerg o. s. v., vil denne Terraingjenstand næsten altid være benævnt ved et Ord, der angiver dens Art, med Artiklen vedføjet; den vil hedde Skoven, Bjerget, Indelukket eller hvad det nu kan være. — Findes der derimod i en Egn flere Terraingjenstande af samme Art, hvad der naturligvis er det aller hyppigste, ville altid Navnene paa dem bestaae af to Led, og der opstaaer den Klasse, som jeg kalder Toleds-Navne“.

Iagttagelsen er indlysende logisk, og stemmer ganske med, hvad Magnus Olsen i „Ættegård og Helligdom“ S. 56, sikkert uafhængigt af E. Madsen, udtaler om samme Forhold.

Hertil kommer imidlertid et andet Forhold; Spørgsmaalet om Navnegivningens Horizont, noget som ogsaa Magnus Olsen, anf. Arb. S. 17 o. fl. Steder er stærkt inde paa. Indenfor den enkelte Bygd, hvor man kun har een Skov, eet Bjærg og een Mose, kan man meget vel klare sig med de rent appellativiske Betegnelser *Skov*, *Bjærg* og *Mose* som Stedsbetegnelser. Men Nabobygdernes Beboere (Magnus Olsen, der kun har norske Forhold for Øje, taler i denne Forbindelse om „ferdemannens synsvinkel“) vil have Brug for differentierede Betegnelser, da de har andre Skove, Bjærg og Moser. Resultatet bliver

da de sammensatte Navne. De usammensatte Navne bliver fremherskende blandt de smaa Naturnavne, der væsentlig kun har Interesse for selve Bygdens Folk, og det bliver kun lejlighedsvis at en strengt lokal usammensat Betegnelse formaar at slaa igennem og faa Gyldighed i videre Kredse — at komme i „Rangklasserne“.

Endnu den Dag i Dag finder vi ved Stednavneoptegnelserne, at betydelige Vandløb, Mosearealer og Skove, som har gamle gennem Generationer fastslaaede sammensatte Navne, af de nærmeste Beboere betegnes rent appellativisk som Aaen, Mosen, Skoven o. lign.; den appellativiske Betegnelse for Lokalteter bruges overhovedet fortrinsvis af de Folk, som bor nærmest ved Stedet. Gror Appellativerne fast og bliver til Proprier af „Kortetypen“, kan de derfor siges at være oprindelige Nærhorizont-Navne.

De Bebyggelsesnavne, vi har af „Kortetypen“, vil i det overvejende Antal Tilfælde være naturbeskrivende Appellativer. Og det er jo paa Forhaand sandsynligt, at Betegnelserne maa sigte til de Naturgenstande, som forefandtes paa Stedet forinden Bosættelsen fandt Sted, og at de altsaa i Virkeligheden er gamle Naturnavne. Det stemmer egentlig rigtig godt med Dr. Schüttes foranstaaende nye Opstilling af de gamle „Kortetyper“, idet han her gør et Udvalg af de Navne, som betegner fremspringende Punkter paa Kysten med tilstødende Herreder; denne Liste gør et langt primitivere Indtryk end Listen i „Danske Stednavne fra Arilds Tid“. Den viser ogsaa Rigtigheden af E. Madsens Iagttagelser. I Aabobygden findes saaledes ved Siden af hverandre *Has-næs*, *Helghæ-næs* og *Mul-næs*; her har uden Tvivl det usammensatte Navn *Næs* alle Dage været utilstrækkeligt.

Dr. Schütte lægger megen Vægt paa Magnus Olsens Fremhæven af, at visse usammensatte norske Gaardnavne og Sognavne maa være af høj Ælde. Men selv Magnus Olsen er klar over, at der ikke, teoretisk set, „er noget reelt eller kronologisk skille mellem sammensatte og usammensatte navn“ (Ættegård og Helligdom S. 189), han giver Grunde for, at et sammensat Navn kan være ældre end en Gruppe omgivende Gaarde med usammensat Navn (S. 188), og at andre usammensatte Navne kan skyldes „ferdefolk“ (S. 20), og fremhæver, at det maa være topografiske og arkæologiske Forhold, som maa være afgørende med Hensyn til Navnenes Ælde (S. 186). Han er imidlertid kommet til det Resultat, at „der gis gamle bygder i vårt land, hvor usammensatte naturbetegnende navn tydelig fremhever sig som det eldste tilgængelige lag blandt gårdnavnene“ (S. 184), og at der er „adskillig som taler for at jo lenger tilbage vi går i tiden, jo flere blir de usammensatte gårdnavn“ (S. 210). Det maa her erindres, at han kun behandler Navne, som har en vis „Rang“, idet de norske Gaardnavne jo svarer til vore Landsbynavne; havde han inddraget de Tusinder af appellativiske Natur- og Marknavne i sine Undersøgelser, havde han ikke kunnet hævde den samme Alder for disse. Paa samme Maade stiller det sig sikkert med vore gamle usammensatte Sogne- og Herredsnavne. Regelen om Appellativernes Fremhersken i Nærhorizont-Navnene har haft Gyldighed til alle Tider; de gamle „Rang“-Navne bærer Vidnesbyrd om dens Ælde, og dens Virkning spores i Navnegivningen den

Dag i Dag. Typen som saadan indeholder altsaa intet Alderskriterium, og hver Gang vi staar overfor et usammensat Navn, maa vi tage andre Forhold i Betragtning for at kunne skønne over dets Ælde.

Dr. Schüttes ret personlige Bemærkninger om min Ignorering af „Kortetypen“ skal jeg lade ligge. Jeg kan ikke være eneansvarlig for Stednavneudvalgets Publikationer, men maa dele Ansaret med de øvrige Medarbejdere og Redaktionsudvalget. Dr. Schütte har gjort en personlig Indsats for at klare „Kortetype“-Problemet og ofret et betydeligt Pengebeløb derpaa, og kræver, at hans Undersøgelser skal føres videre. Men selv om der stod ti Gange saa mange Penge til Raadighed som Dr. Schütte har anvendt, tror jeg dog ikke at Undersøgelsen kunde gennemføres, saaledes at man virkelig naaede Bunden; Tiden vil næppe være inde før alle Danmarks Stednavne foreligger udgivet i lignende Omfang som „Sønderjyske Stednavne“. Skønt jeg personlig i mange Aar har interesseret mig for Appellativerne i vore Navne — Dr. Schüttes „Kortetyper“ — og har en Samling paa mange Tusinde Sedler til Belysning heraf, ligesom jeg lejlighedsvis har skrevet Afhandlinger om enkelte Navne og Navnetyper, tør jeg ikke mene, at Tiden er inde til at foretage den samlende Behandling af Spørgsmaalet, og som Sagen ligger, tør jeg heller ikke anvende appellativisk Nomenklatur („Kortetype“) som Bevis paa ældgammel Herkomst. Jeg tilføjer, at det kun er Dr. Schüttes stærke Provokation, der har foranlediget disse Bemærkninger, som jeg betragter som afsluttende fra min Side.

Gunnar Knudsen.

TIL PEDER LÅLES ORDSPROGSSAMLING

AF

MARIUS KRISTENSEN

Et nyt betydeligt bidrag til oplysning om vor ældste nordiske ord-sprogssamling — når vi ser bort fra ordsprogsdigte — er frem-kommet ved udgivelsen af det latinsk-svenske glossarium fra middel-alderen. Hovedhåndskriftet, Uppsala Univ. Bibl. C 20, blev frem-draget af Schück først i halvfemserne, men der blev da ikke noget af en påtænkt udgivelse; først i 1918—20 er største delen udgivet af Erik Neuman (SFSS h. 153, 154 og 156), den del, som skyldes en dansk afskriver (bl. 217—328) er endnu uudgivet, men har været benyttet i fotografi. To mindre brudstykker er udgivet af Henrik Schück (*Bibliografiska och litteraturhistoriska anteckningar*, 1896) og Isak Collijn (*Sammlaren*, 34 bd., 1913). Det sidstnævnte skal være fra 1. halvdel af 15. årh., medens de to andre er fra århundredets anden halvdel. På den anden side kan værket ikke være meget ældre end 1450, da det omtaler Engelbrekts tid som noget forbigangent (under *Anteritas*).

Hovedhåndskriftet er skrevet af tre hovedhænder og nogle til-fældige medarbejdere. Værket er i det væsentlige en bearbejdelse af Johannes Januensis' *Catholicon*, men bearbejderen har hist og her gjort tilføjelser dels af egen opfindelse, dels af hvad han har husket andensteds fra, og da disse tilføjelser findes så vel i de stykker, som er skrevne med den ene, som i dem der er med andre hænder, må de stamme fra originalen og altså gå tilbage til 1440-erne. Blandt disse tilføjelser stammer en række fra Peder Låles ordsprogssamling, og selv om de fleste af disse findes i de afsnit, der er skrevne med hoved-hånden, er dog tre i den „danske“ del, to i „g-håndens“ del, og et i en fjerde afskrivers, så de med sikkerhed kan siges at stamme fra originalen.

På tre steder nævnes *Petrus Laale*¹ som kilde. Vi skal først se på disse tre ordsprog.

234:1 Poscenti gnare suptiliter infitiare.
En godher bedyare skal hafwa een godh sønyare.
 Sic exponit Petrus Laalæ.

Både latinen og gængivelsen stemmer nøje med P. L. D 795; S. 709 har *godhan* for *een godh*.

379:2 Femellam nudam cogit penuria nere.
Nødh kænner nakude kono spynna.
 Ut dicit Petrus Laale.

Medens det nordiske ordsprog stemmer med P. L. D 649, S 562; kun at disse har *at* foran *spinne*, er latinen helt afvigende, har helt klassisk form, medens P. L. har et leoninsk hexameter. Det latinske vers har forfatteren altså fra en anden kilde, og han har hertil husket P. L.s ordsprog, skønt dettes latinske tekst slet ikke har det ord (*penuria*), som ordsproget står til.

367:1 Ut Petrus Laale
 Archimandrita non plebe fit ex parasita.
Ey vorder ærkebiskober aff skæmdagestenom.

Her gælder citatet kun den latinske tekst (D 50, S 47), medens D 50 har: *Man gør ey godh erchebisp aff een frotzer*, S 47 (og D 330): *Man gør egh godhan ærkæbicoph aff een scalck* (og S 302: *Aff een skalk wardhir ey godh ærkebiskop*). Her synes oversættelsen at være gjort helt på fri hånd og afviger fra alle formerne i P. L. også ved udeladelsen af *godh*.

Disse tre navngivne citater viser, at forf. undertiden har husket P. L. fuldstændig, men at han også kan have husket en del deraf, og ved, at denne del stammer fra P. L. Dette vil vi have i tanke, når vi nu går over til de ikke navngivne citater.

383:1 Ante perit pero quam pede cauma fero (også 53:2).
Før varder skon armber æn folhin varder værmber.

Latinen stemmer med D 45, S 42, den nordiske form med S 42 og D 212, medens D 45 udelader det andet *varder* (og ligeledes Chr.

¹ C 20 citeres efter håndskriftets side og spalte, Peder Låle efter Kocks og af Peterséns udgave med nummer, D for den danske, S for den svenske tekst.

Pedersens udg. i D 212). Hvilken form der er den oprindelige, kan ikke afgøres. Men at kilden er P. L., er sikkert.

130:2 Unumquodque bonum non pellitur ante duonum.
Eth goth kastar ey thet andra vth.

Afviger kun fra D 1157, S 1071 ved *thet andra* for *annath*.

61:2 Cernuus incedat cui bassam ianua se dat.
Han skal lwthenne gaa som lag dør haffwer.

30:2 Cernulus incedat cui bassam ianua se dat.
Han skal lwtha ath lagom dorum skal gaa.

Latinen stemmer (fraregnet skrivefejlen i 30:2) med P. L. D 142, S 124, og første del af 30:2 + slutningen af 61:2 giver omtrent D 142: *Han scal lwde ther lawæ haffwer dørre* (S 124 har *Thæn* for *Han*). Det er vist P. L.s ordsprog, mindre nøjagtigt husket, vi træffer bægge gange.

36:1 De cute non propria scinditur absque bria.
Man skær breda reem aff annars mans hwdh.

Den svenske form stemmer nærmest med det danske håndskrift-brudstykke 29: *Man skal (!) bræth rem aff annynz manz hwndh (!)*, når vi ser bort fra brudstykkets skrivefejl. Mere afvigende er D 236: *Man skær offte breedh reep* (Chr. Pedersen: *øll*) *aff anners hwdh*, hvor dog *reep* er skrivefejl for *rem* (mærk *breedh*), og S 209: *Man skær langa reem aff annars skinne*. Her har nok C 20 den oprindeligste form af det nordiske ordsprog, ud fra hvilken alle de andre kan forklares. Dette ordsprog her har særlig værdi, fordi det giver en ældre form end S, der er jævaldrende eller ældre end glossaret, men altså viser sig ikke at have været den ældste i Sverige kendte form af ordsprogssamlingen. På samme måde er vel i S 124 *Thæn* yngre end glossarets og den danske teksts *Han*.

206:2 Grunit porcellus ut sus vetus ante tenellus.
Swa grymta grise som gamul swiin.

Latinen stemmer med D 447, S 391, den svenske form med D 448 (med afvigende latinsk tekst), medens S 1052 tilføjer *fore*, og D 447, S 391 desuden indskyder *effther* efter *grise*. Atter her har vel C 20 (og D 448) den oprindelige form.

203:2 Osse caret glossa per quam franguntur et ossa.
Ey ær been i twnga thy gaar hon om been.

Om dette er P. L., er tvivlsomt; det latinske står dog nærmere ved D 741, S 656: Osse caret glossa, quandoque tamen terit ossa, end ved det fra et wienerhåndskrift kendte: Ossa caret glossa, secat os tamen ipsa maligna. D 741 har: *Twnghen ær ey been togh brydher hwn stwndom been* (forvansket i S 656), som egentlig ikke er bedre end C 20's form. I kommentaren til Kocks og af Peterséns udgave findes flere fremmede sidestykker (tyske, holl., eng.), men — trods Vulgatas her afvigende form — ordsproget må vel have forbindelse med det gammeltestamentlige (Ordspr. 25, 15): *den bløde tunge bryder knogler* (sål. Buhls overs. og Septuaginta). Når vi tænker på, hvor frit forholdet kan være til navngivne citater, er der næppe grund til at tvivle om, at P. L. har været i forf.s tanker, da han indførte verset og ordsproget. At talemåden har været alm, kendt, ser vi også af de latinske vers i Ole Borchs Dissert. V de poetis s. 152.

172:2 Perfidus et fidus non connectunt [bene] fedus.
Throen ok otrohen binda ey wæl wænkaapp.

Latinen (hvor det glemte bene bringer verset i uorden) er som D 773, S 688, men den nordiske form er helt afvigende fra D 773, 989: *Then troo oc then vtroo kunne iilæ samme[n] boo* og S 879: *Tro ok otro kunno illa saman bo* (S 688 og Chr. Pedersen D 989 har *ey wæl* for *illa*). Det ser ud, som om forf. direkte har oversat latinen, måske har han villet give en nøjagtigere oversættelse, måske har han ikke husket rimordet.

157:2 Qui bibit extremus erit intra verbera primus.
Hwar som drikkir ytersta bekarin han faar första kinhæstin.

Medens latinen er helt afvigende, er D 452: *Thet sijslthe begheræ faar then førsth kijndhest* åbenbart nær i slægt med C 20's tekst; også så nær, at med tanke på vort andet navngivne eksempel tør man tro, at denne stammer fra P. L. En anden afvigende latinsk tekst med større forskel i den nordiske form har vi i D 451, S 395.

173:1 Qui coniecturat verum vel falsa figurat.
Holkin som gæther han antigia liwger eller sæger sant.

På samme måde som i foreg. eks. må her være en forbindelse med S 320 *Hwa som gæthir han antigia liughir allir sighir sant*, men forholdet er mere indviklet. S 320 svarer nemlig ikke til den dertil hørende latinske tekst; den tilsvarende danske form D 361 har *spaar* i stedet for *gæthir* svarende til latinens *Fatidicus*. Den latinske tekst er nemlig helt forskellig. Måske drejer det sig her om et gængs ordsprog, som Peder Låle har tilpasset efter latinen, men som hos S ligesom i C 20 har fået sin gængse form. Helt sikkert kan derfor dette ordsprog i C 20 ikke henføres til Peder Låle; det er for øvrigt næsten det eneste tilfælde, hvor C 20 står nærmere ved den svenske tekst af P. L. end ved den danske.

Foruden disse ordsprog, som i C 20 findes både med latinsk og nordisk tekst, snart med bægge, snart med den ene, snart med den anden stemmende med Peder Låle, findes der endnu en række, som kun anføres på latin. De skal her tages i samme rækkefølge som i P. L.

28:1 Autumo pluris eum qui placet ante deum.

= S 61, D 64 Chr. Pedersen (Ghemmen har fauet for placet).

19:1 Bos in vertica non omnia signat aprica

= D 109, S 94, som dog har *lectica* for *vertica*.

106:2 Caluum deciduus crinis facit unus et unus

= D 117, S 99; sml. nedenfor.

55:2 Cecutiens pueri stomachus censetur haberi

= D 135, S 117; C 20 har urigtigt *sensetur*.

83:2 Compita sunt multa bona dilige non age stulta

= D 150, mgl. i denne form i S; C 20 har urigtigt *computa*.

182:2 Est formella cala melior satis anseris ala

= D 298, S 261; C 20 og S har urigtigt *anceris*.

317:2 Gallo molimen animosius est prope limen

= D 423; S 371 har urigt. *proprie* for *prope*; C 20 har, måske ved huskefejl, *audacius* for *animosius*. Ordsproget

findes som bekendt hos Sakse (Olrik og Ræders udg. s. 202, 17-18), så den latinske form sikkert er sekundær.

Alle de hidtil omtalte ordsprog hører til dem, Kock har ment at kunne henføre til den oprindelige samling. Nogen tvivl knytter sig dog til D 117 (C 20, 106:2); efter sin plads som det første i bogstavet C både i D og S skulde det høre til den oprindelige samling, men da det mangler rim, eller i det mindste har meget ufuldkomne rim, kan det være, det egentlig hører til hvad Kock regner for første tillæg.

Til dette hører endvidere følgende:

182:2 Est pellis nulla que non habet ilia bina

= D 340, S 267; ordsproget er kun kendt fra P. L.

21:1 Ardea culpā aquas quia nescit nare per imas

= D 68 (dog illas for imas), mgl. i S, men trods dette stammer det vel fra P. L., skønt det i meget lignende form findes i en hollandsk el. nedertysk samling.

Derimod er der grund til at antage, at følgende stammer fra en anden kilde:

35:2 A boue maiori discat arare minor

= D 85 (dog maiore). Ordsproget regnes af Kock for at høre til de senere tillæg til samlingen, der er kommet til efter overførelsen til Sverige. Verset findes i flere andre samlinger og kan stamme fra en af disse, om end ikke fra de af Kock og Nyerup nævnte trykte bøger. Den svenske oversættelse i C 20: *Ungher oxen aff glimblom (!) lære drago* minder ikke meget om D: *Aff thet sthore nødh nømmer* (Chr. Pedersen: lærer) *thet mijndræ at drawe*, og er egentlig bedre. Den tvivl, der kan knytte sig til D 68, må her blive endnu stærkere. Det er dog ikke fra sin hovedkilde, Catholicon, forfatteren har disse to vers.

Her kan det også nævnes, at C 20 (under Caluicies) har de to verslinier, som en senere hånd har tilføjet sidst i S:

Turpe pecus mutilum, turpis sine gramine campus,
Et sine fronde frutex, et sine crine caput.

I modsætning til S oversættes de i C 20: *Rompoløs diwr ok græsløs mark, quistaløs træ ok skallot huuut ræknas ful vara*. Sammen med

den ovenfor (s. 133 øverst) omtalte overensstemmelse med S 320 kunde dette tyde på en (sekundær) forbindelse mellem C 20 og det svenske Peder Låle-håndskrift, men den synes snarest at gå fra C 20 til S.

For øvrigt findes der i C 20 flere latinske vers, til dels stammende fra Catholicon som nærmeste kilde, der indholdsmæssigt står meget nær ved vers i P. L.

Således finder vi under Egestas:

Post res egestas multos afflixit egestas.
Fattigdomyn tungar manga tha godzit ær fortært.

Ret nær beslægtede er D 178, 220, 1104, selv om disse lægger vægten på, at fattigdommen mindsker vennesælhed eller velgørenhed.

Endnu nærmere er ligheden i et „æsoisk“ vers (fra Catholicon), som anføres under Herus:

Utiliter seruit nemo duobus heris.
Ingen tiæna nytteliga twem herrom.

Det stemmer i indhold nøje med Peder Låles:

Nemo facit dominis seruimina congrua binis.

D 639: *Inghen kan tiæne tw herre til tacke.*

S 557: *Man kan ey thiæna thwem herrom til hyllist.*

Her synes der overhovedet ikke at være nogen fast dansk eller svensk form; „ordsproget“ stammer jo fra Matthæus-evangeliet 6,24; jfr. Kocks indledn. s. 82.

Fuldstændig lighed i indhold har vi også mellem det vers, C 20 har s. 107:1 (under Decoro):

Hunc homines decorant quem vestimenta decorant,

og P. L. D 358, S 316:

Fascibus excolitur ut amictu quis redimitur.
D: *Hwer ær saa hædh som han er klædh.*

Ligesom i det foregående er C 20 næsten bedre stemmende med det nordiske; man kan også lægge mærke til, at medens P. L. afgjort her lægger vægten på det lexikalske, er prosodien det vigtigste i C 20, et forhold man ofte kan iagttage.

Lidt fjærnere er ligheden i de følgende. C 20 har under Fustis:

Mordetur iuste cuius manus est sine fuste.
Thet ær ræt ath han bitz, som ey haffuer staff i handum.

Sml. D. 317, S. 284:

Est pugnus sterilis qui non caput armat asilis.

D: *Thet ær een ondh haandh ey wil sit howeth wærijæ:*

S: *Thæth ær een ondh hand ey wær sit egith howdh.*

Ligeledes under *Opimus* det fælt forskrevne horatsiske (Ep. 1,2,57):

Inuidus alterius macrescit rebus opimis.

Også her er ligheden større med den latinske tekst D 88 (ikke i S):

Alterius lucra dolet inuidus ut sua dampna,

end med den danske:

Man sørgher offte foræ anner mandz gaffn.

Dette kan vist være nok som et lille tillæg til, hvad Kock har givet i sin indledning s. 79 flg.

Hvis vi ser bort fra de tvivlsomme to sidste, har vi i C 20 fundet citeret med eller uden navn 20 af Peder Låles ordsprog, og af disse 2 to gange. Dette er betydeligt mere, end vi ellers finder udenfor selve ordsprogssamlingerne, og på et ret tidligt tidspunkt, og i flere henseender giver C 20 os ny kendsgerninger at bygge på.

For det første giver glossaret os Peder Låles navn over 50 år, før det ellers findes. Jeg henviser herom til Kocks indledning til hans og af Peterséns udgave (s. 90 flg.). Allerede dette er en værdifuld ting, og ikke mindst det, at oplysningen kommer fra Sverige, vistnok fra Mälaregnene, er af betydning, fordi det viser, at samlingen også udenfor Danmark var kendt under hans navn.

Dernæst får vi en oplysning om, hvorfor P. L. er blevet overført til Sverige. Kock skriver (indledn. s. 100): „Den svenska redaktionen . . . har möjligen aldrig använts som skolbok (åtminstone veta vi intet med visshet därom)“. Det ved vi ganske vist heller ikke endnu, men vi ved, at enten den ældre danske (opr. tekst + 1. tillæg) eller den svenske har været brugt som skolebog i Sverige, på den tid da bearbejderen af glossaret gik i skole, d. v. s. omkring 1420—30. Det er nemlig af den måde, hvorpå han anvender ordsprog og latinske vers fra P. L. på, aldeles tydeligt, at han citerer efter hukommelsen, hvad han engang for ikke helt nylig har lært udenad. Spørgsmålet, om det har været en dansk eller en svensk P. L. han har lært efter,

kan vel ikke afgøres, men derimod nok, at den har stået den oprindelige form nærmere end S gør, idet den som regel slutter sig til den bedste danske tekst, dog ikke undtagelsesløst. Enkelte gange går den sammen med S, og måske tyder dette på, at det virkelig har været en ældre svensk form, der har foreligget. At P. L. har været skolebog i Sverige omkring 1420—30, er det dog også rart at få oplyst.

Axel Kocks teori om de forskellige lag i P. L. får en ny støtte, når vi ser, at af de 22 sikre citater gælder de 20 el. 21 ordsprog fra Kocks „oprindelige samling“, medens 1, 2 eller 3 stammer fra 1ste tillæg (indledn. s. 57 flg.), og kun det højst usikre D 85 findes blandt de senere tillæg (jfr. DSt 1933 s. 46).

At det har været en fuldstændig P. L., der har været i brug i Sverige, synes også at fremgå af citaterne. De citerede ordsprog er D 45, 50, 64, 68 (?), 85 (?), 109, 117, 135, 142, 150, 236, 298, 340, 361 [S 320], 423, 447—448, 452 (jfr. 451), 649, 741, 773, 795, 1157. Der kan have manglet blade hist og her, men det rimeligste er, at det ialfald fra først af har været en fuldstændig samling af de to ældste lag, ligesom S.

Med hensyn til fordelingen af citaterne fra Peder Låles samling i C 20 skal blot oplyses, at de findes på s. 19:1, 21:1, 30:2, 35:2, 36:1, 53:2, 55:2, 61:2, 83:2, 106:2, 130:2, 157:2, 172:2, 173:1, 182:2, 203:2, 206:2, 223:2, 234:1, 317:2, 367:1, 379:2, 383:1, altså spredt gennem hele værket, selv om de langt fra er ligeligt fordelte. De navngivne citater findes i (234:1) og efter den „danske“ del (367:1 og 379:2).

Det er muligt, at jeg trods flere gennemlæsninger kan have overset et eller andet, som stammer fra Peder Låle, men meget kan det ikke være, og det vil næppe ændre noget i det helhedsbillede, vi har fået.

ALLITTERATIONEN I LUDVIG HOLSTEINS LYRIK

AF

HARRY ANDERSEN

Naar Drachmann former Indledningsversene i sit Digt „Vug, o Vove“ (Ranker og Roser) saaledes: Vug, o Vove med varsom Haand — Flyt dig, Fagre, foruden Frygt — Nyd da Nat, hvad, for Nuet skabt; naar Aakjær i „Jylland“ har Verslinjen: Det luftter i Lyng og det ringler i Rug; naar Holstein i „Sneen“ skriver: Jeg er en Hersker, som handler | haardt med sin hærtagne Jord (Mos og Muld p. 20); naar Johannes V. Jensen i „Lærken i Jylland“ digter: . . . hvor Vinden strider og Nattegysset | har Vé i Mælet af vaade Mile | og gaar med Frostén i Favn til Hvile | i Lyng og Lavland — der saa jeg Lyset (Den jydské Blæst p. 42) — saa er vi ikke et Øjeblik i Tvivl om, at Allitterationerne er tilsigtet, Stilens Præg bestemmes af dette Forhold; men det er ikke uden videre samme Virkning der opnaas, det er heller ikke samme Virkning der er tilstræbt. I Almindelighed vil det ikke være svært at afgøre, om en Allitteration er bevidst formet af Digteren eller ikke; visse Rim- og Rytme-forhold, Valget af nødvendige Ord vil selvfølgelig altid indebære Muligheden for en Allitteration, der ikke har været planlagt, og maaske heller ikke bliver Digteren bevidst. En lille Analyse af de citerede Eksempler vil straks vise forskelligartede Anvendelser af det samme Fænomen, Variationerne er interessante, og de afslører en Del af Allitterationens Væsen.

I Drachmanns Digt er det aabenbart Intonationen der er afgørende: *Vug, o Vove* har trukket Epitetet *varsom* med sig og Strofens første Vers har derved faaet en Struktur, som Digteren søger at gennemføre i de to andre Strofer, hvor man synes at Bogstav-

rimene falder noget tvungent, navnlig i anden Strofe (mærk Valget af Fagre)¹.

Eksemplet fra Aakjærs Digt er „oplagt“, det lydmalende er karakteristisk for denne Digter (jvf. en Række Omkvæd). Her har vi en Sammenkædning af to Allitterationer, og Afstanden mellem de allittererende Ord er kun lille (Præpositionen *i*). Eksempler af lignende Art kan uden Vanskelighed findes frem.

Hos Holstein — kan man tænke sig — er Allitterationen opstaaet ved, at de to Ord *Hersker* og *handler* uvilkaarlig har ladet de korresponderende Ord faa samme Begyndelseskonsontant: *handle* — *haardt* og Epitetet *hærtagen*. At Linjernes Virkning i høj Grad beror paa de fire Bogstavrim er hævet over enhver Tvivl.

Hos Johannes V. Jensen er Allitterationen særdeles kraftig: *v—m* : *v—m*, den er tillige understøttet af en „indre“ Allitteration² (*Mælet* — *Mile*); *v*, der allerede er anslaaet med *Vinden*, føres videre med *Hvile* og i sidste Vers dukker *I*-Allitterationerne frem, først med de to samhørende Substantiver *Lyng* og *Lavland* (om denne Type nærmere i det følgende), der videreføres med Versets Udgangs-Ord: *Lyset*. Versenes Prægnans og store Kraft skyldes ikke mindst disse energiske, stærkt understregende Bogstavrim.

Disse Typeeksempler kan nemt suppleres med en Mængde andre fra vidt forskellige Digtere. Det afgørende har været at vise, at Bogstavrimet ikke fører en saa skjult Tilværelse, at det slet ikke fornemmes. Eksemplerne viser tydeligt, hvor forskelligt Allitterationerne kan virke.

Den gamle, germanske Allitteration er stadig en livskraftig Faktor i Prosa som i Poesi. Det maa være forbeholdt Fremtidens Forskning at undersøge dens Brug historisk i de nordiske Sprog. Karl Mortensen skriver i „Studier over ældre dansk Versbygning“ (1901) i Afsnittet

¹ Det er ganske misvisende, naar det i Marinus Børup „Ny dansk Verslære“ (1933) p. 74 f. hedder: ... derimod ikke paa denne tilfældige, banale Maade, der virker som en Læspen:

Flyt dig, Fagre, foruden Frygt
hen til din Sangers Side.

(Drachmann)

Børup citerer anden Strofe, Allitterationen er jo netop ikke tilfældig i Drachmanns Digt, men bevidst. At den maaske er banal, at den paa nogle virker som en Læspen er en anden Sag. Hvori det læspende ligger kan jeg ikke høre. ² Jvf. nærmere p. 147.

„Stavrim uden for runestene“: Stavrimet har i en sjælden grad gennemsyret de germanske sprog. Det er trængt ind lige til hjærteroden og er blevet en uløselig bestanddel af sprogets inderste væsen. Allitterationens historie begynder med sprogenes historie og grener sig med disse livskraftig ind i nutidens levende bevidsthed. Som litterært, digterisk virkemiddel, anvendt med kunstnerisk skøn, har den sin glanstid i hedenold og den tidligste middelalder, lever op igen i den nordiske renaissances tider og har fået en efterblomstring som en af vore dages litterære kryderurter. Men overalt i sproget lever den, hos Hlewagastir og Niels Møller¹, i oldtids lovregler og ordsprog som i nytids talemåder og børneremser. Allitterationen fortjener at finde sin egen historieskriver og sin egen æstetiker. Ingen af dem vil komme til at mangle stof; ti dette kan hentes fra alle de germanske folks samlede skrevne og uskrevne litteratur gennem tiderne (p. 56 f.)². Udtrykket „lever op igen“ er vel rigtigt nok, men da Allitterationen aldrig har været ude af Sproget, var det maaske bedre at sige, at den træder stærkere frem, udnyttes bevidst som „digterisk virkemiddel“. Udtrykket „en efterblomstring“ som en af vore dages litterære kryderurter synes jeg ikke rigtig om, det er ikke en Efterblomstring der uden videre er Tale om i det 19. og 20. Aarhundredes danske Sprog, Allitterationen er ikke bare en litterær Kryderurt, men den er en Stilmfaktor af stor Betydning, stærkt fremtrædende hos Digtere som Aakjær, Thøger Larsen, Johannes V. Jensen, Holstein o. a.

Brix skriver i Afsnittet „Sproglydenes lyriske Værdier“ i „Gudernes Tungemaal“: Stavrim . . . hvilket er et utrolig yndet Virkemiddel i Dansk. Det forekommer i Vers og i Prosa, i Literatur og i daglig Tale, og overalt saaledes, at vi som Regel kun fornemmer det for vort Øre behagelige derved, men ikke udtrykkeligt konstaterer, hvorfra Behaget stammer. Man læser en fyndig Linie som denne af Henrik Ibsen: „som forrest foer i Folkets Fylking frem“ uden at bemærke den anseelige Række f'er, som kulminerer i Ordet frem, der tillige

¹ Sml. Danske Studier 1934 p. 134, Fodnote 1. ² Nyrop citerer i Ordenes Liv III (1926) Mortensens Ord til og med Kryderurter (p. 16), men gør ikke opmærksom paa, hvor Citatet staar i Mortensens Bog. — Af forskellige Behandlinger kan nævnes Ragnvald Iversen: Bokstavrim hos Petter Dass (Maal og Minne 1915 p. 213 ff.) og Belfrages mod Lindroths Opfattelse rettede Undersøgelse af Allitterationen hos Stiernhielm (Nysvenska Studier V (1925) p. 225 ff.). ³ Det maa huskes, at Mortensens Bog udkom 1901.

afslutter og fuldender Meningen (p. 60). Brix tænker aabenbart kun paa de Allitterationer, som vækker et lydligt Behag og ikke paa dem, der kan virke irriterende, ja fremkalder højst ubehagelige Virkninger. Det er rigtigt, at den citerede Linje fra Henrik Ibsen kan læses uden at man opdager Allitterationen, men det viser tydeligt, at det ikke blot er Ordantallet der er afgørende; det er ikke alle Lyd, der virker lige kraftigt som „Signaler“, Ordenes Betydning, Afstanden imellem dem og forskellige andre Forhold spiller ind. *F* hører vist ikke til de dominerende Lyd i Allitterations-Serierne. Selvfølgelig maa det ogsaa tages i Betragtning, at Allitterationens Virkning er meget forskellig fra Individ til Individ; hvad den ene opfanger gaar den anden let hen over, hører det maaske slet ikke, før Opmærksomheden henledes derpaa. En Række bestaaende af fem *f*'er (eller andre Lyd) har en Tendens til at ophæve sig selv; naar saa at sige alle Ord begynder med samme Lyd, kommer Allitterationen (i Almindelighed) slet ikke til sin Ret, Afvekslingerne med de andre Lyd skaber ikke den Baggrund, paa hvilken Allitterationen skal virke med Klarhed og Kraft, Harmoni og Skønhed. I det Ibsen'ske Eksempel har vi fire Gange *f* + Vokal : *f* + Konsonant (*frem*). Det forekommer mig, at Linjens Kulmination ikke ligger i Slutningsordet *frem*, men i *foer*, der er det livgivende Ord (*forrest* — *foer*).

I en tidligere Undersøgelse („Johannes V. Jensens Allitterations-poesi“, Danske Studier 1934 p. 128 ff.) har jeg analyseret forskellige Bogstavrim (*v*, *m*, *r* etc.). Denne Afhandling kan betragtes som en Slags Fortsættelse, et Bidrag til Allitterations-Teknikken; Formaålet er at give Eksempler paa forskellige Typer og belyse dem nærmere med Udgangspunkt i Holsteins Lyrik. I Almindelighed holdes Sammenligningsmateriale — som nemt kan findes — udenfor. Naar jeg vælger Holsteins Lyrik skyldes det, at den er overskuelig, og at vi tillige ser hvilken Betydning Allitterationen har hos denne Digter.

Ernst Frandsen skriver i „Ludvig Holstein. En Analyse og en Karakteristik“ (1931) om „Mos og Muld“: Parallelismen bruges ikke mere, Gentagelsen næsten ikke. Til Gengæld er der indført en ny Stilfigur, Allitterationen, som i god Overensstemmelse med Sprogets Tendens mod det gedigne har Udtrykkets Prægnans til Formaal. Den bruges særdeles hyppigt og meget stærkt. Der skal et solidt Sprogstof til at bære Bogstavrim som disse:

Og rundt om hver honningdryppende Gren
i dit Solskin
staar brumlende Bier med byltbærende Ben —

(Pintsesolskin).

(p. 45). Men Ernst Frandsen gaar ellers ikke nærmere ind paa Holsteins Brug af Allitterationen. Det er imidlertid ikke ganske rigtig, naar det siges, at der er indført en ny Stilfigur, men det er rigtigt nok at det fyldigere Sprogstof (jvf.: Disse vellydende Ord, disse betydningsfulde Gloser gør *Mos og Mulds* Syntax mere vægtig end *Digtes*. Frandsen p. 45) giver Allitterationerne en anden Karakter. Men dette siger os allerede noget betydningsfuldt om Allitterationerne i Holsteins Poesi. En lille Statistik¹ vil vise Unøjagtigheden af Ernst Frandsens Ord:

b	D 8 ²	L 1	M 7	Æt. 6	
d	D	L 1	M	Æt. 1	
f	D 1	L 2	M 4	Æt. 3	
g	D	L 1	M 4	Æt. 1	Jehi 1
h	D	L	M 3	Æt. 3	
k	D 1	L 1	M 7	Æt. 3	Jehi 1
l	D 8	L 1	M 5	Æt. 3	Jehi 1
m	D 1	L 1	M 1	Æt. 5	
n	D	L 1	M 3	Æt. 1	
p	D	L	M 1	Æt.	
r	D 1	L	M 7	Æt. 6	
s	D	L 4	M 8	Æt. 6	
t	D 1	L 1	M 7	Æt. 3	
v	D 4	L	M 6	Æt. 3	
	D 25	L 14	M 63	Æt. 44	Jehi 3

Det er rigtigt nok, at Allitterationerne bruges hyppigt i „Mos og Muld“, men dette Stilmiddel er altsaa ikke nyt i Holsteins Forfatter-skab. Ernst Frandsens Eksempel viser vel heller ikke Allitterationen fra dens smukkeste Side; det viser (jvf. Ibsen-Citatet) det over-læssede. Hvorfor der skal et særligt solidt Sprogstof til at bære disse Allitterationer indses ikke. Forholder det sig ikke snarere saa-ledes, at Sprogstoffet virker „solidt“ ved de mange Bogstavrim og den lange Sammensætning: *byltbærende*.

¹ Denne Statistik gælder kun i stor Almindelighed. En Række s-Allittera-tioner er ikke taget med i Optællingen. ² Følgende Forkortelser bruges: D = Digte, 5. Oplag (1927); L = Løv (1915); M = Mos og Muld (1917); Æt. = Æbletid (1920).

I det følgende gaar jeg over til en Gennemgang af forskellige Typer i Holsteins Lyrik.

I. I forskellige Sammensætninger spiller Allitterationen en Rolle. I et Ord som *Brisebrus* (M 77, jvf. Vestens Brise bruser, D 59) støttes Bogstavrimet af en „indre“ Allitteration (s). Andre Sammensætninger er: *Blomsterblus* (D 34), *Hyldehegn* (se nærmere p. 147) og *Kløverklynger* (Jehi 9). Det sammensatte Adjektiv *gryngraa* (M 106) har højst sandsynlig en tilsigtet Allitteration, det samme kan gælde for *regnredte* Seng (Æt. 51). Derimod har Sammensætningen *græsgrøn* (L 63) sikkert ikke tilsigtet Bogstavrim. Forskellen mellem de to sammensatte Farveadjektiver *gryngraa* og *græsgrøn* er betegnende. Om *gulgulvede* se p. 145.

II. De allittererende Ord kan være skilt blot ved et *og*; hvor vi har Enstavelsesord kan vi faa en saakaldt Kretikus: Hud og Haar, Huj og Hast, Ny og Næ, Stok og Sten, Vejr og Vind, bly og blid, fri og frank etc. En Række af herhen hørende Eksempler har utvivlsomt gamle Aner¹. Ordene hører nøje sammen, Korrespondancen mellem dem er overmaade intim. Holsteins Lyrik giver mange Eksempler paa denne Type. Jeg anfører først Substantiver. Et ypperligt Eksempel har vi straks i Titlen „Mos og Muld“ og i Afsnittet „Rod og Ranke“ (i Æbletid)².

Borg og Bønder (Æt. 70) — Barm og Ben (M 106) — — Fange og Fyrstinde (M 53) — Fest og Farve (M 114) — Frø og Frugt (Æt. 15) — Fred og Frugtbarhed (Æt. 34) — Folk og Fæ (Æt. 34) — — Græset og Gryet (Jehi 18) — — Herlighed og Held (Æt. 34) — — Risle-sang | med Klirr og Klang (L 52, 54) — Men Byen, hvis durende Drøn du har glemt, | gaar klirrende mod dig med Klokke og Klem (M 43, Virkningen her tillige støttet af klirrende) — Kræ og Kravl (M 69) — Klinte og Kløver (M 101) — Kupler og Kor (Æt. 73) — — Leg og Lys og Lue (D 69) — Lys og Leg (Æt. 50) — Lys og Lue (Jehi 8) — Lyset og Livet (M 102) — Lag og Læg (M 26) — Lade eller Lo

¹ Belfrage nævner i sin Afhandling (jvf. p. 140) den gamle Forbindelse *by och bonde* etc. (p. 238). Sml. ogsaa Recke Dansk Verslære § 192 med Anm. 1. Nyrop anfører i Ordenes Liv III en lang Række Eksempler p. 3—4 (Eksemplet *Hus og Hjem* bør udgaa, da Bogstavrimet er tabt for mange Hundrede Aar siden).

² Forskellige Digtere har anvendt Allitteration i deres Bogtitler. Drachmann: Ranker og Roser. Aakjær: Muld og Malm, Vejr og Vind og Folkesind. Thøger Larsen: Bakker og Bølger, Vejr og Vinger. Vald. Rørdam: Luft og Land etc. Sml. Nyrop Ordenes Liv III p. 6—7.

(M 99) — — og Kiddet rusker sin Moder | med tørstige Nip og Nap (L 57) — Nag og Nid (M 74) — Næ og Ny (M 115) — — Duft af Pil og Pors (M 60) — — Og de (Minder) kom svævende i Ring og Rad (D 22) — Ringe og Rader (Æt. 52) — Ro og Renhed (M 77) — Regn og Røg (M 112) — — med Slidder og Sladder og Snak (L 55) — — Sol og Sødme (M 46) — Alt er Sødme og Saft (L 30) — Og alt var Sødme og Sol og Sange (Æt. 52) — Stald og Stænge (M 63) — Stald og Sti (M 68) — Sten og Støj (M 12) — Skanser og Skaar (M 20)¹ — — Taarn og Tag (D 46) — Tage og Tun (M 19)² — Takkel og Tov (M 19) — til Ærens Top og Tinde (M 53) — i et evigt Trit og Trask (L 62).

Som det ses spiller denne Type ikke nogen Rolle i „Digte“, men her findes dog Eksempler som *Ring og Rad* (jvf. Æt. 52) og *Taarn og Tag*. At denne Types Formaal er at skabe Prægnans og Kraft i det sproglige Stof er givet (jvf. Ernst Frandsens Ord citeret p. 141). Dens Anvendelse uden for „Digte“ stemmer fortræffeligt med Ernst Frandsens Analyse af Holsteins Lyrik. Et Eksempel paa denne Type anvendt tre Gange i to Vers har vi i Digtet „God og Glad“:

Fred og Frugtbarhed for fuldbragt Saaning!
Herlighed og Held for Folk og Fæl!

(Æt. 34).

Det er kompakt Lyrik.

Forbindelsen af to Adjektiver eller Adverbier spiller ikke nær den samme Rolle:

en Oljebille, | en drægtig Hun, som blaa og blank fra Løvet kravler op (D 18) — Se en Strøm af Roser, | blussende og blide (D 77) — dyb og dejlig er hans Gudegave (L 21)³ — en dyb og dejlig Have (Æt. 38) — — saa festligt og fint ligger Skrænterne harvet (M 58) — — kendt og kær(t) (Æt. 30, 36) — karsk og kampglad (M 30) — — en lys og lystig Lue (D 68) — og da var Natten lang og léd (M 51) — — som en Strandbund saa riflet og redt (M 57) — rolig og ren var min Sjæl (Æt. 45, sml. Ro og Renhed M 77) — — Paa Himlen tegner sig tyst og tæt | et svulmende Drømmenet (M 32, jvf. her tillige Verbet

¹ Sml. med *sk*: fra sin Skalle til sin Sko (Æt. 30). ² Ordet *Tun* staar i Rimstilling. Ordbog over det danske Sprog's Samlinger har bl. a. fra Johs. Jørgensens Poesi: Høns kagler paa Tun og i Tofte (Samlede Værker VI (1915), 358), fra L. C. Nielsen: hvert Frø i Silens danske Vang | traadt ned fra Tun til Torpe (Sange mod Solnedgang 68). Axel Juel har i Digtet „Vinternat“ Forbindelsen *Tun og Tag*: Dybt i en nøgen Haves Skød | — Aa, som en Vinterdrøm at se — | et lille straatekt Hus med Tun | og Tag og Tærskel klædt i Sne (Frimodige Sange (1913) 32). ³ Jvf. min lille Undersøgelse „To Frøding-Reminiscenser“ (Nysvenska Studier XV (1935) p. 108).

tegner) — Her taler til os trygt og tro | vor Barndoms kendte Stemme (Æt. 24). — Uden og findes: blege, blide Ansigt (D 54) — rullende, runde Toner (Æt. 15).

Nogle Gange har de korresponderende Verber Allitteration, vi finder her Eksempler paa tre Verber forbundet med og:

Hendes Hjerte er fyldt med Kærlighed, det er som en bævende Fugl: det beder og banker og bløder (D 12).

Her har vi tillige bævende. Andre Eksempler er:

mens alt | brændte og blussed og blegned og faldt (L 78, 79, mærk bl) — for det har blomstret, brændt og blødt (M 119) — — Frosten som boer i min Gaard | knager og knitrer og knirker (M 20).

Uden og har vi: Liv, der groer, | trodser, troer (Æt. 18). Versene er meget korte, Digtet er overordentlig koncentreret. I et Par af Eksemplerne har vi *br-bl-bl* og *bl-br-bl*. Stærkt lydmalende er *kn-*, hvor vi ogsaa har Sidevirkning fra de to *i*-Vokaler.

III. En særlig Type kan udskilles, hvor vi har en tilsigtet Virkning mellem *Epitet* og *Substantiv*, der staar Side om Side:

gulgulvede August (M 107, her har Epitetet selv Allitteration) — — en haaret Husbond (M 52) — — kridhvide Krat (M 55) — — lange Løb af Triller (D 58) — Ak Løvetand, dens lune Lugt (M 98, her tillige Løvetand) — — den milde Majluft (D 79) — milde Mænd (Æt. 27) — — Nyfødt bruser Sommerdagen, | i det nøgne Nu (M 72, her ogsaa nyfødt) — — saa sød som den sene Sommer, | saa karsk som den salte Sø (L 55, her ogsaa sød) — Skyl skønne Solskinsbølge (Æt. 11, mærk Verbet skyl) — Skoler og skimlede Skur (M 18, her tillige Skoler) — Al min Vækst var en stille, ustanselig Stigen (Æt. 45, tre Gange *st-*)¹ — — tunge Taager (D 46).

Her er ikke særlig mange Eksempler, og det maa mærkes at denne Type ikke altid vil fremtræde lige klart og stærkt, men de anførte Eksempler taler et tydeligt Sprog, Substantivet og Epitetet faar ligesom et ekstra Bindeled. I nogle Tilfælde skal Spiren til Allitterationen maaske søges i et Startord: Ak Løvetand . . ., Nyfødt bruser . . .

IV. I en Række Tilfælde møder vi Verbum allittererende med Substantiv eller Adjektiv. Her udskilles de Eksempler, hvor vi i

¹ Nyrop citerer i Ordenes Liv III dette Eksempel fra Paludan-Müller: Du stille, stolte, straalrige Stjerne! (p. 17).

Almindelighed kun har to Bogstavrim, Afstanden mellem de allittererende Ord kan være større eller mindre, men at Bogstavrimet er tilsigtet er hævet over enhver Tvivl.

a). Verbum + Substantiv (eller omvendt).

Fyldt med Blomster blusser . . . (D 58) — Vestens Brise bruser (D 59, jvf. Brisebrus, omtalt p. 143) — i Blæsten blafrer dens Baldakin (Æt. 53) — — Se, der flyder gyldne Flammer (D 68) — Frelst har du ført din Fragt (M 27) — — Lærken leger (Æt. 28) — Luften løftes (D 39, her har vi tillige en „indre“ Allitteration: ft) — Slette-landets Bølger | lover rige Læs (D 59) — Her staar de samme Lygter og lyser op i Løvet (D 83) — lyser langt af Led (L 62) — — Skjult mumler det i Mulmets Skød (M 118, jvf. nærmere p. 147) — Men jeg opstaar af Mulm mellem mumlende Stemmer (Æt. 45) — Morgen som mødte os ubrugt og blank (Æt. 43) — — Skraldene raser saa Ruderne ryster (M 101, mærk ogsaa raser) — — Slæng Vredens bitre Slatte (Æt. 11) — — V-Eksempler er citeret p. 149.

b). Verbum + Adjektiv eller Adverbium (eller omvendt) spiller en mindre Rolle:

Hjulsportspytter | som blinker himmelblaa (L 32) — bort brister i Skyen den brogede Bue (M 102, her tillige bort og Bue) — — klare Kilder | klinger gennem Krat (D 58) — kruser sig i Blæsten kold og kry (Æt. 28) — — saligt sank dit Solsskinsskrig (M 50, se nærmere p. 149) — — Viben om sin Rugeplads | hvirvler vildt og skriger (M 62).

V. Forskellige Kombinationer, der ikke har fundet Plads i de opstillede Hovedgrupper, vil her blive behandlet sammen, det drejer sig om to Allitterationer: Og om mig svæver *lutter lyse* Minder (D 22). Her har Bogstavrimet en forstærkende Virkning. I et Eksempel som dette: Blomsters blide Dufte | bæres vidt om Vang (D 58) udtrykker *v*-Allitterationen det udstrakte. Et Par Gange har vi Korrespondance mellem et Adjektiv-Epitet og et Substantiv, der ikke hører umiddelbart sammen: med Blæsten om de blide Knæ (Æt. 58) — glade Børn af den store Glans (Æt. 52).

VI. I det hidtil gennemgaaede Eksempelstof har Allitterationen ikke været udstrakt over mere end en Del af Verslinjen, eller den har præget hele Verslinjen, idet de allittererende Ord har været skilt. I Almindelighed har vi haft to vægtige Ord, i nogle Tilfælde dog tre

(se Afsnit II om Verber). Ved Kombination af de opstillede Typer faar vi tre eller flere Allitterationer i samme Verslinje. Der opstilles ikke bestemte Grupper, men Eksemplerne nævnes i alfabetisk Orden:

brumlende Bier med byltbærende Ben (M 66, jvf. p. 142) — Brum nu du blomsterforelskede Bi (Æt. 41) — Baalet brænder blankt paa Bankens Top (Æt. 34) — — Det smasker som suttende Læber, | det gasser sig godt ved de gavmilde Bryster (M 101) — det græder tyst, hvor Græsset groer (M 121) — — Jeg er herlig, jeg er hel fra Issen til Hælen (Æt. 46) — Hyldehegnets hede Løv (M 90, sml. p. 143) — — Men kraftigt blev Kløveren kvæget af Regnen (M 102) — — Lærken leger i hans Lokkers Ly (Æt. 28) — og Lærker laa i det lave Korn (Æt. 52) — — Svalet hørte jeg, fortæret af min Ild, | Muldets Kilde mumle moderlig og mild (L 77) — Men Mulden mumled saa mildt om Marken (Æt. 14) — Mødresmil og milde Mænd (Æt. 27) — — Skraldene raser saa Ruderne ryster (M 101) — — Din Tanke er trænet i Tallets Taktik (M 41) — hvor hver Time er en Tøne i Aartusners Kor (M 73) — — Min Ve vil jeg hviske til Morgenens Vind (D 75).

I et Par af Eksemplerne staar Ordene *Muld* og *mumle* samt *mild* i Allitterationsstilling¹; i disse Tilfælde har vi desuden Sidevirkning fra *l*-Lyden. En Linje som: *Men Mulden mumled saa mildt om Marken* har gennemført *m*-Lyden, men den hører vist alligevel ikke hjemme i samme Plan som Ibsen-Citatet: som forrest foer i Folkets Fylking frem (jvf. p. 140f.); men her er vi inde paa et vanskeligt Omraade: de forskellige Allitterationers Virkning paa det menneskelige Øre; eksperimentelle Undersøgelser er — saa vidt jeg ved — ikke foretaget for Danskens Vedkommende. Som jeg har gjort opmærksom paa tidligere, spiller Ordenes selvstændige Betydning en ikke ringe Rolle, visse Konsonantforbindelser virker kraftigere end andre, nogle synes at være særlig milde og fine, udsøgte og harmoniske etc.² I: Baalet brænder blankt paa Bankens Top har vi en indre Allitteration: Baalet og blankt med *l* og Samspil mellem *br-* og *bl-*, altsaa Baalet brænder blankt paa Bankens Top³. Verset: *Lærken leger i hans Lokkers Ly* virker vel næsten for voldsomt, Linjen bliver for „tyk“, mærk ogsaa *sl-* to Gange oven paa hinanden (hans Lokkers Ly). Et af de smukkeste virkende Eksempler er utvivlsomt: *det græder tyst hvor Græsset groer*.⁴

¹ Sml. Danske Studier 1934 p. 137 Fodnote 1. ² Sml. Danske Studier 1934 p. 134 ff. ³ Sml. Åke W:son Munthe's Afhandling „Språkrim“ (Ord och Bild 1894). Som Eksempler paa „dold“ Allitteration nævnes: *lustig och glad, lif och blod, fred och ro, kry och rask* (p. 104). ⁴ Sml. f. Eks. L. C. Nielsen: *og Græsset græder sin blide Graad* (Floden, I, Vandringer p. 42).

Til Sammenligning nævnes nogle Eksempler fra andre Digtere. Mange kan findes hos Thøger Larsen, der ynder Bogstavrimet og ofte har tæt paa hinanden følgende Allitterationer. L. C. Nielsen: ... Frø | der vugges i Land af en Viljes vidt vandrende Vove (Kantate ved Universitetets Mindefest for Christian IX, 1906) — de vældende Vandes Ve (Det regner —, Sangene til Sara) — vaade af Vinter eller varme af Vaar (Den farende Blæst, I Sand og Sten). Jeppe Aakjær: mens Mø blev Moder og Mand blev Muld (Spurvene ved Helliggejst, Hjærtegræs og Ærenpris) — du slanged dig i Slyng og Slæng (Vor Barndoms Bæk) — Vindene vysser de vuggende Flæg (Hejmdals Vandringer p. 11) — Vær vaagen i Vinter, vær vagtsom i Vaar! (smst. p. 50). Thøger Larsen: ... som Glimt af Glemsel under Evnen glider (Bakker og Bølger p. 10) — med Lyster paa Lur under Løv (Det Fjerne p. 18) — Luften lurer med Regn og Lyn (Søndengalm p. 22) — Maanen maner sin milde Trolddom ... (smst. p. 29) — De raste om Vragens Ribbens rustne Staal (Jord, 2. Udg. p. 107) — Vandene slumrer i yage Vugg (smst. p. 78). Johannes Jørgensen: Den blaaner og blusser blodig | af Nattedybdernes frem (Arkturus, Bekendelse 2. Udg. p. 29) — Hér flyder Floder mellem lave Enge (smst. p. 24) — Saa lys en Lund, saa lun en Luft (Blomster og Frugter p. 23). Kai Hoffmann: nu lokker Lykken i Nordens Lande (Bølger i Blæst p. 41). Johannes V. Jensen: uhyre Hesteben paa Heden (Dyrlægens Minde, Verdens Lys p. 35).

VII. En videre Udbygning af denne Type har vi, hvor Allitterationen føres igennem fra Vers til Vers, ja eventuelt gennemtrænger hele Strofen. Den kan være nogenlunde ligeligt fordelt, den kan begynde særdeles kraftigt og efterhaanden ligesom tone bort, eller den kan fra en Begyndelse, der endnu intet lover, blive forstærket. Om Værdien kan der — som det er Tilfældet hele Vejen i denne Undersøgelse — tvistes, men dens Betydning er sikker nok. Foruden Ordenes Mening, Rytmen og Rim kommer et nyt Moment til: der bygges Bro fra Ord til Ord ad rent lydlig Vej, Ordene kædes intimt sammen ogsaa ved et rent „ydre“ Forhold. Netop Fordelingen over flere Verslinjer kan gøre, at den læsende ikke opfatter Allitterationerne i hele deres Udstrækning i Modsætning til Koncentrationen i en og samme Verslinje. Eksemplerne meddeles i alfabetisk Orden.

Og Bierne beruset i Blomsterblusset dykke | og Luften er som Balsam (D 34) — Men over os der blussed det blide Blomsterskær. | Og om os stod en Himmel saa dyb, saa blaa, saa nær. | Og min Venindes Øjne var fyldt med blanke Taarer (D 35) — Som en Bro i det Blaa er min luftige Bue. | Som et Tin slutter Barkbrynjen stramt om min Arm (Æt. 46) — Naar Tyrenes Brum bliver dybe som Brønde, | og Kærne dasker sig Bremsen af Kroppen (M 100) — — Frækt, hvad Ferskenen værger, | fjærner den flagrende Spøgen (L 30) — Med Fav-

nen fuld | af Foraarsmuld | en frodig Nat udtræder (L 70) — Frelst har du ført din Fragt. | Fromt staar du nu mod Lyset strakt (M 27) — — Grøn ung Grøde | groer langs Alfavej (Æt. 49) — — Jeg er en Hersker, som handler | haardt med sin hørtagne Jord (M 20, jvf. Indledningen til denne Afhandling, p. 138 f.) — — klare Kilder | klinger gennem Krat (D 58) — Stille, mens Kragerne ryster | Kvisten jeg krummer saa let (M 19) — — lange Løb af Triller | i den lyse Nat (D 58) — Slettelandets Bølger | lover rige Læs (D 59) — Og du selv min lille Frue | . . . | Midt i Leg og Lys og Lue | lules du i Drømmerrier, | leger du med Fantasier (D 69) — Her staar de samme Lygter og lyser op i Løvet. | Det er de samme Linde, den samme lyse Nat (D 83) — — Frugtbare Søvn, naar vi mumlende sank | barnligt i Solsskinnet tilbage. | Morgen som mødte os ubrugt og blank (Æt. 43) — — Høre hvor I risler | som et blidt Brisebrus, | se hvor rent I nyder | Aftenrødens Rus — —? (M 77) — Du er en Arv som Livets Rust | og Rotter ej fik krænkert (M 124) — og Bøgens Krone breder | sin høje Ro om Reder, | som Duer ruger paa (Æt. 11) — lydt af rullende, runde Toner | fra redebyggende Duepar (Æt. 15) — — Saa sød som den sene Sommer, | saa karsk som den salte Sø (L 55) — Stille strømmer Kastanjens Blod. | Stammen ved, hvor dens Styrke gror (L 72) — og saligt sank dit Solsskinsskrig | til Bunds i Sjælens Strømme (M 50) — Sydsjælands Piger saa jeg staa | med deres hvide Struber strakt | op mod det kolde Stjerneblaa (Æt. 35) — — Regn og tunge Taager hænger | over Taarn og Tag som Bly (D 46) — Tyst som den rugende Eder | mellem sit skinnende Dun | tømmer hun tusende Reder | ned over Tage og Tun (M 19, jvf. Afh. p. 144) — — Veninde, luk Verandadøren op! Lad Solen skinne, | den varme Sol, Guds Sol, den gode, milde Foraarssol! | Aa Herregud, Veninde, kom! Her fandt jeg en Viol! | Og endnu en, og endnu en; saa kom dog ud, Veninde! (D 18) — Men luk Verandadøren op, Veninde, Solen skinner. | Dens Straaler varmer i min Sjæl, jeg blir saa glad derved. | Jeg blir saa sært vemodig glad og hjertevarm derved . . . (D 19; Eksemplet fra samme Digt som det forrige) — Vaad hviler Grenen i Graavejrsluft — — | En Skumringsverden af Skyggetoner, | hvor Vaaren drømmer i Dødens Duft (M 9) — Vredt hvisker du: Er jeg da styg eller kold? | Vildt brænder du Barn, i den Vældiges Vold (M 44) — Vil du med ud og vandre langs kridhvide Krat? | Vil du med ud og sove i Foraarets Nat, | imens Viberne klager i Enge? | O, den vældige Vaarnat har Stemmer og Lyd, | som gaar over Hjertet med vuggende Fryd (M 55) — Viben om sin Rugeplads | hvirvler vildt og skriger (M 68) — Lad Vinden vippe Byggen | og vugge Hvedens Top (M 106) — Vaadt var hans Skæg af Danmarks Vejr; | dansk var hans vare Stemme (M 113).¹

¹ Hvad v-Allitterationerne angaar kan tilføjes et Par Bemærkninger. Recke skriver: Af stor Virkning er det Ve-Raab, som klinger gennem Indledningsverset af Sune Folkesøns Vise (D. g. F. 138): Nu ligge de Hellede veiet | Saa vildt over Sverigs Land; | Det voldt Hr. Sune Folkesøn, | Voldtog den Lilieband. | Nu ligge de Hellede veiet (Dansk Verslære § 192). Marinus Brup citerer Oehlen-schlägers Som en vildsom Nattewind | I de vaade Vintergren (Ny dansk Verslære p. 74). Nyrop citerer fra Ibsens „Kongsemnerne“: Går til sin gerning de norske mænd | viljeløst vimrende, ved ej hvorhen, — | skrukker sig hjerterne,

VIII. I det Stof, som vi hidtil har arbejdet med, har vi haft den samme Lyd eller Lydforbindelse (*bl- : bl-* etc.) i de allittererende Ord. Forskellige Virkninger — der maa bedømmes og vurderes fra Tilfælde til Tilfælde — kan Digteren opnaa ved Kombinationer af Allitterations-Serier, som f. Eks.:

- f-h-f-v* Fred og Frugtbarhed for fuldbragt Saaning!
Herlighed og Held for Folk og Fæl!
Flaget vajer over glad Mands Vaaning.
Skøn er Hvilen under Livets Træ. (Æt. 34).
- h-r* Dig har en haaret Husbond, svøbt i Huder,
slæbt hjem til Hulen, som en Ræv sit Røv. (M 52).
- h-t* Se min Ham er en Hymne af utalte Tunger ... (Æt. 46).
- l-r* jeg lærte min Lod ved et Ryk i min Rod. (Æt. 42).
- l-st* I en lys og lystig Lue
danser Støvet i min Stue. (D 68).
- l-sv* Lærken hørte, naar hans Le blev hvæsset.
Svalen saa ham sværtet tærse Slo. (Æt. 30).
- l-v-l* Lærken har den lange Rejse vovet.
Vinteren har varet længe nok. (Æt. 28).
- m-l* Den milde Majluft lokker frem paany
de lyse Haab ... (D 79).
- m-t-m-t* ... nægter
Muldens Tørstige din Mildheds Tegn. (Æt. 31).
- m-v* rystende den blanke
Kløvermanke,
mæt af Mørke, vaad af Nattens Vejr. (Æt. 30).
- sk-t* Sort staar over Haven en Skymur af Skifer,
mens Tusmørket truende Træerne tynger ... (M 102).

Denne Eksempelsamling viser hvor mange Muligheder, der er for Kombinationer. Sprogstoffet kan faa en særdeles prægnant Karakter i visse Tilfælde: *jeg lærte min Lod ved et Ryk i min Rod* falder meget kraftigt og energisk; Indholdet maa dog altid tages i Betragtning,

smyger sig sindene, | veke, som vaggende vidjer for vindene. Og Nyrop citerer en Strofe af Rückert, hvor saa at sige alle Ordene begynder med *w* (Ordenes Liv III p. 17). — Et Par Eksempler med andre Lyd kan anføres. Thøger Larsen har: Hundedags-Hede | hænger fra Høstens Himmel (Nattetorden, Vejr og Vinger p. 24). Johannes V. Jensen har: Sin Førstefødte dypper hun i Bølgen | og følger til med Fryd: her ser den Følgen! (Paaskebadet, „Politiken“ 27/3 1932).

men den yderligt understregende Karakter er fremtrædende. Vi kan faa en Samklang som denne: . . . *Muldens Tørstige din Mildheds Tegn.* Allitterationerne kan kædes ind i hinanden og blive som et lille melodisk Motiv: *Lærken har den lange Rejse vovet. | Vinteren har varet længe nok.* Lærken, lange og længe kædes sammen med Brydning af vovet, Vinter og varet. Jeg skulde mene, at denne Form for Allitteration hører til de smukkeste og fineste i deres Virkning. Men det er maaske en ren subjektiv Opfattelse.

Til Sammenligning nævnes et Par Eksempler fra andre Digtere. Thøger Larsens Poesi har en Del Eksempler af denne Type: Vinden suger de Sorger, der sove | nede i Muldenes syge Mulm, | vækker i vilden Hyld et Svulm, | Længsel fra længst fortabte Skove (Det Fjerne p. 29) — Nu trives Træet, nu lyser Løvet (Slægternes Træ p. 50) — Røre og Rislen i Vinde og Vande (smst. p. 41) — Mens Toner daler med Dug og Duft | forsvinder Lærker i Lys og Luft (I Danmarks Navn p. 19) — Kvad der mumler i Møllens Kværn | og Brus fra Brisen mod Søens Bred (Vejr og Vinger p. 40) — der ligger lønlig af Graad og Gry | et Lys i Graavejret inde (Trækfuglevej p. 11). Fra L. C. Nielsens Lyrik er dette karakteristiske Eksempel: Min Vilje er vild som det høstlige Hav; | det brænder af Morild i Mulmet (Vandringer p. 123).

IX. Allitterationen i et Digt kan have en halv-tilfældig Oprindelse, jeg mener hermed, at et bestemt Ord bevirker Associationer med Ord, der har samme Begyndelseslyd (*lange, gode Dag > lange, liflige Dag* etc.), og det bliver ved denne Indskydelse. Allitterationen hører med til hele Digtet, men den virker helt (eller den virker slet ikke) i Kraft af sig selv. Vi har i Afsnit VII—VIII set Eksempler paa Allitterationen udstrakt til større Dele af Strofen. Det næste Skridt vil være, at Digteren bygger Digtet op med genkommende Bogstavrim, saaledes at hele Digtets Struktur, dets stilistiske Valør ogsaa betinges af dette Fænomen — der ses her fuldstændig bort fra, om man finder Virkningen behagelig, æstetisk værdifuld eller ikke.

Det vil sikkert høre til Sjældenhederne, at en Digter bygger et Digt i bunden Form med Rim etc. op med Allitterationer. Det vil nemt komme til at virke overlæstet, de mange Bogstavrim vil virke hamrende og døvende (jfr. Niels Møllers Brug) og ødelægge de Muligheder, der ligger i en skønsm og udsøgt Brug.

I Holsteins Lyrik findes et Par Eksempler paa Digte, hvor Allitterationen er af afgørende Betydning for hele den kunstneriske Udformning af Sprogstoffet. Et Digt som „*Fylde med Blomster blusser*“

(D 58—59) har mange Allitterationer, men de er brugt paa en meget harmonisk Maade, de er musikalske (mærk den trokæiske Rytme). Jeg citerer anden Strofe:

Blomsters blide Dufte
bæres vidt om Vang.
Gøg fra fjerne Skove
kukker Dagen lang.
Hørte du i Dalen,
hvor de klare Kilder
klinger gennem Krat,
Sang af Nattergalen,
lange Løb af Triller
i den lyse Nat?

„*Solskin i Stuen*“ (D 68—69) har udprægede Allitterationer i Strofe 1, 4 og 6 (jvf. p. 143, 149, 150). Disse to Digte viser tydeligt, at Holstein fra første Færd har benyttet sig af Bogstavrimet og har forstaaet dets musikalske Muligheder (jvf. p. 141 f.). „*Foraarsbogen*“ (Æt. 45—48) har mange Allitterationer (specielt Strofe 1, 2, 5, 6, 7 og 8). „*God og Glad*“ (Æt. 28—34) er sikkert det Digt, som har de fleste Allitterationer, det hænger sammen med Trangen til at forme det hele prægnant, i Sætninger med almengyldigt Præg, gyldne Sandheder og evige Naturglæder slaas fast (jvf. netop Titlen). Citater er anført p. 143, 144, 146, 150. Første Strofe citeres:

Lærken har den lange Rejse yovet.
Vinteren har varet længe nok.
Munter som en Dreng, der vel har sovet,
ryster Rugen Sneen af sin Lok.
Lytter i den lange
Dag til Klange,
kruser sig i Blæsten kold og kry.
Se, hvor Solskinstungen
slikker Ungen!
Lærker legger i hans Lokkers Ly.

Af Strofens 50 Ord allittererer de 19 (38 %).

X. Der er visse Ord, der ligesom visse Rim (Sky ~ Gry, Læ ~ Træ, fjerne ~ Stjerne etc.) hører sammen med Allitteration, Ord, der ofte bliver brugt i Poesi i Følge deres Betydning: blaa, blank, blinke — blusse, Blomst, blid, Blæst, — grøn, gro, Græs, Grøde — klar, klinge, Klang — mild, mørk, Mørke, Mulm, Morgen, Maj —

sød, Sødme, salig, Sol, Sommer, Sang — Vind, Vejr, Varme, varm, hviske etc. etc.

Af Holsteins Yndlingsord (jvf. delvis Ernst Frandsens Bog p. 42 — 43) har jeg ikke fundet *sval* allitterationsbestemt; det indses let hvorfor: det er ikke nemt at finde korresponderende Ord med samme Begyndelseslyd, der kan indgaa i et Allitterations-Udtryk (*sval*: Svane, svaj, svimmel, svømme, sværme etc.). Adjektivet *karsk* (der kan allitterere med Ord som kold, køn, kalde etc.) bruges i denne Forbindelse: *karsk og kampglad* (Æt. 30), men Allitterationen er ikke fremtrædende. *Mild* bruges gentagne Gange allitterationsbestemt (L 77; M 118; Æt. 14, 27). Ord som *sød, Sødme, salig, Sommer* — der ikke paatrænger sig — er anvendt flere Gange (L 30, 55; M 46, 50; Æt. 52). Ord som *blusse* og *Blus* er flere Gange brugt i Allitterations-Udtryk i „Digte“ (34, 35, 58, 77; jvf. L 78, 79). Et Ord som *Bi* (Bierne spiller en stor Rolle i Holsteins Lyrik) indgaar flere Gange i Allitterations-Serier (D 34; M 66; Æt. 41).

Hvad de enkelte Konsonanter angaar — der er i nogen Grad set bort fra *s* — saa staar *b* i Spidsen; der er otte Eksempler i „Digte“, mærk Ord som: *blaa, blank, blid, blusse, Blus, bløde, Blomst, blomstre, Blæst, blinke, Brus, Brise, brænde, brumle, Brum, Bi*. Derefter kommer *l* og *s* og saa *r* og *v*, *k*. Efter den lille Statistik p. 142 faar vi: *b* 22 — *l* 18 — *s* 18 — *r* 14 — *v* 13 — *k* 13 — *f* 10 — *t* 10 — *m* 8 — *h* 6 — *g* 6 — *n* 5 — *d* 2 — *p* 1.

Denne grove Opstilling siger ikke noget om, hvor mange Gange en Konsonant findes i en Serie. Det ret lave Tal for *m*, som undrer noget (og det relativt lave for *v*) skyldes de lange Kæder paa op til fire Bogstavrim (Type: *Mulden mumled saa mildt om Marken*).

En Sammenstilling med Konsonanternes Rækkefølge i Johannes V. Jensens Allitterationspoesi (jvf. Danske Studier 1934 p. 134) kan have sin Interesse (Sammenligningen halter selvfølgelig noget, da vi hos Johannes V. Jensen har at gøre med Digte, hvor Allitterationen er en fast Bestanddel); den er: *s, b, f, m, v, l, k, g, h, t, r, d, n, j, p*. Naar der ses bort fra *s*, har vi *b* i Spidsen i begge Tilfælde og *Lyd* som *d, n* og *p* paa Sidstepladserne. Konsonanter som *v* og *k* staar nogenlunde ens i Rækken. Forskellene skal jeg iøvrigt ikke gaa ind paa i denne Sammenhæng, men det maa dog bemærkes, at *f*'s Hyp-pighed hos Johannes V. Jensen utvivlsomt skyldes Ord som *fager* og *fersk*.

I denne Undersøgelse er Vokalallitterationen ikke taget med; dette skyldes ikke, at den ikke skulde have sin Interesse og være en Undersøgelse værd¹; men det som har været magtpaaliggende har været et Forsøg paa at gruppere Konsonantallitterationerne hos en dansk Nutidsdigter for at faa et Overblik over deres Hyppighed, Væsen og Betydning. En Gennemgang af Holsteins Poesi — som har et overkommeligt Omfang — har syntes mig at give et godt og interessant Udbytte og eventuelt at have skaffet et vist Sammenligningsmateriale til Veje. En nærmere Undersøgelse af f. Eks. Thøger Larsen, som jeg har meddelt flere Paralleleksempler fra, vil utvivlsomt bringe ikke saa lidt af Interesse for Dagen. Hvad Johannes V. Jensen angaar tillader jeg mig at henvise til „Studier i Johannes V. Jensens Lyrik“ p. 83 ff.

¹ Om Vokalallitterationen se Olof Gjerdmans Afhandling „Om vokalallitterationen och dess förklaring“ (Språk och Stil XII (1912) p. 57 ff.). Se endvidere den kritiske Oversigt „Den vokalska allitterationens problem“ i Ragnar Holmérus' „Studier över allitterationen i Eddan“ (Studier i nordisk filologi, XXVI, 1936) p. 1 ff. med Kritik af Gjerdmans Opfattelse.

NÆGTELSEN I LOLLANDSK

AF

BALTHASAR CHRISTENSEN

Nægtelsen i lollandsk er en anden end i rigsmaal og i andre folkemaal. Den hedder *enne* og svarer til rigsmaalets *ikke*. Denne trænger under indflydelse af skriftsproget frem, men vil ligesom andre nægtelser som *ej* (lidet brugt) og *aldrig* (meget brugt) kun som sammenligning blive omtalt i denne artikel.

Formen for nægtelsen er altsaa en anden end i andre folkemaal, og den varierer meget efter stillingen. Hvad indholdet angaar, kan man naturligvis ikke vente særlige afvigelser fra rigsmaalets. Derimod er dens plads i sætningen, særlig i bisætningen, mere fri end der, og i behandlingen af dette afsnit vil der fremkomme ting, der har bud til andre folkemaal.

Etymologi.

Nægtelsen *enne* synes ikke som andre folkemaals *ente*, *inte*, *et* og *it* at stamme fra intetkønsformen *intet*, da et bortfald af stammens *t* ikke er tænkeligt.

Heller ikke fælleskønsformen *ingen* (oldn. *engi*, æ. d. *ængi(n)*) kan i dens kendte former være udgangspunkt for den loll. form, da dennes trykstærke vokal i saa tilfælde vilde være nasaleret. Stedordet „ingen“ findes i loll. under formen *æ·i·n*.

Ordet maa da stamme fra en ældre form, der iflg. professor Brøndum Nielsen (Gammeld. Gramm. § 219 Anm. 3) kan tænkes at være en usynkoperet, *ænigh(æ)*, svarende til *manigh(æ)*, *mange*. Disse to former vilde ikke, ved bortfald af *ghæ*, danne nasaler, men blive til henholdsvis *ænə* og *manə*, og saaledes hedder de netop paa lollandsk.

Anm. 1. Vokalerne *æ* og *a* i *ænne* og *manne* er „halvnasaler“. Ved fuldnasaler udtales *intet n*.

Anm. 2. En mindelse om den oprindelige betydning „*intet*“ har man i en sætning som „Jeg har *enne* uden hvad jeg selv skal bruge“, d. v. s., „jeg har *intet*, undtagen o. s. v.“.

Nægtelsens form.

1. *ænə*. Den fuldstændige form er *tostavelses: ænə*, og den fremkommer som stærkt betonet udord (foran talepause): *jæ jö de 'ænə* (jeg gør det ikke). *vi sæ·i· 'ænə*, *vo dæ·i· æ* (vi siger ikke, hvor den er).

Lydharmoni indtræder efter *ø* og *ö*, samt efter de af *y* udgaaede tvetyd (öi): *ha, tö önə* (han tør ikke). *di soia önə, som di sga* (de syr ikke, som de skal).

2. *æn*. Tostavellesformen er dog ikke hyppig. Som indord mister det oftest sin svage endelse, selv om det er betonet. Formen bliver da *æn*, ved lydharmoni *ön*. *ve do 'mæ, ælə ve do 'æn mæ* (vil du med, eller vil du ikke med). *de 'jö 'ön nə-w, do blæi he-mə* (det gør ikke noget, du bliver hjemme).

3. *n*. Ofte mister ordet ogsaa sin betonedede vokal, saa der tilbage kun bliver næselyden *n*. Det sker dog kun i svagere betonet stilling, og vel især efter konsonant (se „sammentrækning“). *do kă, 'sad' n' 'hōws de* (du kan sagtens ikke huske det). *ha, vel 'n 'go, ha-wl 'kə* (han vil ikke gaa, han vil køre). *de 'n 'mæi* (det er ikke mig).

4. *m*. Efter læbelyd labialiseres *n* til *m* (med løs sammentrækning). *de rā-ā ham 'm, va jæ jö* (det rager ham ikke, hvad jeg gør). *de kă de sga-b 'm* (det kan det skab ikke).

5. Sammentrækning, nægtelsens mere eller mindre opgaaen i forudgaaende ord, forekommer hyppigt — men ikke gerne ved stærkt betonedede ord, og heller ikke, naar nægtelsen er stærkt betonet. *de kă, 'ha, ænə, mæn de kă, 'jæ* (det kan han ikke, men det kan jeg). *nə 'jæ æn mō, so mō 'do hælə ænə* (naar jeg ikke maa, saa maa du heller ikke).

Sammentrækning ved betonedede ord og nægtelser høres dog, men da sædvanlig kun løs, ved halvtærk betoning dog ogsaa fast. *mă, 'i 'vel 'n, o kōw- 'kă, 'n* (manden vil ikke, og konen kan ikke). *ha, 'i vel 'n mæ he-m, ha, 'kă n blæ-i fæ-w* (han vil ikke med hjem, han kan ikke blive færdig).

Løs sammentrækning har man, hvor nægtelsen i formen *n* (*m*) danner tilslutning til forudg. ord uden at gaa op i dets slutstavelse. Om man vil betegne nægtelsen som stavelsesdannende eller som et selvstændigt ord, maa bero paa et skøn — her er valgt det første. I det betonedede (*ha, 'i*) høres i hvert fald to stavelser, medens der i det jævne udsagn *ha, veln mæ* kun høres een stavelse i *veln* (vil enne).

Man sammenligne ogsaa løs sammentrækning med biordet „der“ i *de kă, di dæ- 'n* (det kan de der enne) med fast sammentr. af stedordet „der“ med nægtelsen i *nə a dan fle- 'n* (nu er der enne flere). Her faar „der“ til overflod vokalskifte.

Almindelige løse sammentr. med stedord er følgende: *ham' m, hans' n, hi- 's' n, vos' n, jæ- 'n, dæm' m, dæ- 's' n, som' m, va' n, dæ- 'n, dis' n, dæ- 'i, dæ- 'n, i- 'n, e- 'n*.

Eks.: *sga dæ- 'n mæ* (skal denne enne med). *næ- de sga dæ- 'i n* (nej, det skal den enne).

Med biord: *tid' n, søm- 'ti- 'n, alre- 'n, snå- 'd' n, slæd' n, ranøg' n* (rigtig-nok), *væl' n, dāw' n, æs' n* (ellers), *bå- 'n, sad' n* (sagtens), *mon' n o. fl.*

Eks.: *vi kă, snå- 'd' n se me- 'n* (vi kan snart ikke se mere, o: længer). *de sga vi 'dāw' n hā nə-w d* (det skal vi dog ikke have noget af).

Med bindeord: *d' n, mæn' n, om' m, fō- 'de' n, nō' n, ves' n, sgōnd' n, sæ- 'lōm' m, sømōm' m, dasm' m* (dersom).

Eks.: *ha, go- 'n nōg, mæn' n fō- 'n ha, sæ- 'l vel* (han gaar nok, men enne

¹ Apostrof betegner her og i det følgende ikke stød, men tab af vokal.

før han selv vil). *ro-wa-nə go öw, dasm'm da snå-əd komə-ræin* (roerne gaar ud, dersom enne der snart kommer regn).

Med forholdsord foran navnemaade (se dog „Nægtelse og navnemaade“ senere). Eks.: Pas nu *po'n d* (paa enne at) falde ned. Han sagde enne noget, *fö'n d* (for enne at) fornærme nogen.

Med udsagnsord almindeligt i alle verbalformer: *do sbis'n nə-w*, du spiser enne noget. *ha, jig'n fö-ə o-də* (han gik enne før otte).

Med navneord ligeledes: *de jö hi-s mǫ'n* (det gør hendes mand enne).

Tillægsord sammentrækkes ikke med nægtelsen, medmindre de fungerer som navneord — ellers kan nægtelsen nemlig ikke staa bagefter.

Fast sammentrækning har man, hvor nægtelsen i formerne *n* el. *nə* gaar helt op i forudgaaende ord. Kun den sidste danner stavelse: *dan* (der enne), *danə* (da enne).

Eks.: *hå 'don hø-əd 'de* (har du ikke hørt det!) eller *'håd'n 'hø-əd de* med mindre tryk paa „du“. *nə, de hå-ə jæ-nə* (nej, det har jeg enne). *ha, slo san nə-w vi-ə* (han slog sig enne noget videre). *do kǫ, 'jun sgri-w did ə-nəwn* (du kan jo enne skrive dit eget navn).

Som man ser, sker fast sammentrækning især efter vokal, vel at mærke efter ord, der i maalet ender paa vokal: han — *ha, ha-nə*.

Følgende sammentrækninger med stedord er almindelige: *jæn(ə)* (jeg), *don(ə)* (du), *ha-n(ə)*, *vin(ə)*, *in(ə)* (I), *din(ə)* (de), *mæi — man(ə)* (mig), *dæi — dan(ə)* (dig), *sæi — san(ə)* (sig), *da — dan* (der), *ma-n(ə)* (man).

Med biord: *dan(ə)* (da), *nən(ə)* (nu), *hə- — han(ə)*, *də- — dan(ə)*.

Med bindeord: *an* (at), *sən* (saa): *sən* (saa enne) det gaar istykker.

Med udsagnsord: *sgan — sgun* (skal — skulde), *kǫ-n — ku-n* (kan — kunde), *fon* (faar), *mon* (maa), *ən* el. *an* (er), *van* (var), *hån* (har), *jön* (gør), *tån* (tager).

Eks. *ma, tån fæil å de* (man tager enne fejl af det).

Nægtelsens indhold.

Herved forstaas betydningen, der lægges i nægtelsen *enne*, og den er ikke væsentlig forskellig fra betydningen i rigsmaalets nægtelse „ikke“.

1. Nægtelsen af begrebet, hvortil den hører, er ordets absolutte betydning: *de an ən ro-w, mæn ən pasdnag* (det er enne en roc, men en pastinak). *ha, plöi-ə ənə, ha, hæ-ə* (han pløjer enne, han harver).

2. Nægtelsen af begrebets modsætning er en litotisk brug af ordet: *ha, a-n sə led tösə* (han er ikke saa lidt tosset = meget tosset). *ə dæ-i-n sdə-ə* (er den ikke større = saa lille). *jə sgan næidə, de jo-wə öwnd* (jeg skal enne nægte, det gjorde ondt = jeg skal indrømme, at o. s. v.). *ha, 'a-n sə 'döm* (han er enne saa dum = klog. Smlg. samme eksempel i punkt 10). *ha, a, la-nd frå döm* = meget klog. *de an d fö-awdə* (det er enne at foragte).

3. Nægtelsen bruges ved en formodning, der anses for sandsynlig: *mon'n vāwni, træ-i-ə tæ o smö-əs* (mon enne vognen trænger til at smøres). *hå ho-n vā-ən jefd tow ga-* (har hun enne været gift to gange).

4. Nægtelsen bruges ved spørgsmaal, der ventes besvaret bekræftende: *söns don, de 'i, pe-n had* (synes du enne, det er en pæn hat). *ə-n sand, va jə sæi-ə* (er det enne sandt, hvad jeg siger)?

5. Nægtelsen bruges ved tvivl og usikkerhed og udtaler frygt for rigtigheden af ens egen mening — eller ogsaa er det en spydighed. Følgende eksempler kan opfattes paa begge maader: *boldi, æ væl'n sad foke-ud i* (boltten er vel enne sat forkert i?!). *æ don bæ, fo, æ re-wæ knegæ* (er du enne bange for, at rebet knækker, 1. fordi det er saa tyndt, 2. da det er et helt tov). I bisætning: *gu ve, æm ha,n æ fywl* (om han enne er fuld).

6. Nægtelsen bruges ved befalinger og uhøflig tale: *kømæ don snæ-ud æ'sdæ* (kommer du enne snart afsted). *kå, don tå æ ho-l di, kæfd!* (kan du enne tage og holde din kæft).

Som man ser, mildnes udtrykket ved nægtelsen.

7. Nægtelsen bruges ved høflig tale og høflig opfordring. Uden nægtelse kræver spørgsmaalet et rent forretningsmæssigt svar, og derfor hedder det i hjemmet: Vil du have end en pandekage?, men til gæsten: Vil du enne have end en pandekage?

Eksempler: *ve don tå æ tå øw æ bo-wæ fo ma* (vil du enne tage og tage ud af bordet for mig?). *næ*. (nej). *jo-w, ve donæ* (jo, vil du enne). *sga vin tå vos ed slaw kœd* (skal vi enne tage os et slag kort?).

8. Nægtelsen med forstærkende betydning er en særlig brug af ordet, der her mister sit nægtende indhold: *så jæn de nog el. så jæ den nog* (sagde jeg det enne nok!). *æ de ddw'n øw'tå-l-læ* (er det dog enne utaaeligt = det er meget utaaeligt). *legær ha,n dæ æ å sæ-wæ!* (ligger han enne der og sover!).

9. Nægtelsen bruges undertiden baade i hovedsætning og bisætning, hvorved de ophæver hinanden: *ha, æ,n dæ,i, mæ, dan nog sga klæ æ fo sæ* (han er enne den mand, der enne nok skal klare for sig). *hu, æ,n sæn mō-wæ do-dæ fo æ,i,nlæ,i* (hun er enne sin moders datter for ingenting. — Her er to nægtelser i samme sætning).

10. Nægtelsen bruges til at indskrænke begrebet, hvortil den knyttes, og faar derved betydningen „omtrent“. *vi van fjo-wædæn dæ-w æm de* (vi var enne 14 dage om det). *ha, æ,n 'so dom ijæn* (han er enne saa dum igen). *sda,n va,n læ, nâ-g* (stangen var enne lang nok).

11. Nægtelsen bruges i forbindelse med tvivlsbiordet „mon“. Med tryk paa „mon“ er det en spottende afvisning, medens det med tryk paa nægtelsen bliver en forstærket tvivl. Udsagn: Han har ikke raad til det. Svar 1. *'mon'n* = det kan du tro, han har. Svar 2: *mon.'n* = det kan gerne være.

12. Nægtelsen bruges i tilfælde, hvor det strengt taget er i strid med logikken, antagelig beroende paa kontamination. „Pas paa, (saa) at du enne vælter koppen“ og „pas paa, du vælter koppen“ el. Igen sammenblandes til *pas po: æn æ væld kœm* (pas paa enne at vælte koppen). *to dæ i vð æ fo, æn æ fal-ne* (tag dig i vare for, ikke at falde ned).

13. Nægtelsen er ofte et middel i ironiens og spottens tjeneste. *do æ dan sy, vo mæ,i, sga ne* (du er da enne syg, hvor maden skal ned). *do hæ dan glæmd æ to smœ po* (du har da enne glemt at tage smør paa). *da van dæ,i, læ,i, ha,n ku,* (der var enne den ting, han enne kundel).

Baggrunden for disse eksempler er: du æder for meget, du har vaaset med smørret, han bildte sig ind at kunne alt.

Spot ligger der i følgende udtryk, naar tonen afpasses derefter:

*kå, don lyd dæ*o*i, sde-n!* (kan du ikke løfte den sten). *jæ trowd 'n, do va komsfme*o*d!* (jeg troede ikke, du var konfirmeret = man skulde ikke tro, at — —). *æ don m*o*i, i h*o*ws*o*!* (er du enne manden i huset!).

14. Nægtelsen bruges meget i venlig tale til børn — men ogsaa ved irettesættende tale, idet nægtelsen giver lejlighed til at nævne idealet, der skal stræbes efter.

*do kå, dan li bæs*o*mo*o** (du kan da enne lide bedstemoder). *i vel v*æ*l'n h*o* n*o*-w*o*n klæin*o** (I vil vel enne have nogen klejner). *do æ slæd'n n*o*-w*o*n s*o*-w*o* p*æ*-i* (du er slet enne nogen stor pige). *de l*æ*-w do slæd'n p*æ*-nd* (det lavede du slet enne p*æ*nt).

15. Helt svævende er nægtelsen i udtryk, hvor intet benægtes: *de æn f*o* 'de* (det er enne for det, skal vi enne gaa en tur i marken?). *de æn m*æ*-i æn riml*o** (det er enne mere end rimeligt).

Anm. Nægtelsen bruges ogsaa som forundringsudbrud, men saa erstatte*de* det almindelige „enne“ med „ikke“. Det staa*r* i forbindelse med, at „enne“ kun elliptisk kan staa forrest i en sætning. Til ud-sagnet „Han rejser enne alligevel“ siges *e'ge* = ikke det.

Forstærkelse og mildnelse af nægtelsen.

En ubestridelig usandhed berettiger en absolut nægtelse: 2 og 2 er enne 5. Min mor er enne fyldt 70 endnu. Men de fleste „sandheder“ maa af forskellige grunde gradueres, og dertil bruges visse biord, ofte i forbindelse med „da“.

1. Til forstærkelse bruges især: da, (da) slet, (da) absolut, bare, samt diverse eder.

grisi, æ slæd'n fe (grisen er slet enne fed). *do kå b*æ*-i'n h*o*ws de* (du kan bare enne huske det). *de æ sgu dan m*æ*n f*æ*il* (det er sgu da enne min fejl).

2. Til svækkelse af nægtelsen ved usikkerhed og tvivl bruges biord som: (da) vist, (da) næsten, (da) rimeligvis, nu (da), samt visse eder som „pokker“.

*hu, a, da n*æ*n sæ*o*-l*o* sy* (hun er da nu enne særlig syg). *ko-w*æ*n æ p*æ*g*æ*-i 'n m*æ* k*æ*-l* (koen er pokker enne med kalv).

3. Følelser lægges for dagen ved at sætte mildnende biord som da, jo (da), (da) forhaabentlig (da), (da) gudskelov (da), (da) heldigvis (da), desværre o. fl. foran nægtelsen.

*de va dan s*o* slæm*o*d* (det var da enne saa slemt). *jæ k*æ* v*æ*sgl*o* æn j*æ*lb d*æ** (jeg kan virkelig enne hjælpe dig). *di va da h*æ*ld*æ*vis 'n sm*o*i*o*d* (de var da heldigvis enne fulde).

4. Nægtelsen bruges endelig som forstærkelse til udtryk, daglig-livet bruger om det usle og ringe: *dæ*o*i, æn æn syw*o* sil v*æ*-i* (den er enne en sur sild værd).

Ligeledes: enne spor af smør, en reje tilovers, en pibe tobak værd, saa meget som et straa, o. s. fr.

Nægtelsens plads i sætningen.

Det er en hovedregel, at nægtelsen skal staa nær foran, ved sæt-ningsens verbum bagved, det ord, der nægtes. Men herfra er der dog

mange afvigelser, ligesom dens plads i hovedsætninger er en anden end i bisætninger.

I. Nægtelsens plads ved verbet i hovedsætninger.

1. Ved verbet forstaas sætningens tidsbøjede udsagnsord, omsagnet. Reglen er, at nægtelsen staar efter verbet. Eks.: Jeg lyver ().

Nægtelsen følger dog ikke verbet, naar det drages frem i sætningen, men bliver bagved grundledet. Eks.: Paa mandag kommer børnene () i skole.

Ved „sammensatte tider“ staar nægtelsen efter verbet og altid foran tillægsmaader og navnamaader. Eks.: Han bliver () altid snydt for pengene. Du maa () for alt i verden drille tyren.

Det skal derefter undersøges, hvad plads verbets nægtelse skal have i forhold til andre sætningsled.

2. Nægtelsen har under alle forhold sin plads efter grundledet og „foreløbigt grundled“, men foran det „egentlige grundled“, uanset ligefrem eller omvendt ordstilling. Det gælder alle slags hovedsætninger.

Eks.: Manden dager () paa karlen. Karlen dager manden () paa. Dager manden () paa karlen? Slaa (du) nu bare () koppen i stykker! Der kommer () noget kløver i aar.

Undtagelser fra denne regel findes i sætninger, der begynder med mon, maaske eller kanske, og bare, og det beror paa disse ords oprindelse.

Mon er et opr. maadesudso., nu biord. Sætningen „Mon han kommer“ hed opr. „Mon han komme“, og nægtelsens plads er derfor naturligt som i normale hoveds.: „Mon han () kommer“. Loll. folkemaal tillader to andre pladser: „Mon () han kommer“. „Mon han kommer () snart“. Disse ordstillinger er utænkelige i enhver anden sætning med maadesudsagnsord.

Maaske og kanske er egentlig sammentrækning af sætningerne „(det) maa ske (, at — — —)“ og „(det) kan ske (, at — — —)“. Hvad der følger efter „maaske“ og „kanske“ er, altsaa bisætninger, og nægtelsen vagabonderer da ogsaa som i bisætninger. Eks.: Maaske () det er færdigt. Maaske det () er færdigt. Maaske det er () færdigt.

Bare maa antages at være en elliptisk hovedsætning og efterfølges af en bisætning. Nægtelsens plads er da som i en bisætning. Eks.: (Jeg ønsker) bare (at) () han () kommer () for sent! De tomme klammer angiver her som overalt i afsnittet om nægtelsens plads mulige pladser for nægtelsen.

Forholdet ved gid er noget lignende: Gid det var sandt = Gud give, at — — —. „Gid det () var sandt“ eller „Gid det var () sandt“.

Nægtelse foran grundled findes i „forvildede“ sætninger som: Kommer () mor snart! Kommer dog () snart mor! Køber () ham slagtermads gedebukke? Spiser () ham det syin for sig selv? Gaar () den slubbet og æder vore æbler?

3. Nægtelsen har sin plads foran støtteordet. Eks.: „Hun

er () enke endnu“. Men ved fremdraget støtteord: „Enke er hun () endnu“.

4. Nægtelsen har plads foran genstandsled og hensyns-
led, naar disse er navneord (og ikke fremdragne). Eks.: Hun gav ()
drenge pengene.

Hvor personlige stedord fungerer som genstl. og hensl., bliver
nægtelsens plads friere, idet den kan anbringes mellem disse led, ja
endog bag dem begge — blot ikke efter navneord. Eks.: Hun gav ()
drenge dem. Hun gav () ham () pengene. Hun gav () ham ()
dem (). Brænd () dig () paa ringene! Sagde jeg () det () nok!

De ubestemte stedord *en* og *det* kan ogsaa staa foran nægtel-
sen. Eks.: Han under () en () noget. Han har () det () saa farlig
(man bemærke stillingen efter *har*!).

Refleksivet sig har nægtelsen enten foran eller bagved. Hver-
andre har altid nægtelsen foran. Eks.: Hun slog () sig () saa lidt.
Vi skylder () hverandre noget.

Alle andre stedord maa som hensynsl. el. genstandsl. blive bag-
ved verbets nægtelse. Eks.: De under () nogen noget. Du gav ()
denne noget.

5. Nægtelsens plads mellem andre biord, der ogsaa hører til verbet,
er det vanskeligt at give regler for. Hvis nægtelsen bestemte biordet
eller biordet nægtelsen, var sagen klar: Pladsen var da henholdsvis
foran eller bagved biordet. Men opgaven er at bestemme pladsen for
biord, der hver for sig er udvidelser til verbet. Følgende regler synes
dog at gælde:

Nægtelsen staar foran biord, der sammen med verbet danner „uægte
sammensætning“.

De styrtede () ned.

Soldaterne kom () hjem.

Karlen tog () selerne af.

Nægtelsen staar som regel foran biord, der betegner stedet, tiden
og maaden.

Han kørte () hjem, men gik.

Han kom () ind i stuen; han blev ude.

Han cykler () hereftertids.

Kom han () senere?

Hun regner () godt, men skriver godt.

men:

Han forstaar undertiden (), hvad vi siger.

Nægtelsen staar derefter bagved de fleste andre biord.

Han sejler vistnok () i morgen.

Vi kører altsaa () alligevel.

Hun fik alligevel () pladsen.

De har nemlig () fyldt 20 aar.

Onkel Hans kommer formodentlig ().

Kornet modnes selvfølgelig () i maj.

Nægtelsen staar foran tids- og størrelsesbestemmelser.

Hun døde () den fjerde marts.

De gik () fem mil, dersom der var kørelejlighed.

6. Nægtelsen og forholdsordsled har lignende stilling til hinanden som nægtelse og biord: Tid, sted og maade som regel bag, andre som regel foran nægtelsen.

Han gaar () til sit arbejde.

Man bander () i kirken.

De arbejder () om søndagen.

Man hilser () med hænderne i lommen.

Hun kan for pokker da () hekse.

De tør i hvert fald ().

7. Nægtelsen i „sammensatte tider“ staar altid foran navnemaader og tillægsmaader.

Pigen har () sunget og fløjtet, som hun plejer.

Gulvet blev () fejtet og vasket hver dag.

Karlen kunde () bære en tønde hvede.

8. Elliptisk bruges enne i udtryk som: Gaar du eller enne! Hvorfor enne? Naa, enne! Mon enne!

II. Nægtelse ved andre sætningsled end verbet.

1. Hovedreglen er her, at nægtelsen staar foran det ord el. led, der nægtes.

Kniven skærer () godt.

Han ramte () i pletten.

Børn maa lære, () at () sætte paa fingre.

Vi kommer vel () for tidligt!

Det er kedeligt, () at () kunne sove.

Han opførte sig () pænt.

2. Nægtelsen staar i nutidens rigsmaal altid foran „at + navnemaade“. Saaledes ikke i loll. (og andre) folkemaal: her kan nægtelsen i mange tilfælde staa mellem at og navnemaade.

Han er ked af *ån ku* faa det til at slaa til.

Det er dumt *å æn* tage, hvad man kan faa.

Jeg har lovet ham *å æn* sige det til nogen.

Det kan *nån* hjælpe *å æn* ville lade sig raade.

Pas nu paa *ån* (*å æn*) tabe koppen.

Tag dig i vare *ån* røre ved stillepinden!

Det vilde klæde dig *å æn* være saa viskæftet!

Se nu til *å æn* spille mælken.

Denne ordstilling kræver som betingelse, at nægtelsen gælder navnemaaden alene. *ha, pröid 'n å rø:s sa* betyder: Han gjorde ikke noget forsøg paa at røre sig, medens *ha, pröid d'n rø:s sa* betyder: Han prøvede paa at ligge stille. *de æn å fawdå* (det er enne at foragte). Paa samme maade er der forskel paa 1. Han huskede *æn a log* for hønsene (= han glemte det) og 2. Han huskede *å æn log* for hønsene (= han huskede at lade døren staa aaben).

Udvidelse til nægtelsen kan følge denne ind mellem at og navnemaade: Det ser for voyt ud *å slæd æn jy næw* (at slet enne give). Det er det klogeste *å* bare *æn* høre efter, hvad hun siger. Du maa vel kunne lære *å* for fanden *æn* stikke fingrene ind under brættet.

Nægtelsens særlige stilling ved navnemaaden i forbindelse med

sammendragningstilbøjeligheden giver anledning til, at navnemaaden i en del tilfælde kommer til at staa uden kendeord, hvor dette ellers ikke skulde udelades. Det vil i praksis sige, at *æn* (at enne) bliver til *æn* el. *'n* (enne). Aarsagen er muligvis syntaktisk usikkerhed, muligvis trang til lydharmonisk.

Nu maa du passe paa *'n* tabe pungen.

Han var lige ved (*æ*)*n* spille trumf.

Du maa vænne dig til (*æ*)*n* tænke for meget paa det.

Der er ingen mening i (*æ*)*n* tage frakke paa i saadan en kulde.

Lad os være enige om *'m* køre før syv.

Anm. Denne syntaktiske stilling af nægtelsen efter udsagnsordets kendeord „at“ høres ogsaa i sjællandsk folkemaal: Pas paa *dd* (at ette) komme for sent! Du maa love *d ed* (at ette) sige det til nogen.

III. Nægtelse ved fremdragne led.

Nægtelsen følger som regel ikke et sætningsled, der for at fremhæves eller af andre grunde drages fremad i sætningen — den vover sig ikke gerne hen foran grundledet (se næste afsnit om bisætninger).

Smøjt var han nu ().

Penge gav han hende ().

Hende gav han () penge.

Pænt opførte han sig just ().

Navnemaaden er dog i stand til at trække nægtelsen med sig, kun sjældent, saa nægtelsen faar første plads.

At have ferie *d* og *æn* skulle saa tidlig op glæder jeg mig til.

Ån ku, sove, det har jeg vel nok kendt til.

Rigsmaalets papirudtryk „Ikke Kristian, men Niels testamenterede han gaarden“ er ikke tænkeligt i folkemaal, der fremhæver paa en anden maade: Det var () Kristian, men o. s. v.

Maalet kender dog eksempler paa, at nægtelsen følger med det ord, det er knyttet til, frem i sætningen: Ikke en øre tjente jeg ved det, Ikke en smule blev tilovers, ikke sandt, o. lgn.; men nægtelsen „ikke“ røber, at det er laan fra rigsmaalet, en moderne foreteelse. Det vil ikke kunne erstattes af „enne“.

Ligeledes kan nægtelsen *a* (aldrig) drages frem som første led: *A* har jeg hørt noget saa pjokket.

Endelig kan nægtelsen naturligvis faa en førsteplads i elliptiske udtryk. „Har du faaet kaffe?“ Svar: „Enne endnu“. „Tag dig end en taar kaffe!“ Svar: Tak, enne denne gang“. „Er han kommet hjem?“ Svar: „Enne, saa vidt jeg ved“, eller „Enne det jeg ved af“ — dette besvaret med „Naa, enne“ (ikke „enne“ alene) eller „Ikke det“ (*e/ge*).

C. Nægtelsen ved verbet i bisætninger.

I bisætninger er nægtelsen noget vagabonderende. Man finder den 1. efter det bisætningsindledende bindeord, biord el. stedord, 2. efter grundledet som i rigsmaal, eller 3. efter verbet som i hovedsætninger. I sætninger med jævn betoning, hvor nægtelsen gælder hele sætningens indhold, er det egentlig ligegyldigt, paa hvilken af de tre pladser næg-

telsen anbringes. Sker der særlig betoning af sætningsled, vil det derimod influere paa nægtelsens placering (se herom senere), ligesom ogsaa forskellige andre forhold (udeladelse af bindeord m. m.) kan virke indskrænkende paa nægtelsens bevægelsesfrihed.

1. I at-bisætninger kan nægtelsen have følgende pladser, som et eksempel vil vise: „Han kunde se, at hesten enne kunde tygge“.

1. *an hæsdi, ku, togø*, 2. *a hæsdi, æn ku, togø*, 3. *a hæsdi, ko, n togø*.

Udelades bindeordet, kan nægtelsen ikke staa paa første plads efter ovenstaaende hovedsætning, men nok efter følgende hoveds.: Han undrede sig over, æn *hæsdi, ku, togø* (se 6).

2. I hensigts- og følgebisætninger er forholdene, som eksempler vil vise.

„Han gjorde det, for at børnene enne skulde lide ved det“: 1. *fo 'n å bøn-nø sgu li væ de*; 2. *fo 'n bøn-nø o. s. v.*; 3. *fo å bøn-nø æn sgu li væ de*; 4. *fo å bøn-nø sgon li væ de*.

Med udeladt „for“: „Se dig godt for, at du enne skal blive snydt“.

1. *an do sga blæ-i snod*, 2. *a don sga blæ-i snod*, 3. *a do sgan blæ-i snod*.

„Vi lukker døren i, saa at grisen enne kan komme ud“: 1. *sån (sån) grisi, kå, kom öw*, 2. *så grisi, 'n kå, kom öw*, 3. *så grisi, kån, kom öw*, 4. *an grisi, kå, kom öw*, osv. 5. *sån (sån) a grisi, kå, kom öw*, osv.

3. I henvisende og spørgende bisætninger er forholdene de samme. Dog kan nægtelsen ikke staa paa første plads, naar stedordet el. biordet er udeladt.

Eks.: „Det er en kalv, som de enne kan faa solgt“: 1. *søm 'm di kå, fo so-ld*, 2. *søm din kå, fo so-ld*, 3. *søm di kån, fo so-ld*, 4. *di kån, fo so-ld*, 5. *din kå, fo so-ld* (el. *di'n*).

Eks. „Sig mig et sted, hvor han enne har været“: 1. *vo 'n ha, hå vå-an*, 2. *vo ha, 'n* (el. *ha, n*) *hå vå-an*, 3. *vo ha, hån vå-an*, 4. *ha, n hå vå-an*, 5. *hå, 'n hå vå-an*, 6. *ha, hån vå-an*.

4. I andre bisætninger vil man finde nægtelsen paa de samme pladser, ogsaa naar de staar foran deres overordnede sætning.

Eks. „Hun var bange, naar manden enne var hjemme“: *nø'n mæ-i, va he-mø o. s. fr.*

Eks. „At enne det gaar galt, er ubegribeligt“: 1. *'an de go ga-ld*, 2. *a 'de 'n go ga-ld*, 3. *a de 'gon ga-ld*.

Eksempel paa ellips: *øm ha, a, mæ ælæ ænø* (om han er med eller enne).

5. I bisætninger, der bruges som udraab, holder nægtelsen sig gerne foran verbet.

Eks. *dasm () don ho-læ di, kæfd* (dersom du enne holder din kæft!). *an do sgamæ dæ, a don sgamæ dæ* (at du enne skammer dig).

6. Nægtelsens plads, naar „bindeordet“ er udeladt.

Dersom „bindeordet“ (stedord, biord el. bindeord, der binder bisætningen til hoveds.) udelades, kan nægtelsen sædvanlig ikke staa paa første plads.

Kommer han (), kan det ogsaa være lige meget.

Han vidste godt, Jens () var () kommet.

Han havde et par heste, karlen () kunde () køre.

Undtagelser er dog at-sætninger, der kan have nægtelsen staaende

paa bindeordets plads — dog ikke, hvis at-sætningen er objekt til hovedsætningens verbum.

Det var meget, () han slog igen.

Jeg er ked af, () børnene kan komme med.

Han siger, det () er () sandt.

Smlg.: Han siger *æn*, det ... = Han siger *enne*, at det er sandt.

Disse sætninger maa ikke forveksles med saadan en som „Jeg kommer i tanke om, det er jo () hans fødselsdag før torsdag“, hvor nægtelsen staar i en hovedsætning og har fast plads.

Har bisætningen omvendt ordstilling, har nægtelsen sin bundne plads efter omsagn + grundled.

Kommer han () snart, saa kører vi selv.

Uh, hvor bliver jeg gal, tager du () det op!

7. Nægtelsen ved verbet i bisætninger med fremdraget sætningsled har fast plads som i hovedsætninger.

Du kan stole paa, at ham laaner jeg () penge mere.

Jeg rejser paa mandag, saa før den tid faar du () cyklen.

8. Nægtelsen i sætninger med „at“.

Hensigts-, følge- og at-sætninger kan formelt komme til at ligne hinanden, naar nægtelsen er sammentrukket med „at“. Forveksling undgaas, ved at „for“ og „saa“ ikke udelades i de to første. Sker dette alligevel, viger at-sætningen for de to andre. En sætning som „Han raabte, *an* drengen skulde komme for nær til tyren“ maa altsaa opfattes som svar paa „hvorfor“ (hensigtsbisætning), medens svaret paa, hvad han raabte (at-sætning) bliver: „Han raabte, at drengen () skulde komme for nær til tyren“.

I følgebisætningen udelades „saa“ ikke gerne, medmindre hovedsætningen har det: Han holdt saa fast, *an* drengen () kunde () røre sig. Mest almindeligt er det maaske, at baade hoved- og bisætn. har et saa (saaledes): Rasmus var saa tyk, *son* han () kunde () være i sit tøj.

Nægtelsen kan staa mellem de to ord i „for at“ og „saa at“: for *enne* at — saa *enne* at (se 2). „At“ kan undværes: Drengen maatte skynde sig, *fo æn* de andre skulde spise al maden fra ham. De holdt ham for munden, *son* han kunde skringe.

E. Indskrænkning af nægtelsens bevægelsesfrihed.

I hovedsætningen har nægtelsen sin faste plads, saa der kan kun være tale om indskrænkning af bevægelsesfrihed i bisætninger.

Gælder nægtelsen hele bisætningens indhold, er det, som før nævnt, egentlig ligegyldigt, paa hvilken af de 3 pladser den anbringes. I eksemplet „Manden var ærgerlig, fordi han ikke kunde faa solgt sin hest paa markedet“ kan nægtelsen med ens betydning anbringes saaledes:

1. *fo 'n ha, ku, fo so-ld si, hæsd po må-igø.*

2. *føde ha,n ku, fo so-ld si, hæsd po må-igø.*

3. *føde ha, ko,n fo so-ld si, hæsd po må-igø.*

Dersom nægtelsen under de samme forhold skal betones, vil den lyde: 1. *fo æn*, 2. *ha, æn*, medens 3. plads ikke saa gerne benyttes: Jeg siger udtrykkelig, det var fordi *ha, 'æn ku, fo so-ld si, hæsd*.

Har eet eller flere af sætningens led særlig betoning, vil det have nogen indflydelse paa nægtelsens placering, ligesom visse biordsagtige led og rytmen virker bestemmende.

1. Betonet verbum har nægtelsen foran, paa 1. eller 2. plads; helst paa 2. plads, hvis ogsaa subjektet er betonet.

Hvis *læn* han *'drikker sig ihjel*, saa æder han sig ihjel.

Hvis *lha læn 'drikker sig ihjel*, o. s. v.

Naar () du *'enne (don) 'spiser noget*, kan du heller () bestille noget.

I sætningen „(Han siger), han gør det enne, (selvom det skal koste hans hals)“ har nægtelsen fast plads, da det i virkeligheden er en hoved-sætning.

2. Betoning af andre sætningsled har egentlig samme virkning som betoning af verbet: Nægtelsen sættes ikke gerne paa 3. plads.

Hvem siger, *l'æ læn skal med?*

Naar () *'han læn vil gifte sig med hende*, er der vel ingen, der vil.

Han var gal, fordi *'han læn fik gevinst*.

Kan du nævne et sted, hvor *'han læn har 'vaaren!*

Naar () han *'læn spiller 'kort*, sidder han bare og sover.

Jeg kan godt forstaa, at *'han læn bryder sig om 'hende*.

3. Nogle af de biordsled, der bestemmer nægtelsen, følger denne, endog helt hen til 1. plads.

Hvis nu *læn (næn) han () kommer*, . . .

Naar ellers *læn (æs'n) han fejler noget*, . . .

—, skønt slet *læn (slæd'n) det var hans mening*.

Derimod: Jeg har paa fornemmelsen, (at) han egentlig *læn fejler noget*. Her er nægtelsen bundet til 2. (evt. 3.) plads.

Men de fleste biordsagtige led (biordsled, forholdsordsled, tidsbestemmelser m. m.) binder nægtelsen til en bestemt plads i sætningen, nemlig 2. plads, medens 1. plads er umulig og 3. ikke ret god.

—, saa han undertiden *læn kunde røre sig*.

—, naar han en enkelt gang *læn var fuld*.

—, fordi han ærlig talt *læn havde fortjent det*.

—, at de til tider *læn havde det tørre brød*.

—, fordi han formodentlig *læn kunde*.

—, saa han for fanden *læn kan rejse sig*.

—, naar han om natten *læn havde lukket et øje*.

4. Rytme og velklang vil den, der har sans derfor, (ubevidst) tage hensyn til, naar det gælder om at placere nægtelsen. Det er ikke vanskeligt at høre, at den første af følgende tre sætninger har den bedste rytme:

Jeg kan () begribe, hvorfor *læn du 'rendte din 'vej*.

— — — — — hvorfor du *læn 'rendte din 'vej*.

— — — — — hvorfor du *læn din 'vej*.

De to sidste sætninger har desuden to æn-lyd (*læn rænd og rænd æn*) efter hinanden, og det klinger mindre vel.

F. Andre forhold ved nægtelsen.

I. Deplaceret nægtelse.

Nægtelsen findes undertiden i hovedsætningen, men hører logisk hjemme i bisætningen. Det er især tilfældet i hoveds. med verberne haaber, synes, tror, antager, o. Ign. + efterfølgende at-bisætning.

jæ söns 'n, do sbisæ næw: jeg synes enne, du spiser noget.

vi håwæ 'n, i komæ fo se-nd: vi haaber enne, i kommer for sent.

Henvisende bisætninger bliver efter en hoveds. med deplaceret nægtelse „nødvendig“.

ha, æ n i, ma, ma, kâ, sdo-wl po: han er enne en mand, man kan stole paa.

Spottende og ironisk tale ynder samme anbringelse af nægtelsen.

de 'n næw, do sga våæ vegdæ å: det er enne noget, du skal være vigtig af.

jæ foldæ 'n, do sga e- de bææ sywl: jeg forlanger enne, du skal æde det bare sul.

II. Nægtelse og sideordning.

1. Nægtelse, der staar foran flere med „og“ eller „eller“ sideordnede led, gælder dem alle. Men den standses af bindeordet „men“.

Han er () arier og kristen, men jøde.

Nu skal vi læse og () fløjte og synge.

Det var manden og () konen, der døde.

Nægtelsen viser fremad i sætningen, staar altsaa foran de nægtede led, undtagen hvor det gælder verbet og fremdragne led.

1. Navnet stavede hun () rigtigt.

2. De kunde () læse skriften.

3. Morder er han ().

4. fordi nøglen () laa i skuffen.

2. Ved sideordnede led har nægtelsen sin plads foran første og gentages ikke, medmindre den skal stærkt pointeres.

Han er () tyk og fed af ingenting.

Tyk og fed bliver man () af ingenting.

Man spiser () af krukken og med fingrene.

Man kan enne kalde ham kræsen, fordi () han () spiser () ærter og sulevælling.

Tøjet er () rødt og () gult, men — —.

3. Dersom de senere leds nægtelse skal udvides med biord el. Ign., maa nægtelsen gentages.

Han drikker () vin og heller () øl.

Vi holder () svin og som regel () faar.

Svin holder vi () og som regel () faar.

som () drikker snaps og næsten () ryger tobak.

4. Ved de alm. udtryksmaader „sidde og læse“, „gaa og synge“ o. s. fr. har nægtelsen sin plads efter første verbum, i bisætninger ogsaa paa de sædvanlige 2 andre pladser — aldrig efter de senere verber.

Hun gaar () og spekulerer paa det mere.

— —, fordi () hun () gaar () og spekulerer over det mere.

Han kører () til byen og drikker sig fuld hver dag.

5. Ved sideordnede verber, der betegner sammenhørende handlinger og danner en slags faste vendinger, har nægtelsen sin plads efter begge (dem alle), i bisætninger dog ogsaa paa plads 1 og 2. Saadanne vendinger er: vaske og rede sig, stoppe og lappe, bage og brygge, vande og flytte kær, muge og strø, meje og binde o. lign.

Han vasker og reder () sig () hver dag.

— —, selvom () de () mejer og binder () om søndagen.

Hvis verberne har udvidelser følges regel nr. 6: Hun stopper () hoser og bøder bukser for andre.

6. Ved sideordnede verber, der tilsammen danner en tankeenhed, har nægtelsen sin plads efter første, og gentagelse ved de andre er ikke nødvendig og almindelig, undtagen naar nægtelsen skal særlig betones.

Man drikker () kognakker og ryger tobak og spiller kort søndag formiddag.

Hvorfor gaar du () hen og skælder ham ud!

Hvorfor er han () kommet og har hentet koen?

— —, naar () man () spytter i næverne og tager fat.

7. Hvor hvert verbum med sine udvidelser er en selvstændig logisk enhed, maa nægtelsen gentages ved hvert led.

Han kunde () lide sin svigersøn og gjorde () noget for at hjælpe ham.

Han fodrede () hestene af og lod plagene gaa ude om natten (dette er og maa ikke nægtes); derfor blev han fyret.

III. Nægtelsens rækkevidde.

Som ovenfor vist kan nægtelsen strække over flere sætningsled, men ingen nægtelse virker fra sætning til sætning.

Pigen vilde () stoppe hans hoser, og hun vilde () bøde hans tøj.

Du fortalte mig (), hvem der var med til gildet.

Slagteren paastaar, at hunden () er hans, og at den () hører til der i nabolaget.

Spørgende hovedsætning med nægtelse besvares med „jo“ (el. nej). Er nægtelsen i bisætningen, bliver svaret „ja“ (el. nej).

Siger han (), at det er forkert? Jo!

Siger han, at det () er forkert? Ja!

FRA SPROG OG LITTERATUR

ALADDIN OG FAUST ENDNU EN GANG

Danske Studier for 1927 indeholder S. 188 ff. en Afhandling af H. Topsøe-Jensen, der paa en vistnok aldeles fyldestgørende Maade gør det af med den i sin Tid meget udbredte Paastand, at Oehlenschläger skulde have digtet sin Ungdoms Hovedværk som et Modstykke til Goethes Manddomsværk. Med Rette fremhævede Topsøe-Jensen, at Tanken maatte falde bort strax man sammenholdt den *Faust* Oehlenschläger alene kunde have for sig, Fragmentet fra 1790, med *Aladdin*. Den Faust der møder os i Fragmentet, er saa langt som vel mulig fra en Nureddin-Skikkelse. Det udelukker naturligvis ikke, at et og andet Træk kan gaa igen fra Goethe til Oehlenschläger. Vi veed at Steffens paa sine navnkundige Forelæsninger udtalte sig om *Faust* med stor Beundring, men til Enkeltheder i hans Tolkning kender vi slet Intet, og maa derfor savne en Vejledning i hvad den unge danske Digter egentlig har læst ud af Værket. Hvad jeg her vil fremhæve i de to Digteres Mellemværende er kun nogle Overensstemmelser mellem een Scene i det danske Digt og to i det tyske.

Det drejer sig om Oprinet *En skyggefuld, venlig Plads, dybt inde i Skoven* (Poet. Skr., Topsøe-Jensens Udgave II 1927, S. 244 ff.). Det er efter min Opfattelse ikke upaavirket af Fausts Monolog i Scenen *Wald und Höhle* (Fragmentets Vers 1890 ff.), der opr. stod efter Scenen *Am Brunnen* og foran *Zwinger*, altsaa som en Bebuder af det strandede Dramas højst mangelfulde Katastrofe; senere blev det flyttet hen mellem *Gartenhäuschen* og *Gretchens Stube*. Hvornaar disse prægtige Blankvers er digtede, veed man ikke noget aldeles Bestemt om, men saaledes som de staar i Udgaven af *Schriften* 1790 og maatte opfattes af enhver Læser, indeholdt de en Tak til et højere Væsen (man gættede vel paa Jordaanden) for den forvandlede Fausts Elskovslykke. Hvad Landskab Goethe har tænkt sig, om romersk? eller fra Rhinegnene? eller thüringsk? er uvist.

Aladdins Taksigelse minder om Fausts:

Hvor gavmild har ey Skiebnen rækket mig
Sin runde Haand!....
O! hvor jeg føler alt mit hele Liv,
I denne hulde Sommer-Morgenstund...

Sml.:

Erhabner Geist, du gabst mir, gabst mir alles,
Warum ich bath!....

Gabst mir die herrliche Natur zum Königreich,
Kraft sie zu fühlen, zu genießen

Endvidere Savnet af den Elskede:

Nu er det Hele, Elsktel uden dig —
En Blomsterkost, hvor Rosen skiuler sig.

Sml. Fausts Pine over det ufuldkomne i hans Lykke:

O dass dem Menschen nichts Vollkomm'nes wird,
Empfind' ich nun. Du gabst zu dieser Wonne,
Die mich den Göttern nah' und näher bringt,
Mir den Gefährten
Er facht in meiner Brust ein wildes Feuer
Nach jenem schönen Bild geschäftig an.

Der er imidlertid til Gengæld en Scene i anden Del af *Faust*, som minder om *Skyggefuld Plads*, nemlig den allerførste, *Anmuthige Gegend*. Det er ogsaa en Naturandagt. Faust præsenteres i en Bjergegn, hvor han er omgivet af venlige Naturaander som Lympha og Zephyr i *Skyggefuld Plads*. Der er dog bl. a. den Forskel, at Oehlenschlägers to Alfer ikke synderlig paavirker den slumrende Helt, men her er det maa-ske tilladt at vise tilbage til Scenen *Prægtigt Marmorbad* (anf. Udg. S. 191 ff.), hvor Skønhed og Styrke usynlige opvarter og masserer den badende Aladdin. Naturkræfterne helbreder Faust for hans Anger og giver ham hans Handlekraft tilbage:

Alles kann der Edle leisten,
Der versteht und rasch ergreift.

Spørger man nu om der kan være nogen Sammenhæng mellem de to Digteres Alfescener i Naturen, da kommer man unegtelig i Forlegenhed. Lighederne er ikke ringe, men ogsaa mellem *Anmuthige Gegend* og *Wald und Höhle* er der jo paa den anden Side en vis Analogi.

Har Goethe haft et grundigt Kendskab til *Aladdin*? Svaret maa vistnok blive Ja. Under sit Ophold i Weimar i Vinteren 1805—6 oversatte Oehlenschläger sin Tragedie fra Bladet for Goethe, som viste betydelig Interesse for den. I Dresden den flg. Sommer omdigtede han den til tyske Vers, og i Sept. s. A. blev den i Haandskrift overrakt Goethes Sekretær. Den udkom i 1808 i Amsterdam med et længere Dedikationsdigt til Goethe (senere omarbejdet Udgave paa Tysk 1829 og 1839). Om den har vundet Mesterens Bifald, vides ikke, men paa Hjemrejsen fik Oehlenschläger i Weimar at føle, at han var faldet i Unaade hos Goethe. Dog det behøver ikke at være *Aladdins* Skyld.

Goethe havde netop da udgivet første Del af sin *Faust*. Siden Aarhundredskiftet havde han været betænkt paa en Fortsættelse, og urimeligt er det ikke, at *Aladdin* kan have givet ham en Tilskyndelse dertil. Men for at *Skyggefuld Plads* og evt. Badescenen skal have kunnet paavirke *Anmuthige Gegend*, maa denne Scene helst være digtet eller udkastet ikke alt for længe efter at Goethe havde faaet det danske Digtværk mundtligt gennemgaaet, eller efter at han nogenlunde nylig

havde læst Bogen. En Mulighed bliver der dog altid for, at han kan have bidt Mærke i Opvaagningsscenen og senere taget det flotte Dedikationsexemplar af Digtet ned fra Hylden for at opfriske Indtrykket.

Desværre er vi uvidende om hvornaar denne Indledningsscene til anden Del er bleven til. Den blev trykt i *Ausgabe letzter Hand* XII, S. 251 ff., i 1828. Kun 60 smaa Sider af anden Del var da færdige („Ist fortzusetzen“). Eckermann omtaler Scenen i sine *Gespräche* for Søndag den 6. Maj 1827, hvor Goethe bekræfter hans Formodning om, at de glimrende Terziner, hvori Solopgangen beskrives, rummer hans Naturindtryk fra Vierwaldstättersøen paa hans tredje Schweizerrejse September 1797. Nu hævder vistnok Goethes Fortolkere, at disse Terziner er paavirkede af Streckfuss' Dante-Oversættelse fra 1826, og at de er unojagtigt tilpassede, idet Solopgangen er en Gentagelse, men begge Paastande er lovlig pedantiske. Terziner havde interesseret Goethe siden A. W. Schlegel eksperimenterede med dem i 1798, han kunde ogsaa læse dem i *Aladdin*, og Solopgangen er og bliver den samme paa begge Steder i Scenen. Og selv om den Antagelse er rigtig, følger ikke heraf, at Terzinerne er digtede før det Forudgaende, som f. Ex. Witkowski paastaar. En Omstændighed, som kunde synes at tale for, at Scenen er meget ældre, er dens løse Tilknytning til det følgende (Eckermann tildigtede en Forbindelsesscene mellem *Yndig Egn* og Faust ved Kejserhoffet). Der findes nemlig en Indholdsangivelse til *Faust II* i *Dichtung und Wahrheit*, nedskrevet 1816, og heri refereres den lille, handlingsløse, rent lyriske Scene forholdsvis meget udførligt:

Zu Beginn des zweiten Theiles findet man Faust schlafend. Er ist umgeben von Geister Chören die ihm in sichtlichen Symbolen und anmuthigen Gesängen die Freuden der Ehre, des Ruhms, der Macht und Herrschaft vorspiegeln. Sie verhüllen in schmeichelnde Worte und Melodien ihre eigentlich ironischen Anträge. Er wacht auf, fühlt sich gestärkt, verschwunden alle vorhergehende Abhängigkeit von Sinnlichkeit und Leidenschaft. Der Geist, gereinigt und frisch, nach dem Höchsten strebend.

Det er kun underligt, at Aandernes „Andragender“ betegnes som egentlig ironiske, thi dette er ikke indlysende af Texten, saaledes som vi nu besidder den. Men hele *Faust II* er jo noget ironisk.

Ellers er den almindelige Opfattelse vistnok, at Scenen er blevet til mellem Slutningen af Februar 1825, da Goethe optog Arbejdet paa „das Hauptgeschäft“, og Begyndelsen af Marts Maaned 1826, da Scenen i Henhold til en Passus hos Eckermann menes nylig at være bragt færdig (se Petsch's „Festausgabe“, S. 665). Men Muligheden af, at Scenen skulde have eksisteret i Tanken eller i en første Skikkelse meget tidligere, bør altsaa ikke opgives. Man kunde endog gaa saa langt tilbage som til den 7. Maj 1808, da Goethe talte med Riemer om anden Del af *Faust* — hvad veed vi!

Det er sandsynligt, at det daarlige Tysk i Oehlenschlägers Oversættelse af Digtet om den underfulde Lampe har irriteret Goethe, lige saa meget som den unge Danskers opfindsomme og slagfærdige mundtlige Version i sin Tid havde moret ham. Egentlige sproglige Overensstemmelser finder man da heller ikke, den tyske *Aladdin* staar ikke nærmere ved *Faust* end den danske. Analogierne er navnlig Situationen:

A.: En skyggefuld, venlig Plads, dybt inde i Skoven. Aladdin ligger sovende i Græsset under et stort Træe; tæt forbi ham løber en Bæk.

F.: Faust auf blumigen Rasen gebettet, ermüdet, unruhig, schlafsuchend.

Endvidere Alferne i begge Stykker. Ogsaa Ligheder mellem nogle Strofer:

A.: Med Kiøling i Følge,
Imellem Kierminder;
At medens du kysser
Den grønne Strand,
I Søvn du dysser
Den deilige Mand.

F.: Wenn der Felder grüner Segen
Allen Erdgebornen blinkt,
Kleiner Elfen Geistergrösse (o: heilbreitende Kräfte)
Ellet wo sie helfen kann;
Ob er heilig? ob er böse?
Jammert sie der Unglücksman.

A.: For Bølgen at byde,
At ey den skal bryde
Hans Rolighed kier;
Men sagte sig tumle,
Og vuggende gyng, (Ty.: Dass leise sie schaukeln,
Og glidende mumle, | Ein Summen dem Ohre).
Og rislende rulle,
Og kjerligen syng
Et sødt Visselulle.

F.: Lispelt leise süßen Frieden,
Wiegt das Herz in Kindesruh.

A.: Min Hest vil jeg spore,
Og ride derhen;
Omflagre din store,
Din sovende Ven.

F.: Die ihr dies Haupt umschwebt im luft'gen Kreise.

A.: Sig Æthren skal blande
Med Rødfæxes Duft,
Og kible hans Pande
Med kiølige Luft.

F.: Wenn sich lau die Lüfte füllen
Um den grünumschränkten Plan,
Süße Düfte, Nebelhüllen
Senkt die Dämmerung heran.

Men naturligvis har Goethe ikke laant disse Udtryk fra Ochlen-schlæger; der kan kun være Tale om den almindelige Idebevægelse. Saaledes ogsaa i Opvaagnensmotivet:

A.: O hvilken deilig Foraarsmorgenstund!
O hvilken qvægende, livsalig Blund!

F.: Des Lebens Pulse schlagen frisch lebendig,
Aetherische Dämmerung milde zu begrüßen.

A.: Med Nattens Mørke bort min Træthed svandt,
Min Kraft med Dagen atter kiek oprandt.

F.: Du Erde, warst auch diese Nacht beständig
Und athmest neu erquickt zu meinen Füßen.

Dog kun naar man lægger Alting sammen, bliver Ligheden ret tydelig: Heltens Opvaagnen i den friske Natur („O, hvor det alt seer friskt og lifligt ud“ — „Zweig und Aeste, frisch erquickt, entsprossen“); Naturaandernes Virksomhed, Følelsen af Rekreation og Savn. Goethe havde paa den Tid han blev bekendt med *Aladdin*, Brug for en Tilskyndelse, han søgte en Situation der kunde slaa Bro mellem de to Dele af hans Digterværk, og tog den hvor han tilfældig fandt den. Men da han senere genoptog Arbejdet paa første Akt af den nye *Faust*, kunde han dog ikke rigtig knytte Traaden, thi mellem den „yndige Egn“ og det „kejserlige Palads“ er og bliver der et Spring paa flere Oktaver.

Paul V. Rubow.

FILOLOGISK LITTERATURFORSKNING

Harry Andersen: *Studier i Johannes V. Jensens Lyrik. Verseteknik, Sprog og Stil. I. 1936.*¹

I Forordet til dette omfangsrige Bind, som er blevet forberedt ved 4 Specialafhandlinger, og som tænkes fortsat med endnu et Bind og nogle Særundersøgelser i Tilgift, definerer Forf. Hensigten med sit Arbejde i flg. Ord: „Formaalet med dette Arbejde er, paa et saa eksakt Grundlag som muligt, at give en Række Analyser af Sproget i Johs. V. Jensens Lyrik. Arbejdet er en „sproglig Forfatterbestemmelse“, hvor Forfatteren er kendt [sic!]; det er et Bidrag til den filologiske Litteraturforskning, med Understregning af filologisk“.

Efter saaledes ved Hentydningerne til sine to Læremestres Disputatser at have vedgaaet Arv og Gæld paa een Gang efter Vilh. Andersen og Brøndum-Nielsen, bemærker Forf.: „Værkets Undertitel: Verseteknik, Sprog og Stil markerer, at en Del af Undersøgelsesarbejdet er af stilistisk Art“, og endelig meddeles i Forordets Slutning, at Arbejdet „er udsprunget af en stor Kærlighed til det bedste i Johannes V. Jensens Forfatterskab og en Trang til ved sprogpsykologiske Undersøgelser at faa et Billede, saa rigtigt og klart som muligt, af hans egenartede Sprog.“

Skønt det ikke siges direkte, maa der bag disse beskedne, men noget vage Programudtalelser ligge det Grundsynspunkt, at vi i en Digters Sprog har Nøglen til en Forstaaelse af hans ejendommelige Væsen, og at dermed en indgaaende formel Analyse bør udgøre en central Del af en Digterkarakteristik; Bogen bør derfor ikke blot betragtes som et Bidrag til Karakteristikken af den Digter, hvis Navn

¹ Afhandlingen forsvarede d. 10. Dec. 1936 for Doktorgraden; paa dette Tidspunkt var nærværende Recension indsendt til Redaktionen.

staar paa Titelbladet, men ogsaa som det første Forsøg inden for dansk Sprog- og Litteraturforskning paa at tegne et Billede af en Forfatter, alene gennem en fuldstændig og systematisk Analyse af hans Form.

Den kyndige Læser vil maaske af dette tro, at Undersøgelserne er bygget paa den ny-hegelianske Hævdelse af Identiteten mellem Form og Indhold, mellem Æstetik og Lingvistik, en Opfattelse, der som bekendt er det filosofiske Udgangspunkt for Uppsalskolens Stilistik, hvor Harry Andersen vel har fundet sine nærmeste Forbilleder; men allerede den forsigtige Bemærkning, at „en Del af Undersøgelsesarbejdet er af stilistisk Art“ — hvilken Del det ikke gælder, er Anm. en Gaade — og det næppe tautologisk mente Udtryk „Sprog og Stil“ vil røbe for den opmærksomme Betragtning, at den idealistiske Monisme ikke er denne Forfatters Grunddogme, og slaar man efter i Litteraturhenvisningerne (der kun indeholder to Henvisninger til Værker af ikke nordisk Herkomst: Bouckes Goethestudier og Leo Spitzers Stilstudier), konstaterer man med Undren, at Benedetto Croces Plads staar tom.

Da denne Forbigaaelse umuligt kan skyldes Ukendskab til det uden Sammenligning betydeligste Forfatterskab i nyere Stilistik, maa man antage, at Forf. har haft en Følelse af, at han blot ved at nævne „*Eстетica come Scienza dell'Espressione e Linguistica generale*“ vilde lægge en morderisk Torpedo under sin omhyggeligt sammentømrede Ark, og en Diskussion paa Grundlag af Croces Ideer vilde derfor stille Fordringer til Bogen, som den ikke giver sig ud for at kunne honorere, og vilde saaledes udelukke Muligheden for at se, om Arbejdet var lykkedes inden for de afstukne Grænser.

Arbejder af den Art som Harry Andersens Bidrag til Stilistik og Sproghistorie søger deres videnskabelige Berettigelse først og fremmest i en grundfæstet Tro paa Nødvendigheden af omfattende og paalidelige Materialsamlinger, og et Haab om, at en Registrering af selv de mindste og tilsyneladende mest tilfældige Iagttagelser vil kunne komme Forskningens „Fremskridt“ til Gode.

At benægte dette Dogme vilde være at slaa en Streg over hele Positivismens imponerende Indsats i Sprog- og Litteraturvidenskaben, og selv den abstrakte Idealist fordyber sig med Taknemmelighed i Stofsamlingernes fyldte Paragraffer, naar han prøver paa at verificere sin Teori; men netop paa Grund af Materialsamlingernes dominerende Betydning for hele Anlægget af den moderne Forskning, er der al mulig Grund til at undersøge, om Metoden har absolut Gyldighed, eller om der ikke findes Omraader, hvor den „Nytte“, der kan forventes, staar i et alt for grelt Misforhold til det Forbrug af Arbejds-kraft (og offentlige Midler), som der lægges Beslag paa, og det forekommer mig, at Stilistikken er et Omraade, hvor dette Forsknings-princips Værdi er i højeste Grad relativ. Det maa her retfærdigvis indskydes, at Forf. ikke har indladt sig paa at proklamere Stilistikken som en Videnskab, der har sit Formaal i sig selv (o: abstraheret fra den konkrete Forfatterkarakteristik) og arbejder paa at løse sine egne af Sprogvidenskabens uafhængige Problemer (saadanne Problemer i streng Forstand er næppe nok stillet og end mindre løst i Bogen), men naar der stadig efterlyses tilsvarende Skildringer af andre (sam-

tidige og ældre) danske Digtere, ja paa mange Steder endog gives ret omfangsrige Bidrag til saadanne, kunde det være nærliggende at slutte, at man ved at lade den danske Digtning udskrive paa Sedler og ordne i Grupper som de her anvendte, kunde skabe en dansk „Stillistik“, en historisk og komparativ Fremstilling af de digteriske Formers „Udvikling“, der samtidig psykologisk „forklarede“ den æstetiske Virkning af disse Former og deres Ækvivalenter i den skabende Kunstners Psyke, ja hvoraf man i sidste Instans kunde lære Kunstens Hemmelighed.

Jeg skal kortelig motivere min Tvivl om Nyttens af en saadan stilistisk Institutvidenskab ved at knytte nogle Kommentarer til Afsnittet „Musikalske Elementer (Undersøgelser over Klangvirkninger)“, som ejendommeligt nok behandler de akustiske Elementer i Digtningen, der ikke (som Rytme og Toneføring) har noget Analogon i Musikken, nemlig Assonans og Allitteration.

Der anføres her en Række Exempler paa, hvorledes Forekomsten af samme Vokal eller samme Konsonant i flere betydningsfulde Ord i en Frase kan give Udtrykket en særlig Karakter; Exempelvalget viser, at Forf. — der selv har optraadt som Lyriker — har Øre for denne ejendommelige verbale Klangkunst, og som en selvstændig Indsats paapeges det, at Vokalassonanserne undertiden understøttes af diskrete Konsonantassonanser inde i Ordene; fremdeles er Forf. meget vel klar over, at man nemt lader sig „forlede af Indholdet til at lægge mere i Klangvirkningerne end man er berettiget til“, hvorfor han „i Almindelighed har afstaaet fra at analysere de enkelte Eksempler nærmere“ — han kunde derfor ogsaa gerne have skaaet Læserne for følgende Kommentar: „Stilheden vider sig og klinger, hvincer, skinger! (Interferens) er præget af *i*-Lyden, der udtrykker det hvinende“ —, og han er heller ikke bange for at vise, at dette Samspil undertiden kan „føre til rene Kakofonier“: „I Dyrehaven har disse Vers:

Det skønne Sted! Her topper Sjælands Bølge
og løfter luftigt Slottet, som et Skum:
et venligt Skov- og Slette-Riges Sum.

De mange *s*-Ord: skønne, Sjælands, Sted, Slottet, Skum, Skov, Slette og Sum i Forbindelse med Allitterationen løfter, luftig fremkalder et meget ubehageligt Indtryk. Charles Darwin har det hæslige: Udvidet blev han ved hvad vi ved, hvor de mange *v*'er skaber lutter Forvirring i Sprogstoffet“.

Mens Anm. saaledes i alt væsentligt paa dette Punkt finder Fremstillingen tilfredsstillende, mener Forf. at maatte tage et Forbehold m. H. t. Behandlingen af Allitterationen (hvorfor dette Forbehold ikke gælder de parallelle Afsnit om Assonans og „Samspil af Konsonanter“, er ikke let at se): „En absolut Redegørelse for Johs. V. Jensens Brug af Allitterationer“, hedder det, „kan ikke gives paa indeværende Tidspunkt — af to Grunde. For det første kræves der hertil et meget stort Sammenligningsgrundlag (fra Holstein, Thøger Larsen, Aakjær, Hoffman, Rørdam o. a. Digtere). For det andet maa man blive enig om, hvilke Allitterationer, der er bevidste“ (S. 82).

Denne sidste Enighed kan sikkert lige saa let eller lige saa vanskeligt opnaas paa indværende Tidpunkt som om tredivte Aar, al den Stund et Kunstværk ikke ved objektive (psykologiske, materielle) Kriterier kan analyseres i bevidste og ubevidste Elementer, og hvis Forf. overhovedet mener det muligt at naa til en dybere Forstaaelse af Stavrimets Væsen, saa gælder den anførte Undskyldning altsaa ikke; men netop en saadan rationel Forstaaelse af Aarsagskæden ved de forskellige Klangvirkninger, som synes at foresvæve Forf. som det egentlige Maal for denne Paragraf af Stilistikken, turde være udelukket ifølge Sagens Natur, og det af Grunde, som Forf. meget vel har erkendt, nemlig den uendelige Mængde af ganske inkommensurable Faktorer, der indgaar i (men ikke konstituerer) det æstetiske Udtryk; paa det akustiske Omraade har Forf. selv paapeget, hvordan snart Vokaler alene, snart Konsonanter alene, snart et Sammenspil af begge synes at dominere de klangligt særprægede Strofer, uden at der kan opstilles faste Regler for Elementernes Antal, Afstand, Forhold til Tryk og Tone osv., og naar hertil kommer, at „Indholdet“ ikke blot — som Forf. bemærker — let forleder Forskeren til „at lægge mere i Klangvirkningerne; end man er berettiget til“, men er en nødvendig Forudsætning for, at de nævnte lydsymbolske Værdier overhovedet kan fremtræde som saadanne, saa vil man forstaa, at nogen materiel (maalelig eller vejelig) Rationalitet aldrig vil kunne paavises i Former af denne Art. Selvom der i hvert enkelt Tilfælde kan paapeges Elementer i Kunstværket, hvortil den ejendommelige suggestive Kraft i særlig Grad er knyttet, saa virker disse Elementer kun paa Baggrund af alle de andre, og kun i Totaliteten eksisterer den sjælfulde Form, hvori Kunstværket bestaar; det forekommer Anm., at Johs. V. Jensens Ord om Formen, der danner den tankevækkende Afslutning paa Bogen, i sig indeslutter Umuligheden af en Lære om Stilelementerne: Løsrevet fra deres Indhold og fra den skabende Individualitet, og at de fuldt ud motiverer Berettigelsen af Bogens Fremgangsmaade paa dette Punkt: en Nævnelse af karakteristiske Exempler og en simpel Appel til Læserens æstetiske Følelse som det eneste mulige Bedømmelsesgrundlag.¹

Der er derfor heller ingen Grund til at vente sig noget Udbytte

¹ I sin Kritik af Gelstedes „rytmiske Analyse“ af Prosadigtet „Interferens“ (som Anm. ikke ellers har i Sinde at forsvare) fremsætter Forf. en Udtalelse, der er egnet til klart at belyse Problemet om Formens og Indholdets Enhed. Gelsted siger: „De to betonede stavelser „blaa“ og „nat“ ved siden af hinanden [i Udtrykket „Den blaa Nat er saa stille“] frembringer indtrykket af noget udstrakt, varigt og intenst“. Herimod indvender H. A.: „men vi kan lave Udtrykket om til: *den blaa Hat* (eller *den graa Kat* er saa lille), og vi hører straks at det afgørende er Ordnes Valør [ø: Indhold?]. Det er selve Udtrykket. [ø: Betydningen af?] blaa Nat, der udtrykker noget udstrakt og varigt, de to Tryk gør, at Udtrykket falder med en rolig Vægt . . .“ (S. 23); hertil turde man bemærke, at Adjektivet *blaa* i den sjældne Forbindelse med *Nat* faar et Betydningsindhold og en suggestiv Kraft, der uvægerligt giver ogsaa den ydre Form en langt større Tyngde og Spænding, saa at det paa ingen Maade kan ligestilles med de citerede ordinære Udtryk, der af tilfældige Grunde har visse materielle akustiske Træk tilfælles med Digterens. — Exemplet illustrerer klart den objektivt-materialistiske Stilistiks Grundvildfarelse.

af det efterlyste Sammenligningsmateriale (forudsat, at det Institut, der maatte til for at tilvejebringe det, ikke anlagde andre Synspunkter end den her fulgte rent materielle Gruppering efter den assonerende Lyds Art); tænker man sig nemlig, at en saadan Række Registranter forelaa, vilde man højt regnet kunne paavise, at Assonanser, rent skønsmæssigt, spillede en større Rolle hos visse Digtere end hos andre, og man vilde maaske kunne driste sig til en Paastand om, at visse Lyd hos den enkelte Forf. særlig ofte eller særlig sjældent var akustisk Dominant, men at man derved skulde faa Mulighed for at give en „absolut“ [!?] Redegørelse for Johs. V. Jensens Brug af dette Stil-middel, forekommer Anm. ganske urimeligt, medmindre Forf. her bruger Ordet „absolut“ i Betydningen „relativ“, hvilket turde være en noget vidt dreven Form for Relativisme.

Af Bogens Forord fremgaar det imidlertid, at Hensigten med Arbejdet ikke var at stille et videnskabeligt Problem, men „faa et Billede“, saa rigtigt og klart som muligt, af hans [J. V. J.'s] Sprog — og dermed (tør man vel tilføje) af hans Digtning, af hans kunstneriske Personlighed; denne i sit inderste Udspring kunstneriske Trang har nu skaffet sig Afløb ikke i et Stykke kritisk Portrætkunst, men i en Doktordisputats, og det interessante Problem bliver da at udrede Forholdet mellem det kritiske Essay og den „sprogpsykologiske [hvad man skal forstaa herved fremgaar ikke direkte af Arbejdet] Undersøgelse“, „den filologiske Litteraturforskning“. Forf. synes her — uden at han dog har stillet Problemet klart — at mene, at det afgørende er en Forskel mellem en mere subjektiv og en mere objektiv, exakt Beskrivelse: „Det subjektive Skøn er ikke uden videre skudt i Baggrunden i dette Arbejde; jeg mener heller ikke, at det kan undværes, hvor det drejer sig om en Helhedsopfattelse af en Forfatter og hans Sprog. Men det subjektive Skøn kan vildlede, ja direkte bedrage. De talrige Exempler paa vigtige Stilfænomener er det objektive Grundlag, hvorfra Slutningerne — der eventuelt maa blive subjektivt prægede — drages. Sandheden af Leo Spitzers' Ord forekommer mig indlysende: Erst die Häufigkeit einer Erscheinung lässt den Schluss auf eine seelische Konstante zu, gerade die Häufung der Belege ermöglicht jene Exaktheit, die wir in der Sprachwissenschaft gewohnt sind, und die wir der Wortkunstbetrachtung zugute kommen lassen wollen“. (Forord S. X).

Over for disse Betragtninger maa det bringes i Erindring, at Objektivitet og Exakthed i den Forstand, som Forf. her sigter til, kun findes, hvor noget kan maales og vejes (ubi materia, ibi geometria), og Stilstikkens Genstand har nok materielle (akustisk-grafiske) Formelelementer, der kan tælles, men løst fra deres Sammenhæng og deres Betydning eller Indhold savner de sand Existens, og den „objektive“ Metode kan derfor lige saa vel som den subjektive baade vildlede og bedrage, og det saa meget eftertrykkeligere, som den paaberaaber sig en absolut „Rigtighed“; „Grundlaget“, som (ogsaa i Forf.s Praxis) beror paa et skønsomt Udvalg af de virkelige karakteristiske Stilejendommeligheder, er altsaa ogsaa i „Videnskaben“ subjektivt, medens „Slutninger“ ikke kan være mere eller mindre „subjektivt prægede“, men kun rigtige eller falske.

Det kan altsaa næppe være i dette Forhold, at Modsætningen be-
staar (og vi kan da ogsaa rose Forf. for en yderst maadeholden *Omgang*
med Statistik og lignende „pseudoobjektive“ Manøvrer); ej heller kan
den bero paa den filologiske Karakteristikens Ensidighed, idet denne ikke
blot tillader, men kræver, at man fatter det ydre som Udtryk for det
indre, for den formskabende Sjælsytring, og derfor lige saa vel som
det mere „litterære“ Essay maa tage Hensyn til baade betydningsfulde
ideografiske og (hvorfor ikke?) biografiske Facta, og det forekommer
mig da — i al Fald naar jeg har dette Arbejde for Øje — at Forskellen
alene beror paa, at Litteraturfilologen savner Kunstnerens Mod og
Evne til at udelade og overdrive, til at tage det Ansvar, som følger
af, at Subjektiviteten er Sandheden, og at et Aandsværk er en Hand-
ling.

En Tilegnelse og en vis Ordning og Tolkning af alle karakteristiske
Momenter er uomgængelig nødvendig for enhver kunstnerisk Karakteri-
stik, selvom man som Regel allerede ved første Sortering vil kunne
nøjes med noget mindre Stofsamlinger end den her foreliggende, og i
Udvalget og Sammenstillingen af Exempler ligger selve Karakteri-
stikkens Kerne; disse Operationer er fælles for den kritiske Kunstner
og for Litteraturfilologen, og derfor kan Læsningen af Forf.s Bog paa
mange Punkter tjene til at uddybe og klare Læserens Opfattelse af
Digteren; men Troen paa, at en Fremstilling bliver mere „objektiv“
og „videnskabelig“, naar Forf. ikke vælger sine Exempler med et ganske
bestemt Sigte, men opramser alt det tilfældige Stof i sine Seddelkasser,
der muligvis kunde have Betydning eller Interesse, hvis nogen vilde
anlægge et lidt andet Synspunkt, har bevirket, at det er uhyre van-
skeligt for Læseren at opfatte den særegne Accent, som det vel maa
have været Forf.s Hensigt at give sit Digterportræt.

Det er vanskeligt at modstaa Fristelsen til at referere det mor-
somme første Kapitel, hvor Forf. trods J. V. J.'s Protest imod Littera-
raternes Snagen i Kladder og Udkast, viser, at Digteren ofte med
Held har ændret ikke helt faa Digte i senere Optryk, eller til at citere
den lærerige Sammenstilling af J. V. J.'s fyndige Udtalelser om Sproget;
tillokkende var det ogsaa at diskutere de fremsatte Anskuelser m. H. t.
J. V. J.'s frie Vers eller fra Hovedafsnittet om Ordforraadet at ud-
plukke enkelte fine smaa Iagttagelser; men Anm. har ment først og
fremmest at burde henlede Opmærksomheden paa det principielle Pro-
blem, som maa være det første paa Dagsordenen ved det Tidehverv i
dansk Stilforsknings Historie, som synes at indvarsles med Harry An-
dersens Bog.

Paul Diderichsen.

BONDEPIGEN, SOM BLEV DRONNING

I sin interessante Doktorafhandling *„Romanen i Danmark i det
attende Aarhundrede“* omtaler Dr. Stangerup udførligt Thielos Roman
„Matrosen som blev Kejser i Muratapa og derefter igen Matros.“ som den

bedste danske realistiske Eventyrroman og finder det uforstaaeligt, at den har kunnet forsvinde helt ud af den danske Nationallitteratur.

Det er saa meget uforstaaeligere som den har overlevet den for Bøger som for Mennesker farlige Barndomsalder og øjensynlig, som det af efterfølgende vil fremgaa, endnu 42 Aar efter sin Fremkomst har befundet sig i bedste velgaaende og i hvert Fald i store Befolkingskredse har været højt agtet og æret.

I Aaret 1801 udkom i Skillingsviseudstyr en lille Pies — som man med megen Velvilje maaske kan kalde en Roman — betitlet „*Caroline eller den deilige Bonde-Pige som blev Dronning, og derefter en Bonde-Qvinde igjen*“.

Den er trykt i Haderslev „og at bekomme hos J. Seneberg“. Paa Titelbladet bærer den et højest yndigt Billede i Medaillon, der, som det antydes ved en Fjer i Haaret og en Perlekæde om Halsen, fremstiller den dejlige Bondepige i hendes Ophøjelse.¹

Som det vil ses ligger Titlen meget nær op ad Thielos Roman. Og skulde man være i Tvivl om at dette er bevidst, behøver man blot at kaste et Blik paa det lille Skrifts næstsidste Side, hvor der staar:

„Skulde nogen vilde kalde Historien i Tvivl, og tænke, den var opdigtet, og ei kunne begribe disse skrækkelige Omskiftelser, der ere hinanden saa ulige som Nat og Dag, og ville sige: En Bondepige kan umuelig blive Dronning, da maa jeg sige dem, at dette er ligesaa naturligt og mueligt, som at en Matros kan blive Keiser og Matros igjen“.

Som man vil se, ikke alene kender Forfatteren af det lille Skrift Thielos Roman, men forudsætter den, eller dens Fabel, kendt i den meget jævne Kreds af Befolkningen, det lille Skrift henvender sig til.

Det er, som Dr. Stangerup ogsaa gør opmærksom paa, et fælles Træk for alle disse fantastiske Beretninger, at Forfatteren ivrigt søger at give dem Skær af Sandfærdighed. Har Forfatteren ikke selv været Helten, angiver han at kende eller have kendt Fortælleren.

Saaledes ogsaa her. Udgiveren skriver: „Jeg haver givet min Heltinde Navn af Caroline, just fordi jeg haver kiendt en saadan deilig Bondepige af det Navn. Andre maa kalde hende hvad de ville“. Det sidste lyder jo paafaldende liberalt. Men, tilføjer han: „Vist er det, at hun hedde Caroline“.

Der er i denne mærkelige Vaklen med Hensyn til Navnet ligesom lidt daarlig Samvittighed. Og dette er aldeles ikke med Urette.

Hun „hedde“ nemlig aldeles ikke Caroline, men havde et langt finere Navn, der havde Ry ude i en Verden, der ganske vist til Dels var styrtet i Grus, men en Verden, om hvilken Talleyrand har sagt, at den, der ikke havde levet i den, ikke vidste hvad det var at leve. Det var det spirituelle, aristokratiske Frankrig før den franske Revolution. Og Navnet var „*Aline, reine de Golconde*“.

Den Roman — den samme Velvilje med Hensyn til Benævnelsen som ovenfor forudsat — hvoraf *Caroline* er en helt igennem, bortset fra nogle Forkortelser og Strygninger, ordret Oversættelse, er forfattet af

¹ Andre Udgaver foreligger fra Odense 1773 og Kbh. 1823, den sidste med Forfatternavnet I. C. Schou (Bibl. Danica IV 517).

Abbé de Boufflers. Den udkom 1761 efter et godt Stykke Tid at have cirkuleret i Afskrift og baade den og dens ungdommelige Forfatter havde en udtalt Succes. Den er blandt det XVIII Aarhundredes „*Oeuvres légères*“ et af de friskeste, ungdommeligste og læseværdigste. Hvilket, det skal indrømmes, ikke fremgaar af den danske Udgave, hvor alle Rosinerne er pillet ud af Julekagen.

Stanislas-Jean de Boufflers, kaldt først Abbé, siden Chevalier, tilsidst Marquis de B., tilhørte fra sin Fødsel — uanset at denne fandt Sted i en Postvogn paa Landevejen — de højeste aristokratiske og mest spirituelle litterære Kredse i Frankrig. Postvognen var nemlig paa Vej til Hoffet i Luneville, hvor den lykkelige Moder, Kong Stanislas udkaarne Veninde, glimrede som det lille Hofs uindskrænkede, om end uofficielle Dronning. Foruden talrige nu glemte Navne hørte til den muntre og stærkt litterært interesserede Kreds, Saint-Lambert (ham Georg Brandes kaldte: „Aarstidernes“ talentløse Digter), Madame Chatelet (Den guddommelige Emilie, for hvem Saint Lambert trods sin Talentløshed fik en skæbnesvanger Betydning) og samme Emilies paa Grund netop af samme Saint-Lambert kun titulære Elsker: Voltaire. I denne Kreds, der fordrev Tiden med Dilettantkomedie, Litteratur og Kærlighed voksede den unge Boufflers op og man forstaa ham, naar han siden skriver, at naar han tænker paa Hoffet i Luneville, tror han snarere at erindre nogle Sider af en Roman end nogle Aar af sit Liv.

Det er paa Forhaand højst usandsynligt, at denne Opdragelse skulde inspirere til en moraliserende filosofisk Roman. Og det er „*Aline, reine de Golconde*“ da heller ikke paa nogen Maade. Det er en elegant, vittig, yderst letfærdig, men samtidig meget elskværdig lille Bog, som aldeles ikke bærer Præg af at være skrevet paa et Præsteseminarium, hvad den imidlertid er. Den unge Boufflers var nemlig af sin Protektor, Kong Stanislas, udsat til at gaa den økonomisk set overordentlig gunstige gejstlige Vej. Hans Forfatterskab aabnede imidlertid rette vedkommendes Blik for, at denne næppe var den rette og den unge Mand slog derfor, uden dog at miste de ham forlenede gejstlige Indtægter, ind paa den militære Vej, hvor han paa forskellig Maade indlægger sig megen Ære. Det kunde være meget fristende at følge ham paa hans bugtede Livsbane — han overlever Revolutionen og dør først 1815 — men det vil føre for vidt. Det skal kun lige nævnes, at hans litterære Arbejder baade i Poesi og Prosa var meget beundrede i Tiden og at Voltaire lige til sin Død satte ham meget højt og i et af sine sidste Breve omtaler ham med Varme og Anerkendelse.

„Caroline“ sejler helt igennem under falsk Flag. Det er ikke nogen Eventyrroman. Naturligvis er det temmelig eventyrligt, at en Bondepige først bliver gift med en rig Greve og derefter, da hun som Enke skal inspicere sine Ejendomme paa Sicilien, bliver fanget af Sørøvere, solgt som Slavinde, bliver Kejseren af Golcondes Favoritinde, siden hans Dronning, bliver forstødt og ender i en Ørken som „et lidet gammelt Fruentimmer, klæd i Palmeblade“, der endelig der finder Lykken sammen med den, hun har elsket fra sin Ungdom og som hun i sit omskiftelige Liv stadig er rendt paa. Men selve Begivenhederne gaaes der over med en Harefod, hvilket er motiveret og natur-

ligt i den franske galant-satiriske Roman, men ikke i den danske moraliserende.

Det er derfor naturligt, at der med Hensyn til den Moral, der er paahæftet Fortællingen i dens danske Form, er et Kæmpesvælg mellem Præmisserne og Konklusionen:

„Af Historien sees: at Skønhed, Dyd og Forstand kan lige saa vel findes under Vadmæl, som under Purpur“, „Ved den finere Omgang og Opdragelse fremlokket af skierpes Forstanden, der ofte bliver ligesom qvalt af Mangel paa disse“ og endelig — ganske uden Sammenhæng med Bogens Fabel, men med den rette Klang i den store Bondefrigørelses Tid: „Ingen vil derfor foragte Bondestanden. Den er den ældste og ædelste Stand blant alle Stænder. Den gemmer blant sig ei allene Skønheder, men store og vittige Hoveder; men det som endnu overgaar alt: Den frembringer dydige og arbeidsomme Lemmer i Staten. — Bondestanden er Statens fasteste Grundpille“.

Se det er jo en Moral, der ligger temmelig langt fra den unge Boufflers galante Kærligheds Roman. Kun som et lille Levn bliver i den danske Udgave tilbage den sidste Betragtning af den danske Udgiver: „Men ligesom Kierligheden ophøjede Caroline, saa var det og Kierlighed, som styrtede hende“. Desværre har den danske Udgiver af Anstændighedshensyn undladt at fortælle os den eller disse Kærligheds historier, men har uheldigvis selv senere glemt, hvad han har strøget, saa at han et Sted lader Caroline tale om „et Vindue, som Helten er sprunget ud af for at undgaa hendes Mands Vrede“, mens han tidligere i Fortællingen blot „blev nødt til i Hast at forlade Riget“.

Den lille Pies har kun Interesse som Kuriositet, men er et morsomt Exempel paa de krogede Veje en Litteratur kan følge. Et af det galante Frankrigs mest spirituelle Produkter faar sin mer end beskedne Plads i dansk Litteratur saa at sige ad Køkkenvejen, som Læsning for Tjenestepiger og smaa Borgerkoner, hvem den dydige Carolines omskiftelige Skæbne nok kan faa til at fælde Taarer, men som med retfærdig Indignation vilde tage Afstand fra hendes Tvilling søster Alines alt andet end forbilledlige Liv.

Marc Kalckar.

VINDUE OG VINDVE

I dette tidsskrifts årgang 1935 p. 141—52 underkaster Harry Andersen de forskellige former af ordet *vindue* i dansk rigssprog og i danske dialekter en detailleret behandling og kommer ved siden af andre interessante iagttagelser til det resultat, at udtaleformerne *vindue* (med *d*) og *vindve* har deres oprindelse i særlige læseformer med basis i det skrevne sprog. Der lægges — til støtte for denne forklaring — særlig vægt på, at *vindue* ifl. Marius Kristensen „i høj Grad er et Bibelord“ (p. 146), d. v. s. et ord, som folk ofte hørte ved oplæsningen af Epistel og Evangelium og i præstens prædiken, så at dets læseform kunde sætte sig fast i folks øre. Hvis der var tale om ord som *anger* og *bod*, *synd* og *salig* osv., vilde betegnelsen „bibelord“ være umiddelbart indlysende. Men *vindue*? Så vidt jeg kan se af den danske

Bibel-ordbog (udarbejdet af G. K.) findes ordet *vindue* i hele Bibelen kun en snes gange, det forekommer således langtfra i hver søndags text, og hvorfor skulde præsten have stået og prædikeret om *vinduer*?

Et andet spørgsmål er, om det da er nødvendigt, at ulejlige Bibelen for at forklare *vindue* og *vindve*. Formen *vindue* [*vendu*] har tidligere været genstand for drøftelse (se Harry Andersens afhandling p. 145 f.) og der kan vel ikke være tvivl om, at dette *d* i den moderne udtale — ligesom i en række andre ord — er sekundært, med udgangspunkt i den skrevne form. Om *d*'et så er indkommet gennem øjet eller øret, og hvorvidt visse systemdannelser spiller en rolle (adjektivendelsen *-dig*), bliver i denne sammenhæng mindre væsentligt. Men der er ingen grund til at skille *vindue* som specielt „bibelord“ ud fra de øvrige tilfælde.

Med *vindve* er det en noget anden sag. Formen er gammel og står isoleret, og hvis *v*'et skal være udgået fra en læseform med *w* for *u* (idet skriftens *w* var tvetydigt), må man ifl. Harry Andersens fremstilling i hvert fald tilbage til det 17. århundrede, altså til en tid, hvor det skrevne sprogs indflydelse på det talte sikkert har været meget ringe; men til gengæld finder Harry Andersen en støtte for sin antagelse i ordets egenskab af „bibelord“, en betegnelse, som jeg ovenfor har ment ikke kunde anvendes på *vindue*,

Når Harry Andersens hypotese om oprindelsen til *vindve* således — efter min mening — taber i sandsynlighed, er det naturligt at undersøge lidt nøjere den eneste (egentlige) forklaring af *vindve*, som er givet før Harry Andersens. Jespersen omtaler i sin Fonetik (p. 538 med fodnote 1) udviklingen af medlydende *u* intervokalisk efter *u* f. ex. i *u'ua'rti*, der så i børnesprog og vulgært kan blive til *u'va'rti*, og hermed sammenlignes „*vindve* [*venvæ*] for [*ven(d)uæ*] med medlydende *u*“ osv. Harry Andersen citerer (p. 147) dette sted (ganske vist med en fejl: *ven(d)u* for [*ven(d)uæ*]), men fortsætter så: „Men der er rigtignok her den store Forskel, at i *uartig* støder to Vokaler sammen og i *Vindu(e)* er det *n* og *u*, der støder sammen“, og dette spørgsmål drøftes ikke mere. Grunden til denne afvisning ligger åbenbart i, at Harry Andersen ikke helt har forstået Jespersens mening. Om det så skyldes Jespersens knappe udtryksmåde eller Harry Andersens gale citat eller andre ting, er her ligegyldigt. Men så meget er givet, at Jespersen næppe vilde sammenligne to fonetiske fænomener, hvis de var så forskellige, som Harry Andersen vil gøre dem til. Jespersen siger jo ikke noget om, at *v* i *vindve* skulde være opstået mellem *n* og *u* (så vilde en sammenstilling med *uartig* virkelig synes lidt besynderlig; — men når Harry Andersen går ud fra det galt citerede *ven(d)u* (istedet for [*ven(d)uæ*]), bliver der ingen anden plads til indskud af *v* end mellem *n* og *u*, og jeg tror ikke, at Jespersen har tænkt på en ligefrem konsonantisering af *u*, som Harry Andersen (p. 147) nævner som forklaringsmulighed nr. 4, men overgangsløden opstår selvfølgelig efter *u* foran det følgende *æ* — altså intervokalisk efter *u* som i *uartig* kun med forskel i trykfordelingen.

Udgangspunktet for udviklingen er imidlertid næppe den ubestemte entalsform, men den bestemte entalsform og flertalsformen (som Harry Andersen også tænker sig som basis for den ovenfor nævnte

4. mulighed), hvis sidste stavelse i modsætning til *ven(d)uə* ikke er helt trykssvag (levis). Der kan da f. ex. for flertalsformen opstilles følgende enkelte udviklingstrin: **vinnuer*, med indskud af overgangsslyden mellem *u* og *-er* > **vinnuwer*, med svækkelse af det trykssvage *u* > *e* (og *w* > *v*) > **vinnever*, hvormed Kalkars form *vindever* fra 1643 er nået.

Som parallel til denne udvikling skal jeg til slut kun henvise til de jyske former for *menuet* hos Feilberg og min forklaring af ditmarsisk *Menewett* (Die dithmarsische mundart von Klaus Groths „Quickborn“, p. 59).

Peter Jørgensen.

KULTUR OG FOLKEMINDER

BRUD-NAMNEN I FINLAND

I „*Nomina germanica*“, tillägnade B. Hesselman, behandlar dr. G. Ekholm det danska ortnamnet „Brudevælte“ och ser däri ett stöd för min i „*Germanisch-finnische Lehnwortstudien*“ (1915) s. 39—44 under rubriken „*Nerthusanklänge in finnländischer Volksüberlieferung*“ uttalade uppfattning av de genom sagda artikel bekantvordna skärgårdsnamnen på Brud- i västra och södra Finland. Gunnar Knudsen berör samma fråga i senaste nummer av „*Danske studier*“, men förfäktar meningen att de ifrågavarande namnen icke vore „sakrala“, som Ekholm håller före, utan snarare blott vad man kunde kalla „*trafikale*“. Jag kan icke här ingå på en diskussion av den svåra frågan i hela dess vidd — för detta ändamål borde det skandinaviska namnmaterialet och därtill hörande folktradition vara insamlat i vida större omfattning än vad fallet nu är. Jag ville här blott få anmärkt att redan rubriken på min uppsats: „*Nerthusanklänge*“, icke talar om ett *direkt* historiskt samband med den bekanta Nerthus-kulten utan blott om något som påminner därom. Jag har därför också ingestådes själv betecknat dessa namn som „sakrala“. Redan i Lehnwortstudie-kapitlet, s. 44, är min framställning sådan, att de blott kunde kallas „*rituella*“. I „*Svensk bygd i Österbotten*“ II s. 361—78, där jag behandlar dem något utförligare, yttrar jag s. 374: „Den forngermanska Nerthuskulten var en utpräglad värfest och eger, såsom framför allt Mannhardt påvisat, talrika yngre paralleller i nord- och mellaneuropeiska vårupptåg, med vilka man firar vegetationsdämonernas återkomst i naturen. Dessa yngre variationer av fruktbartetsgudens festtåg ha karaktären av bröllopståg. Vegetationsdämonerna antaga mänsklig gestalt och äro dels manliga, dels kvinnliga, dels förenade till ett *par*. I Sverige äro de kända under namnen „blomsterbruden“ eller „pingstbruden“ eller „majgreven“ och hans „majbrud“ — med efterleden i slående överensstämmelse med förleden i de österbottniska skärgårdsnamnen Brudholmarna och Brudsundet. Sådana värseder ha förekommit även i Finland. I Vasa landsbygd kan man ännu i våra dagar — yttrade jag — på fastlagstisdagen eller senare få se en s. k. *lappbrud*, en liten flicka i full brudstass, åtföljd av byns gossar eller flickor i ordnat brudtåg vandra från gård till gård för att uppbära gåvor, med vilka bruden sedan för sitt följe tillreder ett lek- och dansgille. De här tidigare berörda bröllopsfärderna i båt, vilka nu kvarleva blott i folktro och ortnamn, representera sannolikt ett primitivare utvecklingsskede av samma plägsed“. Och sida 376 säger jag, även med

åberopande av etnologen Rafael Karsten: „... Eller ha tvenne ursprungligen väsensskilda motiv här sammankopplats? Bland primitiva folk höra just bröllopen till dessa kritiska tillfällen i livet, då illasinnade övernaturliga makter särskilt antagas vara i rörelse för att störa människornas lycka och anstifta ofärd. Denna föreställning kunde hava kommit till uttryck även i den österbottniska folktrons sägner om brudar, som genom ett fall från hästryggen eller annan olyckshändelse ljutit en våldsam död. Ett sådant motiv kan verkligen tänkas ha spelat in vid en del av dessa olycksfall, de som äro förbundna med hästmotivet. Men det är näppeligen tillfylles att förklara de så vitt utbredda sägnerna om förolyckade bröllopsfärder i båt och framför allt deras lokalisering främst i de trakter, där Frøj-traditionerna med tillhörande ortnamn äro bäst företrädde. Detta sammanträffande är nog ej ren tillfällighet. Men även om de från Österbotten samt sydvästra och södra Finland upptecknade bröllopstågen i båt sålunda ytterst vila på mytiskt underlag, får varje enskild så benämnd holme icke antagas hava varit en särskild kultplats: det mytiska motivet kan hava verkat som produktiv namnbildningsprincip även sedan dess ursprungliga innebörd fördunklats...“. Med denna uppfattning kan jag icke kalla dessa namn egentligen „sakrala“, men finner å andra sidan epitetet „trafikala“ (G. Knudsen) något intetsägende. Ortnamn och tradition borde fås insamlade om möjligt från hela det germanska språkområdet. Ty enligt min mening är denna folktradition från början germansk. I Finland har den veterligen icke anträffats utanför detta kulturområde. Även den nära besläktade Kalevalamyten om Sämpä Pellervoinen var ju västfinländsk, om teorien om Kalevaladiktningens västfinländska ursprung är riktig. —

Då den av G. Ekholm och G. Knudsen antecknade litteraturen i frågan är mycket ofullständig, skall jag slutligen stå till tjänst med en något fullständigare — för deras räkning som kanske önska återupptaga problemet. E. Mogk: *Reallex. der germ. Altertumskunde* II s. 93, E. Brate i *Vanerna*, en mytologisk undersökning (St:holm 1914), s. 21—22, Hellquist i *Ark. f. nord. fil.* 34, s. 182, F. Hartmann i *Arch. f. d. Altert.* 58, s. 8, Hj. Lindroth i *Namn o. bygd* 1917, s. 26, P. Erixon i *Rig* 1920, s. 20, E. Wessén i *Forntida gudsdyrkan i Östergötland* (1921), s. 121 f., H. Jungner i *Gudinnan Frigg o. Als härad* (Upps. 1922), s. 300, O. Almgren i *Hällristningar och kultbruk* (1926—27), s. 180—2, I. Westman i *Nyländska önamn* (1935) u. *Brud-*. Dessa uttalanden giva mig i det stora hela rätt, men jag upprepar att det fortfarande blott kan vara fråga om en hypotes.

T. E. Karsten.

OLGER DANSKES KRØNIKE

Otto Fingerhut: „*Kong Olger Danskis Krønike*“ und ihr Verhältnis zur deutschen Uebersetzung „*Dennemarkischen Historien*“ von Conrad Egenberger von Wertheim. Greifswald 1935 (Nordische Studien, hrsg. von den Auslandsinstituten der Univ. Greifswald. 18).

Af Chr. Pedersens bekendte Kronik om Holger Danske foreligger der en tysk Oversættelse af en i øvrigt lidt kendt tysk Humanist. En

tyisk Oversættelse af et dansk Skrift paa den Tid er noget enestaaende og er i denne Bog gjort til et indgaaende Studium af en ung tysk Lærd. Først skildres Krønikens Indhold og dens Forhold til det ældre franske Ogier-Epos; der gives en kort Oversigt over den hidtidige Forskning paa dette Omraade, hvor Voretzsch's Bog (Ueber die Sage von Ogier den Dänen, 1891) endnu er Hovedværket. Voretzsch har paavist, at i det franske Sagn er der en historisk Kærne, nemlig den franske Stormand Autcharius og hans Mellemværende med Karl den store i Aarene 773—774. Senere er en Mængde andre Træk kommen til. Chr. Pedersen har saa identificeret Sagnets Olger med den af Saxo i 8. Bog omtalte Kong Oluf, og for ham har det været virkelig Historie, saa utroligt det lyder. S. 15—16 kan bemærkes, at Eksemplaret i Wolfenbüttel er ikke det eneste kendte Eksp. af Egenbergers Bog. Dr. Laurits Nielsen omtaler 2 andre Eksp. i sin Dansk Bibliografi (1551—1600), S. 328. Forf. slaar fast, at en dansk Nationalfølelse med sin Rod i Humanismen foranledigede Chr. Pedersen til at indføje Holger Danske i den danske Kongerække og gøre ham til et Mønster paa danske Helte. Meget interessant er det hvorledes Egenberger af og til har villet annektere det hele for Tyskland; Saxos Værk hedder hos ham „Teutsche Chronichen“, „Danmarckis Krone“ kalder han „Teutschen Kronen“ og Ordene „han waar aff det danske Kongeblood“ oversætter Egenberger til „dass er von dem edlen Teutschen Blut were“. Forf. skildrer dernæst Bogens Historie som Folkebog. Jeg tror han i sin Omtale af Adelens Forhold til denne Litteraturgren overvurderer denne Stands Betydning i Norge og til Gengæld undervurderer den i Danmark. Han mener Bogen indtager en Særstilling ved at den bærer et mere personligt Præg af sin Ophavsmand end den Slags Bøger sædvanlig gør. Dernæst undersøger han den historiske Baggrund for dens Affattelse og Fremkomst, og her er han uenig med danske Litteraturhistorikere, idet man har ment, at Kong Christian II havde i Aaret 1527 overdraget Chr. Pedersen at opspore og oversætte den franske Original. Forf. mener at dette er sket tidligere, og at store Dele af Bogen er affattede 1513—1525 (el. maaske 1515—1526). Kun Slutningskapitlet mener han er sikkert affattet efter at Chr. Pedersen havde brudt med Rom og var gaaet over til Protestantismen. Forf. behandler dernæst Bogens Trykhistorie og Stil, og særlig Bogens patriotiske Tendens, viser hvorledes Chr. Pedersen har søgt at faa den til at passe ind i Saxo, og har af den Grund foretaget flere Ændringer. Han viser saa hvorledes Chr. Pedersens Personlighed fremtræder i Bogen, navnlig omtales hans Forhold til Kristendommen og Reformationen.

I denne korte Bog er der sammenpresset et righoldigt Stof, som enhver Forsker paa dette specielle Omraade vil være nødt at tage Hensyn til. Den bebudede anden Del, som særlig skal behandle Egenbergers Sprog og Forhold til Christian Pedersen, vil naturligvis have hovedsagelig Interesse for Specialister i tysk Sprog og Litteratur. Vi faar dog her at vide, at Egenbergers Oversættelse af forskellige Grunde ingen Lykke gjorde, og at den nærmest faldt til Jorden i Tyskland.

Sigfús Blöndal.

SAGNHISTORIE

Gudmund Schütte: *Sigfrid und Brünhild*. Ein als Mythos verkannter historischer Roman aus der Merowingerzeit. Kbh. (Aschehoug). 1935. — *Gotthiod und Utgard*. Altgermanische Sagengeographie in neuer Auffassung. I. Kbh. (Aschehoug). 1935.

Vort syn paa vore forfædres ældste digtning er i den sidste menneskealder blevet et væsentlig andet, end det var i den tid, som kendetegnes af forskernavne som Müllenhoff og Scherer, Bugge, Edv. Jessen og Hoffory. Forandringen skyldes til dels nye fund, især Eggjumrunestenen (1917), men mere en nyvurdering af kendsgerningerne, dels fra formens, dels fra indholdets side. I den rent sproglige omvurdering må vel Erik Noreen nævnes i første række, men adskillige andre har ydet deres bidrag, fra den gamle E. Sievers til den unge G. Neckel, som bægge havde mod til at tilegne sig nye synsmåder. Men ved siden af dem er der næppe nogen, der er mere grund til at nævne end Axel Olriks lærling og til dels lærer, den mærkelige jyske og østrigske herremand dr. Gudmund Schütte. Hans opstilling af en af de vigtigste „episke love“ (for- og bagvægtsloven, jfr. DSt 1907, 194), som jo er gået i den grad ind i den almindelige videnskab, at den endogså er trængt ind i tysk bibelteologi, har til en vis grad stillet andre betydningsfulde sider af hans „Oldsagn om Godtjod“ (1907) i skygge. Det er derfor ikke så mærkeligt, at han har ønsket på ny at drage netop disse sider frem en menneskealder efter deres første fremkomst. „Loven“ var jo egentlig et — højst værdifuldt — biprodukt af den store afhandling, hvor hovedformålet var at stille den ældgamle ramsedigtning i en ny og retfærdigere belysning: den skulde ikke bedømmes som poesi, men som de skriftløse folkeslags hjælpemiddel til at mindes, hvad man vidste om sit folks fortid og om den folkeverden, man levede i. Er der nogen, som kan tilegne sig den fortjæneste at have ydet en digtning som Widsid retfærdighed, så bliver det Gudmund Schütte; at han derved også bliver sat ved siden af dem, som har påvist gnome- og galderdigtningens ælde, er ikke til forringelse af hans værk. I „Gotthiod und Utgard“ har han nu søgt at samle dels sine ældre iagttagelser, dels nyere tilkomne i en håndbog i de gotniske folks oldtidsgeografi og urhistorie.

Men det syn på den ældste mindedigtning, som Schütte tidligt vandt, har han, vist delvis under påvirkning af Sievers, hvis Nibelungeforelæsning han havde den lykke at høre og tilegne sig, overført på den germanske heltedigtning. Også her har han søgt at finde kendsgerningerne bagved digtningen, historien bagved myterne. På en måde går han her i det samme spor, som Grundtvig og Olrik fulgte med hensyn til Beowulf, men i mange måder har hans opgave været nok så vanskelig, fordi den bevarede form af digtningen stod det oprindelige langt fjernere i tid og sted. Utrætteligt har han i afhandling efter afhandling arbejdet med det stridige stof, og i „Sigfrid und Brünhild“ har han nu søgt at give et af de vigtigste afsnit af sine undersøgelser i sammenhæng og uden det tyngende apparat af særundersøgelser.

Der kunde — selv bortset fra de mange trykfejl — vistnok være grund til at sætte spørgsmålstegn ved mange enkeltheder i de to fore-

liggende bøger. Dog må det siges, at Schütte selv har sat en stor del af dem. Men der er mere grund til at hilse bøgerne velkommen som vidnesbyrd om, at der er tanker i Schüttes arbejde, der trods modstand og ligegyldighed fra anden side langsomt men sikkert vinder indgang og utvivlsomt vil virke befrugtende på fremtidens forskning.

Marius Kristensen.

RELIGIONSHISTORIE

Jan de Vries, *Altgermanische Religionsgeschichte*. Bd. I. (Grundriss der germ. Philologie 12, 1). Berlin & Leipzig 1935. Walter de Gruyter & Co.

Det foreliggende Bind af den nye Religionshistorie, der i Serien „Grundriss der germanischen Philologie“ skal afløse Eugen Mogks „Mythologie“ fra 1900, adskiller sig paa mange Maader fra Forgængeren. Allerede Titlen „Religionsgeschichte“ viser, at et andet Synspunkt nu er det raadende, og at Forskningen har gjort store Fremskridt i den sidste Menneskealder, bærer Bogen tydelige Vidnesbyrd om. Bemærkelsesværdig er saaledes den store Bibliografi paa 36 Sider, der ser ud til at være udtømmende, idet den medtager selv mindre Tidsskrift-artikler. Forfatteren giver i Indledningen en interessant kritisk Oversigt over Forskningens Historie, ført frem til den seneste Tid, med en skarpsindig Vurdering af de enkelte Forskeres Fortrin og Fejl. Iøvrigt behandles i dette Bind de forhistoriske Perioder med Redegørelse for, hvad der af arkæologisk Materiale, Helleristninger o. lign. tør sluttes med Hensyn til de forhistoriske Tiders Religion, og derefter behandles alle de sydgermanske Kilders religionshistoriske Overleveringer, ogsaa af folkløstisk Art, medens det nordiske Stof vil komme for i andet Bind. Materialets Beskaffenhed gør en saadan Deling naturlig, og at den ikke vil blive til Skade for Værkets Enhed, sørger Forfatteren for gennem sin Fremstilling, og der er ingen Tvivl om, at det vil blive en meget værdifuld Haandbog.

Gunnar Knudsen.